

Kamu'da SosyalPolitika

Yıl : 15 | Sayı: 42 | Nisan 2022 | ISBN: 1306-8334

SALGININ GÖLGESİNDE KÜRESEL KRİZ

Kamu'da SosyalPolitika

Memur-Sen'in
Bilimsel, Akademik ve Sosyal Hayata Katkısıdır.

Memur-Sen Adına Sahibi
Ali YALÇIN

**Genel Yayın Yönetmeni ve
Yazı İşleri Sorumlusu**
Mehmet Emin ESEN

Yayın Kurulu
Semih DURMUŞ
Levent USLU
Hüseyin ÖZTÜRK
Hacı Bayram TONBUL
Mehmet BAYRAKTUTAR
Soner Can TUFANOĞLU

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Erdinç Yazıcı
Prof. Dr. Mete Gündoğan
Prof. Dr. Zeki Avşar
Dr. Kürşat Tutar
Dr. Mehmet Fatih Öztekin
Ar. Gör. Nurullah Güleç

Tüm Soru ve Yazışmalarınız İçin;
kamudasosyalpolitika@gmail.com

Yayın İdare Merkezi
Memur-Sen
Zübeyde Hanım Mah.
Sebze Bahçeleri Cad. No:86, 06400
Altındağ/Ankara
Tel: (0312) 230 09 72-73
Faks: (0312) 230 39 89
www.memursen.org.tr

Grafik Tasarım
Mustafa Fehmi ÖZDEMİR

Yayın Türü
Yaygın - Süreli
Nisan 2022

Baskı
EPA-MAT
Basın Yayın LTD.ŞTİ
(0312) 394 48 63

İçindekiler

Salgın Sürecinde Siyasal Dönüşüm Prof. Dr. Erdinç YAZICI Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi	11
Salgının Küresel Sistemde Ön Açtığı Değişim Prof. Dr. Mete GÜNDOĞAN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	17
Pandemi Süreci ve Sonrasında Eğitim: Genç Nesile Yansımaları ve Olası Etkileri Doç. Dr. Yusuf ALPAYDIN Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi	26
Kürşad KÜLTÜR Eğitim Uzmanı	26
Covid-19 Sürecinin Gençlere Sosyal ve Kültürel Yansımaları Erol ERDOĞAN ARGETUS Araştırma Danışmanı, İlahiyatçı, Sosyolog	33
Ev ve İş Hayatında Zamanın ve Mekânın Reorganizasyonu Doç. Dr. Hediyeullah Aydeniz Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi	46
Covid-19'dan Rusya-Ukrayna Savaşına Medyada Enformasyon Düzensizliği Meselesi Doç. Dr. Yusuf ÖZKIR İstanbul Medipol Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi	52
Sığınmacıların Koronavirüs Salgınıyla İmtihani Tülay GÖKÇİMEN Yönetmen-İnsani Yardım Koordinatörü	57
Pandemide Komplo Teorileri: Komplo Teorilerine İnanıcı Etkileyen Faktörler Prof. Dr. Veysel BOZKURT İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi	63

Norm, Normal, Yeni Normal ya da Değişen Alışkanlıkların Gölgesinde İnsan Olmak...

Hüseyin Rahmi GÖKTAŞ | *Düşünür - Yazar* 79

Pandemik Dijital Köy; Karantinada Eğlence İhtiyacı

Dr. Yusuf Ziya GÖKÇEK | *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, TV ve Sinema Bölümü* 84

Karantinada Kültür Sanat Edebiyat

Bünyamin YILMAZ | *Anadolu Ajansı Kültür Sanat Editörü* 89

Sezai Karakoç'ta Millet, Ülke, Devlet ve Medeniyet Kavramları

Şaban ABAK | *Şair, Yazar* 95

İddian Varsa Herkes Senin Dilini Öğrenir

Muhammed AKAYDIN | *Gazeteci* 105

OLUP BİTENİ HAKKIYLA BİLMEK!

İlk Türkçe gazetemiz Vekayi-i Mısriyye'nin ilk sayısının (1828, Kahire) mukaddimesinde amaç dair çarpıcı ifadeler yer almaktadır. O ifadelerden biri “mizâc-ı vakte vâkıf olma.” Yani “zamanın ruhunu kavramak.” Zamanın ruhunu kavrama hedefi, oldukça önemli ama yeterli değildir. Eksikliği tamamlamak için mukaddime ikinci bir ibare dikkat çekicidir: “keyfiyeti hâle ârif olmak” (olup biteni hakkıyla bilmek). Herhangi bir olay vuku bulurken olayın etkilerini bilmek, anlamak ve anlamlandırmak zordur. Anlamadan ve anlamlandırmadan hem soruna dair çözüm önerileri getirmek hem de öngöründe bulunmak beyhudedir. Çünkü teşhis olmadan tedavi olmaz. Anlamak ve anlamlandırmak için zamanın ruhunu kavramak ve olup biteni hakkıyla bilmek gerekir. Kamuda Sosyal Politika Dergisi olarak bu sayıda, içinde bulunduğumuz salgın sürecini farklı boyutlarıyla anlama, anlamlandırma ve anlatmayı amaç edindik.

Dünya, Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan bir salgın tarafından adeta esir alındı. KOVİD-19 adıyla anılan virüs hayatın her hücreğine sirayet etti. Maske zorunluluğundan, karantina uygulamalarına, aşı tartışmaların-

dan uluslararası sistemdeki tıkanıklığa, ekonomiden iş hayatına, iletişimden kültür sanata kadar virüs etki altına almadığı bir alan bırakmadı.

Son 20-30 yılda pek çok olayın önemini vurgulamak için atıf yapılan “artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” vecizesi, COVID-19 son demelerini yaşarken patlak veren Rusya-Ukrayna savaşı ile birlikte düşünüldüğünde belki de ilk kez yerli yerinde kullanılıyor. Peki, gerçekte olan biten ne? Son iki yılda birlikte yaşamaya alıştığımız COVID-19 iddia edildiği gibi basit bir grip mi, yoksa laboratuvar ortamında üretilen tehlikeli bir virüs mü? Yine iddia edildiği gibi aşılar salgından korunmak için şifa vesilesi mi, yoksa uluslararası aktörlerin dünyayı şekillendirmek için kullandığı bir araç mı?

Diğer taraftan 2008 küresel finans krizinin etkilerinin salgınla birlikte belirgin hale geldiğini, bu açıdan bakıldığında küresel ekonomideki durağanlığın etkilerinin henüz hissedilmediğine ilişkin tezlerin öngördüğü gelecek pek de iç açıcı değil. Bu durumla bağlantılı olarak salgının gözler önüne serdiği uluslararası sistemdeki tıkanıklığı gidermek veya yeni bir

sistem arayışının teorik düzlemde de olsa varlığı iyimser olmak için bir neden sunuyor. Bu arayışlardan bir sonuç çıkıp çıkmayacağı sorusu cevaplanmayı bekliyor.

Salgın sürecinin her alana etki ettiğinin en bariz örneği çalışma ve ev hayatı. Yıllardır tartışma konusu olan esnek çalışma ve evden çalışma yöntemleri salgınla birlikte bir zorunluluk halini aldı. Esnek çalışma ve evden çalışma uygulamalarını son iki yılda tecrübe ettik. Zorunluluğun getirdiği farklı çalışma yöntemlerinin önümüzdeki süreçte bir tercih meselesi haline gelip gelmeyeceği de iş dünyasının masasındaki yerini şimdiden aldı. Benzer tartışmaların yaşandığı bir diğer konu ise eğitim. Salgınla birlikte önce eğitime ara verilmesi, ardından bir süre uzaktan eğitime geçilmesi ve örgün eğitime başlanması, maske ve mesafe uygulamalarıyla birlikte düşünüldüğünde sürecin çocuklar üzerinde psikolojik ve bilişsel etkileri olacağı muhakkak. Hem uluslararası kuruluşların hem de ülkelerin konuyla ilgili araştırmaları eğitim konusunda ciddi sonuçları ortaya koyuyor.

Öte yandan dijitalleşmenin KO-

VİD-19 ile birlikte hız kazandığına şahit olduk. Karantina sürecinde insanların görüntülü konuşmasından online toplantılara kadar bir dizi yenilik hayatımıza girdi. Başta akıllı telefonlar olmak üzere iletişim araçlarına daha fazla bağımlı hale geldik. Bu durum herkesin özne haline geldiği bir iletişim ortamının oluşmasını sağladı. Bu aynı zamanda dileyen herkesin iletişimde üretici durumuna gelmesi anlamına da geliyor. Ancak herkesin içerik üreticisi olabilmesi, bilginin güvenilirliği sorununa yol açtı. Bir taraftan eldeki araçlarla her tür bilgiye ulaşma imkânına sahip olmak, hatta bilginin kaynağına dönüşmek ama diğer yandan doğru ve güncel bilgiye erişme imkânının gittikçe zorlaşması. İlk bakışta çelişki gibi duran şey, aslında birbirini besliyor. İçerik üretme başta olmak üzere herkesin rol alabildiği dijital dünya, post-truth, dezenformasyon, mezenformasyon, malenformasyon, sahte haberler, enformasyon düzensizliği gibi güvensizlik bildiren kavramların işaret ettiği tartışmaları beraberinde getiriyor. Dijitalleşmeyle birlikte eğlence anlayışımızdaki değişim dönüşümün dikkat çekiciliği bir yana sinema ve tiyatro gibi bel-

Bir taraftan eldeki araçlarla her tür bilgiye ulaşma imkânına sahip olmak, hatta bilginin kaynağına dönüşmek ama diğer yandan doğru ve güncel bilgiye erişme imkânının gittikçe zorlaşması.

li mekânlara özgü aktivitelerin dijitalleşmeye karşı hızla mevzi kaybettiği de kayıtlara geçti.

Pandemi sürecinde düşünce-kültür-sanat-edebiyat dünyamızın pusulası sayılan kıymetli isimler aramızdan ayrıldı. Hem şiirimizin mihenk taşı hem de düşüncemizin feneri Sezai Karakoç'u 16 Kasım 2021 tarihinde kaybettik. Üstat Sezai Karakoç'tan çok kısa bir süre sonra, 6 Aralık 2021 tarihinde Teoman Duralı Hoca aramızdan ayrıldı. Düşünce dünyamızın iki ufukunu kaybettik. Bu vesileyle Karakoç ve Duralı'ya Allah'tan rahmet diliyorum.

Zamanın ruhunu kavramak ve olup biteni hakkıyla bilmek gayesiyle bu sayıyı KOVİD-19 gerçekliğine ayırdık. Akademi, düşünce, kültür-sanat-edebiyat ve medya dünyamızın kıymetli

pek çok ismi makale, yazı ve denemeleriyle sürecin anlaşılmasına ve anlamlandırılmasına destek oldular. Katkılarından dolayı Prof. Dr. Erdinç Yazıcı, Prof. Dr. Mete Gündoğan, Prof. Dr. Veysel Bozkurt, Doç. Dr. Yusuf Alpaydın, Doç. Dr. Hediyeullah Aydeniz, Doç. Dr. Yusuf Özkır, Dr. Yusuf Ziya Gökçek, Tülay Gökçimen, Hüseyin Rahmi Göktaş, Erol Erdoğan, Bünyamin Yılmaz, Şaban Abak ve Muhammet Akaydın'a ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Kalıcılığı gözetleyen ve geleceğe ışık tutan Kamuda Sosyal Politika dergimizin 42. sayısı ile düşünce dünyamıza mütevazı bir katkı sunmasını ümit ediyoruz. Hem ülkemizi hem de dünyayı ilgilendiren konu başlıklarını güncel, kalıcı ve geleceğe dönük boyutlarıyla ele alacağımız yeni sayılarda buluşmak dileğiyle, Hoşçakalın!

Pandemi Sürecinde Sendikal Gündem

Çin’de ortaya çıkan ve kısa sürede dünyaya yayılan koronavirüs hayatın her alanını belirgin bir şekilde etkiledi. İki yılı aşkın bir süre rutin akış yerini tedbirli yaşama bıraktı. Dünya hapis gezegene dönüştü. İnsanlar tedbirlere sığındı; herkesten ve her yerden sakınarak yaşamını sürdürmeye çalıştı. Tedbirlere ve sakınmaya dayalı günlük hayatın siyasal, sosyolojik, kültürel sonuçları olduğu gibi ekonomiye ve çalışma hayatına da yansımaları oldu. Türkiye’de de koronavirüsle mücadele kapsamında çalışma hayatına ilişkin önemli kararlar alındı. Bunların başında evden/uzaktan çalışmanın yolunun açılması, esnek mesainin getirilmesi ve işten çıkarmaların yasaklanması geliyordu.

Evden Çalışma, Esnek Mesai

Ekonomiyi ve çalışma hayatını doğrudan etkileyen kararlar aynı zamanda olağanüstü bir dönemin olağan sonuçlarıydı. Böyle bir ortamda test edilen uzaktan çalışma ve esnek mesainin kalıcı hale gelmesinin tartışıldığını görüyoruz. Kurum ve kuruluşlar için uzaktan çalışma ve esnek mesainin daha karlı olacağı, enerji kaybının önüne geçileceği, çalışma performansının artacağı, israfın azalacağı gibi gerekçeler tartışmalarda öne çıkan argümanlar olarak dikkat çekiyor. En büyük emek örgütü Memur-Sen olarak biz bu konunun doğal tarafıyız. Bu bağlamda belki sonda söylenmesi gerekeni en başta ifade etmekte yarar görüyorum: İster uzaktan çalışma ister esnek mesai vb. şekilde tanımlansın yeni duruma göre yeni çözüm arayışlarının olmasını, bu bağlamda tartışmaları değerli görüyoruz. Ancak bu konuda bizim de söyleyeceklerimiz, ilkelerimiz ve olmazsa olmaz kırmızı çizgilerimiz var. En temel kırmızı çizgimiz ise, iş güvencesidir. İş güvencesini esnetecek, ortadan

kaldıracak hiçbir tartışmayı doğru bulmuyoruz. Bu tür tartışmalara ve girişimlere karşıyız. Yeni çalışma yöntemlerinin konuşulmasının, tartışılmasının ön şartı, iş güvencesinin sağlanmasıdır. Tıpkı sözleşmeli istihdamında olduğu gibi çalışanın sosyal, malî ve özlük haklarını, iş güvencesini, sosyal güvenlik sistemini, iş sağlığı ve güvenliğini zedeleyecek her türlü uygulamayla mücadele etmek bizim öncelikli vazifemizdir. Bugüne kadar olduğu gibi kamu görevlilerinin haklarını koruma ve yeni haklar kazandırma vazifemizi sonuna kadar yerine getireceğimizden kimsenin şüphesi olmasın.

Uzaktan çalışma yöntemlerinin, zaman ve mekân konusunda esneklik oluşturmaları, zamandan ve enerjiden tasarruf sağlaması, iş yeri ve ofis maliyetlerini azaltması gibi kulağa hoş gelen yönleriyle öne çıkarıldığını görüyoruz. İşverenlerin düşüncelerini yansıtan bu bakış açısı için çalışanların ne düşündüğü oldukça önemli. Bu çalışma yöntemleri çalışanlar için sosyalleşme, fiziksel aktivite eksikliği, iş-aile, iş yaşam dengesinde bozulma, mesai mefhumunun ortadan kalkması, her an çevrimiçi olma gerekliliği gibi ciddi dezavantajları

içermektedir. Nitekim Memur-Sen olarak kamuoyuyla paylaştığımız “Covid-19 Salgını Bağlamında İş ve Aile Hayatı Uyumu Raporu” çalışmamızda bu hususlar detaylıca ifade edilmiş, konunun aksayan yönlerine ilişkin çözüm önerileri ortaya konulmuştur. Netice itibarıyla pandemi sürecinde test edilen esnek mesai olgusunun esnek istihdama dönüşmemesi, uzaktan çalışmanın mesai saatlerini ortadan kaldırmaması, kamu yararının hak kayıplarına gerekçe yapılmaması için hem yasal hem de idari tedbirlerin alınması şarttır. Tüm bu alanlara ilişkin izleme ve raporlama çalışmalarıyla sürecin içinde proaktif bir rol alma emek örgütleri açısından zorunluluktur. Diyaloğun öne çıkarılması, istişare ve müzakerelerin artırılmasıyla birlikte esnek mesai, evden/uzaktan çalışma olgusu bütün yönleriyle düşünülmeli, emek kesimiyle görüş alışverişi içinde ve pilot uygulamalar hayata geçirilerek sonuçları gözlenmelidir. Bütün bu süreç iş ve maaş başta olmak üzere çalışanların temel hakları güvence altında tutularak yürütülmelidir.

3600 Ek Gösterge ve Sözleşmelilere Kadro

Yeri gelmişken sözleşmeli personelin kadroya geçirilmesi, ek göstergelere ilişkin çalışma ve 3600 Ek Gösterge konularına da değinmekte yarar var. 6. Dönem Toplu Sözleşme süreci koronavirüs gölgesinde gerçekleştirildi. Ağustos ayının sonunda mutabakatla tamamlanan Toplu Sözleşme’de kamu görevlilerinin önemli sorunlarına çözümler için adım atıldı. Bu sorunların başında ise, 3600 Ek Gösterge ve sözleşmeli personelin kadroya geçirilmesi geliyordu. Daha önceki Toplu Sözleşme görüşmelerinde masaya götürdüğümüz bu iki başlık kapsam dışı bırakılarak başka mekanizmalara

havale ediliyordu. 6. Dönem Toplu Sözleşme’de ısrarlarımız sonucu hem 3600 Ek Gösterge hem de sözleşmelilere kadro için “2022 yılı içinde yetkili konfederasyonun katkı ve katılımıyla tamamlanacaktır” ibaresini hüküm olarak eklemeyi başardık. Böylelikle kamu görevlileri için kritik önemde iki sorunun çözümünde ilk adımı attık.

Sözleşmeli personele ilişkin üzerinde öncelikle durulması gereken konu, dezavantajlarının iş güvencesizliğiyle sınırlı olmamasıdır. Kamu görevlilerinin ‘sözleşmeli’, ‘sürelî sözleşmeli’, ‘kadrolu’ gibi farklı şekillerde istihdam edilmeleri, çalışma şekilleri, mali ve sosyal hakları uzun süredir sorun olarak önümüzde duruyordu. Toplu sözleşme ile kayıt altına aldığımız sözleşmeli personelin kadroya geçirilmesine ilişkin çalışmaları teknik ekipleriyle sürdürüyoruz. Toplu sözleşmede yer aldığı gibi sözleşmelilere ilişkin çalışma 2022 yılı içinde tamamlanacak. 2022 yılı sonuna kadar bitirmemiz gereken bir diğer çalışma ise ek göstergelerin yeniden düzenlenmesi ve 3600 Ek Gösterge konusudur. Bilindiği üzere bu konuda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nda iki toplantı gerçekleştirildi. Bir sonraki toplantı Mayıs ayı içerisinde olacak. Mağduriyetlerin giderilmesi için ek gösterge ve sözleşmelilere kadro sorununu yıl sonuna kadar çözeceğiz. Bunun için kararlıyız.

Ek Zam Talebi ve Eşel Mobil Teklifimiz

Toplu Sözleşme’nin en önemli başlığı, kamu görevlilerimizin maaş zamlarıydı. Memur-Sen olarak, özellikle toplu sözleşme sonrası 1 Eylül – 30 Kasım tarihleri arasında faiz ve dolar kurunda yaşanan olağanüstü gelişmeler toplu sözleşmede elde ettiğimiz kazanımları gölgelememesini,

kamu görevlilerinin alım gücünde meydana gelen kayıpların giderilmesini birçok kez yineleyerek adil gelir dağılımı sağlayacak ek zam/ilave ödeme yapılmasını her platformda dile getirdik. Kamu görevlilerimizin hak ettikleri maaş ve ücretlere kavuşması için sürdürdüğümüz kararlı çaba sonuç verdi; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Vedat Bilgin ile ek zam protokolü konusunda anlaştık ve hükümet Ocak ayında 6. Dönem Toplu Sözleşmeden kaynaklanan mevcut zam oranına ve enflasyon farkına ilave olarak %2,5 zam yapma kararı aldı ve TBMM’de bu artış oranı yasalaştı.

Yine kamu görevlilerinin üzerindeki vergi yükünün kaldırılması için vermiş olduğumuz soylu mücadelelerin sonucu olarak, asgari ücret tutarındaki gelirler üzerinden alınan gelir vergisi yükünün kaldırılması oldukça önemli bir gelişmedir. Memur-Sen’in başarısıdır.

Ekonomide yaşanan ve kur dalgalanmasından kaynaklanan hayat pahalılığı, alım gücünün düşmesine karşılık atılan adımları, KDV indirimlerini önemsemekle birlikte yeterli olmadığını da dile getirdik, dile getirmeye devam ediyoruz. Memur, işçi ve emeklilerin yılın başında aldıkları maaş zamlarının enflasyon karşısında eriyip gittiğini gördük. Buna karşı gelir kayıpları-

nın önüne geçmek için ‘eşel mobil’ yöntemine geçilmesini teklif ediyoruz. Eşel mobil yöntemi yüksek enflasyona karşı memur ve emekliye her 6 ayda bir yerine, her 3 ayda bir zam verilmesini öngörüyor. Böylece memur, işçi ve emeklilerin alım gücünün kısmen de olsa korunacağına inanıyoruz. Aksi halde enflasyon kaybının geç giderilmesi çalışanların enflasyona ezdirilmesi anlamına gelecek, alım gücü düşecek ve gelir dağılımı bozulacaktır. Bu durumdan kimsenin memnun olmayacağı açıktır.

10. Yılında Toplu Sözleşme Kongresi

Memur-Sen olarak Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi ile birlikte 4-5 Nisan’da ‘4688 Sayılı Kanun ve 10. Yılında Toplu Sözleşme Kongresi’ni düzenledik. Kongre kapsamında 6 ayrı oturumda 19 sunum gerçekleştirildi. Alanında uzman akademisyenler, hukukçular, bürokratlar ve sendika yöneticileri konuyu farklı boyutlarıyla tartışma imkânı buldu. İki günün sonunda sonuç bildirgesi yayınlandı. Ortak görüş, 4688 sayılı Kanun’un artık kamu görevlileri ve emeklilerinin sorunlarını çözmede, beklentilerini karşılamada yetersiz kaldığıydı. Bizim de düşüncemiz budur. Mevcut kanunu kapsamı, tarafları, süresi, işleyişi, grevsiz toplu pazarlık an-

— 66 —
Asgari ücret tutarındaki gelirler üzerinden alınan gelir vergisi yükünün kaldırılması oldukça önemli bir gelişmedir. Memur-Sen’in başarısıdır.

Mesafe, Eğitimciler Birliği Sendikası (Eğitim-Bir-Sen) "Eğitimden Bir Kare" Ulusal Fotoğraf Yarışması Birincisi

layışıyla sürdürülebilir bulmuyoruz. Uluslararası norm ve kararlarla uyumlu bir toplu sözleşme sistemine geçilmesini, 4688 sayılı Kanunun taraflar arası eşitliğe, evrensel ilkelere uyumlu hale getirilmesini savunuyoruz. Bu konudaki tüm tespitleri, itirazları ve çözüm önerilerini sonuç bildirgesinde detaylıca bulabilirsiniz.

Salgın Sürecinde Sendikal Faaliyetlerimiz

Türkiye’de Mart 2020 yılında ilk koronavirüs vakası tespit edildi. Çok kısa bir süre sonra ilk ölüm haberi geldi. Bu gelişmeleri tedbir kararları ve karantina uygulaması izledi. Bu süreçten hepimiz az-çok etkilendik. Ama süreçten en çok etkilenen, yıpranan sağlık çalışanları oldu. Bu süreçte çok sayıda doktorumuz, sağlık çalışanımız salgına yakalandı ve vefat etti. Hastalarının sıhhat bulması, şifaya kavuşması yolunda büyük fedakârlık gösteren

sağlık çalışanlarımıza şükranlarımı sunuyorum. Vefat eden sağlık çalışanlarımıza Allah’tan rahmet diliyorum.

Memur-Sen olarak Türkiye’de pandemi sürecinde halkımızla, çalışanlarımızla dayanışma içinde olduk.

Hem çalışma hayatını, hem toplumu takip ettik. Fark ettiğimiz her eksiği gidermeye, sorunu çözmeye çabaladık. Yeri geldi kamu çalışanlarının sesi olduk, yeri geldi ihtiyaç sahibi insanların yardımına koştuk. Sadece Türkiye’de değil, yurt dışında da mazlumlara, mağdurlara elimizi uzattık. Çünkü ahlakî ve adil dünyanın zorunlu olduğuna inanıyoruz. Gayretimizin, enerjimizin, ufkumuzun nihai hedefi dünya ölçeğinde adaletin tesisidir. Bu amaçla salgın sürecinde faaliyetlerimizi artırarak sürdürdük. Çalışmalarımıza aynı inanç ve kararlılıkla bundan böyle de devam edeceğiz. Gayret bizden takdir ve tevfik Allah’tan!

SALGIN SÜRECİNDE SİYASAL DÖNÜŞÜM

Bugün dünyada sürmekte olan siyasal dönüşümün kaynağını soğuk savaşın bitişini getiren seksenli yılların sonu doksanlı yılların başına kadar uzatmak mümkündür. Soğuk savaşın bitışı bir bakıma ideolojiler çağına sona ermesi ve mikro milliyetçilikler, etnik kimlikler ve dini/mezhebi çatışmalar temelli bir politik dağılma merkezli neo-liberal bir makro politik şemsiyenin devreye girdiği yıllardı. Otuz yıl sonra bugün dünyada gerek yerel gerek uluslararası düzeyde siyasetin gerçek anlamda içinin boşaldığı bir popülist dönem yaşanmaktadır. Popülist liderlerinin damgasını vurduğu, içeriğini kaybetmiş günümüz siyaseti yeni bir muhteva kazanarak yeni bir politik kültürün doğuşunu getirebilecek mi? Belki de salgın ve Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası dönemde en çok cevabı aranacak sorulardan birisi de bu olacaktır.

Aslına bakılırsa siyaset kültürünün oluşum biçimi, her toplumda birbirinden farklı bir hikâyeyi ortaya çıkarıyor olsa bile iki önemli hedefi belirginleştirmiştir. Siyasetin iki hedefinden ilki *adaletli bir barış toplumunu*, ikincisi ise *bir arada yaşamının ortaya çıkardığı sorunları çözme* hedefini ulaşılması gereken amaç olarak öne çıkarır. Siyaset kültürü bu iki ana hedefin oluşturduğu süreçler içinde her toplumda farklı özellikler kazanarak birbirinden farklı yapılar olarak karşımıza çıkar.

Siyasal süreçler niteliği gereği bir yandan adaletli bir barış toplumuna doğru yönelirken ve makro ideolojik formlara/dünya görüşlerine ihtiyaç

duyarken, diğer yandan makro boyut daraldıkça gündelik sorunların çözümüne doğru pratik ve reel siyasi araçları öne çıkararak farklı boyutlar kazanır.

İdeolojiler/ dünya görüşleri/siyasal felsefeler esas itibarıyla insanlığın genel ve makro değerlerinden beslenirler. Bu ilişki süreci farklı zaman, mekân ve toplumsal bağlamlarda farklı boyutlar ve gerçeklikler kazanır. Bir boyutu ile bunlar, insanlığın kadim kaynakları ve evrensel tecrübeleri ile zenginleşirken, diğer bir bağlamda yerel ve tarihsel tecrübelerle birbirinden farklılaşırlar. Bu perspektiften bakıldığında siyasal kültür zengin, karmaşık ve renkli bir kültürdür.

Aslında geniş anlamda ele alındığında, her ideoloji ya da siyasal yaklaşım, içinden doğduğu çağın zihniyet dünyasının, toplumsal koşullarının, kültürel özelliklerinin izlerini taşır. Yine her ideoloji, içinden çıktığı tarihsel bağlamdan kalkarak bir cennet toplum kurgusu yapar ve kendi optiğinden reel dünyanın/sorunlu dünyanın/adaletsiz sorunlarını çözerek adaletli bir düzenin nasıl kurulabileceğini söyler. Bu bağlamda düşünüldüğünde ütopyasız bir ideolojiden bahsedilemez.

İdeolojilerin, yukarıda aktarılan idealist ve makro çözüm yaklaşımlarının geçerliliği zamana karşı eskime sorunu ile karşı karşıya kalır. Çünkü toplum-salla irtibatlı her algı, süreç toplumsalı üreten bağlamdan koptukça eskir. İdeolojiler bu sorunu zor

bir yöntemle, zamana karşı yenilenerek çözebilirler. Örneğin 19. Yüzyılın sanayi toplumunun karmaşık başlangıç döneminden kalkarak ortaya konulmuş bir açıklama çerçevesi olarak sosyalizmin 21.yüzyılda var olabilmesi bütün bu geçen zaman içinde yaşanmış toplumsal tecrübeleri dikkate alarak dönüşüp, bu yolla zamana karşı ayakta kalabilmesini gerektirir.

Yukarıdaki bağlamda bakıldığında, bir çağın sorunlarına karşı üretilen çözümler, bir başka çağın koşullarında bırakın yanlışlığı anlamsızlaşabilir. Yeni sorunlara yeni çözümler, eski çözümler yerine yeni arayışları gerektirir. Bu arayış becerisini gösteremeyen eski toplumun, eski sorunlarına eski cevaplarında kalan ideolojiler, tarihin siyaset galerisinde yerini almak zorunda olurlar. Bir zamanın çözümü, zaman geçtikçe eskimeye ve yenilenmeye toplumsal değişimin doğası gereği mahkûmdur.

Aslına bakılırsa pratik/reel siyasetin düşmanı sorunların gerçek anlamda çözümüdür. Gündelik siyaset gündelik sorunları çözmek üzere kendine

bir varlık gerekçesi yükler ve odaklandığı sorun ya da sorunlar çözüldüğünde anlamsızlaşır. Yeni gündelik siyaset ise yeni sorunların ortaya çıkışından sonra belirginleşmeye başlar. Aslında, pratik siyaset açısından her sorun çözme, ya bütünüyle yok olmayı ya da kısa süreli bir gereksizliği zorunlu kılar. Bu boyuttan bakıldığında siyasal süreçler, bir boyutu ile de pratik siyasetlerin ölüp ölüp dirildiği bir dizi ilişkiler sistemi olarak yaşanır. Sonuçta çözümle, çözücü siyasetin simbiyotik ilişkisi çözüm gerçekleştiğinde çözücü siyasetin ironik bir biçimde sonunu getirir.

Uzun tarihsel süreç içinde, her toplumda siyasal kültürü oluşturan ve değiştiren birçok dinamiğin etkisinde yeryüzünde zengin bir siyasal kültür gelişmiştir. Ancak tarihin öyle zamanları vardır ki, toplumların büyük çöküş ve yükselişleri ile birlikte siyasal kültürler de çökerler ya da yükselirler. Bu perspektiften ele alındığında, tarih içinde siyasal kültürü makro planda radikal bir biçimde değiştiren büyük/köklü değişimler ile karşı karşıya geldiği görülür. İnsanlığın yaşadığı tarım ve ticaret

devri ve sanayi devrimi gibi büyük alt üst oluşlar, eski siyasal kültürleri bütünüyle tasfiye ettikleri gibi baştan sona orijinal sayılabilecek yeni siyaset kültürleri üretmişlerdir. Modern siyasal kültür bunun en tipik örneğini oluşturmaktadır.

Sanayi devrimi ile tarım ve ticaret devriminin kendi bağlamında tarihsel olarak çok özgün ve kalıcı siyasal algılar ve kabuller oluşturduğu bilinmektedir. Öyle ki, aslında gündelik hayatı ve kültürel formu neredeyse bütünüyle değiştiren bu önemli alt üst oluşlar sonucunda, baştan sona özgün siyasal yapıların ortaya çıkışı bir tesadüf değil, tam tersine sürecin doğası gereğidir. Çünkü söz konusu süreçler, yeryüzünde siyasal algıların üzerinde geliştiği toplumsal sistemleri alt üst edip yeniden kurarken, siyasal algılarda bu sürecin doğal bir sonucu olarak köklü değişimler yaşamak zorunda kalırlar.

Yeryüzünde Sanayi devrimi ile gelen yeni siyasal değerler dizisi, bir diğer ifade ile modern siyasal paradigma ve bu siyasal yapının temel yapıcılar olan ideolojiler modern siyaset kültürünün teme-

lini oluşturmuşlardır. Söz konusu modern siyasal akımlar, bütünüyle sanayi toplumun/modern toplumun algı ve zihniyet dünyasının ürünleridir. Söz konusu modern siyasal akımlar, bir diğer bağlamında ele alındığında, esas itibarıyla sanayi toplumunun girift ve anlaşılması güç sorunlarını çözerek, adaletli bir barış toplumunu kurmayı hedef alırlar. Bu bağlamda ele alındığında ideolojiler, her ne kadar evrensel ve genel geçer doğrular gibi kendilerini vaaz ediyor olsalar bile, sanayi toplumunun algı dünyası ile sınırlı kalmak, bu boyutu ile de modern kalmak zorundadırlar.

Bugün iki bin yirmi ikinin dünyasında, modern toplum tecrübesi post- modern topluma doğru hızla kıvrılırken, modern ideolojiler ve zihniyet şemaları zamana karşı dayanılmaz bir eskimenin ağırlığını taşımaktadırlar. Ayrıca, yeni toplumun sorunları ile bu ağırlık daha ağır bir boyut kazandı; bu ideolojiler, sorun çözme kabiliyeti tamamen kaybolmakta olan daha ağır ve zaman dışı yapılar haline gelmektedirler.

Genel olarak bakıldığında görülebileceği gibi, yukarıda vurgu yapılan gelişmeler 1980'lerden itibaren Batı toplumlarında siyasal kültürde gittikçe derinleşen bir krizin de habercisi olmuştur. 1980 sonrası süreç içerisinde Batı toplumsal sisteminde ve küresel boyutta sorunlar derinleşirken, siyasal sistem sorun çözme yeteneğini gittikçe kaybetmekteydi. *Bugün, modern siyasal paradigmanın sorunlara karşı çözüm üretememesi sorunu, zorunlu olarak çevreden kadın hareketine post-modern, popülist ve eklektik çözümleri öne çıkarmıştır.*

Eklektik çözüm temelli siyasetler ise kısa vadede sorun çözseler bile, beklenebileceği gibi, makro planda bir dünya görüşü ve hayat felsefesi boşluğu yaratmakta ve siyasal boşluğu ve popülizmi derinleştirmektedir. Aslına bakılırsa çevre ve kadın hareketi, 1990larda yükselen iki akım olarak yukarıda vurgu yapılan bu paradoksun tipik örneklerini teşkil etmektedirler. Diğer yandan ise aşırı sağ eksenli ırkçılık ve yabancı düşmanlığı yeniden dirilirken, İslamafobi yükselen popülist siyasetin temel temalarından birisi haline gelmektedir.

Yeni Bir Siyasal Paradigma İhtiyacı

İnsanlık bugün yeryüzünde, mo-

dern siyasal kültürün içine düştüğü krizden, popülist ve pratik çözümlerle çıkabilme çabalarından öte, ihtiyaç duyulan yeni bir siyasal kültür yaratarak çıkmak zorundadır. Peki, gerçekten bugün köklü bir siyasal kültür arayışı perspektifinden, kadim insani değerler üzerine oturan ve yeni durum okumaları ile zenginleştirilmiş bir siyasal kültür ortaya çıkarabilmek mümkün mü? Bu soruya bugünden evet diyebilmenin güçlüğü ortadadır. Ancak, *çıkarmalıdır ve çıkarmak zorundadır* anlayışı çerçevesinde bir çabanın gerekliliği ise açıktır. Adaletli olmayan bir dünyanın, vicdanların taşıyamadığı bir siyaset kültürünün insanlığın geleceğine taşınabilmesi mümkün değildir.

Kabul etmek gerekir ki, entelektüel düzeyde birçok gayrete rağmen, bugün dünya salgın sonrası koşullarda, yeni bir siyasal paradigmayı ortaya çıkaracak bir iklimden maalesef yoksundur. Bu bağlamdaki arayışların ve krizden çıkış çabalarının henüz daha adı konulabilmiş bir sonuca ulaşamaması, önümüzdeki dönüşüm sürecinde, adı konulabilmiş bir siyasal kültürün de ortaya çıkamayacağı anlamına gelmemektedir.

Batı'da, yukarıda aktarılan kriz iklimi içerisinde, yeni siyasal ara kesitlerin ve pragmatist çözümlerin öne çıktığından

Modern siyasal kriz, yukarıda aktarılan süreç içerisinde, yeni bir siyasal yapılanma ve siyasal kültür yaratılarak çıkarılabilen bir sürece dönüşebilir mi?

yukarıda bahsedilmişti. Bu süreç, aslında bu ara dönemin doğasına uygun olarak, siyasal sorunların çözümü temelinde ara kesit siyasal kimliklerin ve karmaşık siyasal yaklaşımların öne çıktığı bir süreç olarak da yaşanmaktadır. Modern siyasal kriz, yukarıda aktarılan süreç içerisinde, yeni bir siyasal yapılanma ve siyasal kültür yaratılarak çıkılabilen bir sürece dönüşebilir mi? Bu noktada, eldeki verilerden sağlıklı bir öngöründe bulunabilmek imkânsız görünmektedir. Batı siyasal kültürü, bugünkü koşullarda çıkış ve çöküş arasında bir süreci bir süre daha yaşamaya mahkûm görünmektedir.

Bir diğer bağlamda şöyle bir soru sorarak konuya farklı bir derinlik kazandırmak da mümkündür. Global modern siyasal kültürün krizinden çıkış bağlamında, küresel iletişim imkânları üzerinden, Doğu'nun kadim değerleri ile geliştirilebilecek bir yeni siyasal sentez mümkün müdür? Türkiye tecrübesi burada yapıcı ve yapıştırıcı bir rol oynayabilir mi? Bütün bu soruların bugün için, yeni arayışların taze başlangıçları anlamına gelmekten

öte bir özel değer ifade etmediğini bilmek gerekmektedir. Sorun ortadadır ancak anlaşılan halen yeni bir siyasal paradigma için zamana ihtiyaç vardır.

Salgın Sonrası Hâkim Siyasal Paradigmada Değişim ve Yeni Hayat Tarzı

Şurası iyi bilinmelidir ki *Salgın*'ın bir toplum sağlığı sorunu olarak yaratacağı yıkıcı etki kadar- ki bu da çok önemlidir- insanlığın hâkim dünyayı/ insanı/hayatı algılama biçiminde ve hâkim paradigmadaki sebep olacağı muhtemel büyük değişim çok daha önemlidir.

Küresel Salgınla birlikte, bireyin, tüketimin, hazın ve rekabetin hâkim olduğu paradigma çerçevesinde geliştirilmiş ideolojilerin, bu dünyaya; tabiata, topluma ve insana dair çerçeveleri yerle bir olmuştur. Bugünün dünyasında zengin-Fakir, kadın-erkek, Müslüman-Hristiyan-Budist, Alman-Türk-Arap, İşçi sınıfı- Burjuva sınıfı gibi etnik,

—— 66 ——

Salgın sürecinin ilk sonucu, kapitalizmin vicdanlarda ve entelektüel düzeyde iflası iken, diğeri hâkim siyasi paradigmanın çözümüdür. Modern siyasi akımların salgına verilmiş bir cevabının olmayışı, onlara dönük ilginin de zayıflamasına sebep olmuştur. Salgının ilk ve en büyük faturası kapitalizmedir.

—— 77 ——

dini, sınıfsal ayrımların hiçbir işe yaramadığı bir tabloyla karşı karşıya gelinmiştir. Salgın bu ayrımların hiçbirini dikkate almadan insanı hedef alırken, insan bütün bu vasıflarından bağımsız olarak yalnızca *insan* olarak bu virüsün karşısına çıkmak zorunda kalmıştır. Bugün rekabet bireycilik ve ayrışma yerine birlikte dayanışma/birlikte var olma/birlikte ayakta kalma zorunluluğu zihinlerde yeni bir arayış ve yeni bir anlayışın kapısını aralarken diğeri yandan da *eski normale* dönme çabaları da sürmektedir.

Salgın sürecinin ilk sonucu, kapitalizmin vicdanlarda ve entelektüel düzeyde iflası iken, diğeri hâkim siyasi paradigmanın çözümüdür. *Modern siyasi akımların salgına verilmiş bir cevabının olmayışı, onlara dönük ilginin de zayıflamasına sebep olmuştur. Salgının ilk ve en büyük faturası kapitalizmedir. Tabiatı bir fahişe gibi kullanma fikrini bir insani yaratıcılık ve ilerleme sayan Kapitalizmin karşı karşıya kaldığı durum tam anlamıyla bir krizdir.*

Siyaset gerçekte toplumun karşı karşıya kaldığı sorunları çözerek yüksek tatmine dayalı bir barış toplumu kurma işidir. Böyle bir toplumun nasıl kurulacağına dair cevaplar, siyasal programları ve siyasal ideolojileri öne çıkarmak-

ta, bu bağlamda iktidar olan siyasetler ya da ideolojiler kendi çözümlerini hayata geçirmektedirler. Bugüne kadar işlerlik böyledir ve ideolojiler güçlerini tekabül ettikleri toplumsal durum ve sorunlardan alagelmışlerdir. *Şimdi geldiğimiz salgın sonrası dünyada asıl yükselen politik talep toplumu ve bireyleri salgınlardan koruyarak sağlıklı bir toplumu sürekli ayakta tutmaksa- ki artık böyledir- artık politik paradigma zorunlu olarak değişecektir.*

Yeni dönemde; paylaşım, etnik, dini, sınıfsal sorunların yerine *toplum sağlığı ve salgınlara karşı güvenlik* ilk sıraya yerleşmiş bulunmaktadır. Bizce, yeni süreçte bunun anlamı, modern ve post-modern politik ve toplumsal paradigmalar için sonun başlangıcında olduğudur. Önümüzdeki dönemde *sağlıklı toplumu vadeden ve salgınlara karşı en güvenilir politikaları öneren siyasal akımlar yeni dönemin ana akım siyasetlerini oluşturmaya adaydırlar.*

Şurası artık görülmüştür ki, yeni dönemde geniş bir; tabiatı, insanı ve dünyayı kavrama perspektifinden *Sağlık İçinde Toplum ve Salgınlara Karşı Güvenli Toplum* ana hedefini gözeten yeni siyasi akımların tarihsel olarak insanla ve tabiatla barışık din ve felsefelerden beslenerek gelişeceği ortadadır.

SALGININ KÜRESEL SİSTEMDE ÖN AÇTIĞI DEĞİŞİM

İktisat ve ekonomi, kavramsal olarak birbirlerinden farklı anlamlar ifade ederler. Doğal olarak bu anlamların çerçeveleyeceği eylemler ve yapı da farklı olacaktır.

Ekonomi, Yunanca bir kelimedir. Ev idaresi ya da ev yönetimi anlamına gelir. Evin idare edilmesi, ailenin ve mahallenin idare edilmesinin temelini oluşturur. Mahallenin idare edilmesi de şehrin ya da devletin idare edilmesini oluşturur. Bu fikir zincirini oluşturan ev, aile, mahalle, kasaba, şehir, devlet yapıları hep kurumsal yapılardır. Dolayısıyla ekonomi deyince kurumsal yapıların idaresinden bahsetmiş oluruz. Kurumsal yapıların genel durumu bize ekonominin gidişatı hakkında bilgi verir. Ekonomi kavramının ağırlık merkezinde kurumsal yapılar vardır. Sistem kurgusu, kurumsal yapıların işleyişi üzerine odaklanır.

İktisat ise en geniş anlamda, lüzumundan fazla veya lüzumundan az harcama yapmamak demektir. İtidalli olmak, iş ve işleyişlerde aşırıya gitmemek anlamlarına da gelir. Bu kavrama dayalı fikir zinciri şu şekilde oluşur: Kişilerin kendilerinin fert fert ölçülü olması ile içinde bulunulan toplumun ölçülü olacağı muhakkaktır. Yani toplumda lüzumundan fazla ya da az harcama yapılmayacaktır. Toplumun ölçülü olması ile o toplumun oluşturduğu aile, mahalle, şehir ve devlet de ölçülü olur. Burada dikkat çekici husus, iktisat kavramının

ağırlık merkezinde kurumsal yapıların değil, insanın yer aldığı hususudur. Dolayısıyla sistem kurgusu da insanın davranışları üzerine odaklanacaktır. Bu da günümüzde mal ve hizmet üretimindeki bütün iş ve işleyişleri kapsar.

Finans ise, üretilen mal ve hizmetlerin değerlendirilmesini (ölçülmesini) ve transfer edilmesini (mübadelesini) kapsar. Aslında esas olarak paranın temin edilmesini kapsar. Para yeteri kadar temin edildiği takdirde mal ve hizmetlerin transferinde bir sorun yoktur. Bu açıdan finansın kurgusu sistemin ana omurgasını oluşturur. Diğer bir ifade ile paranın varlığı sistemin teminatıdır.

İktisat ve finansın birlikte oluşturduğu yapının temel kabulleri (denklikleri), kuralları, işleyişi, uygulandığı toplum ve istikameti vardır. Bütün bu bileşenlerin uyum içerisinde çalışma derecesi, yapının sağlamlığını belirler. Devletin bir numaralı görevi, bu bileşenlerin uyum içerisinde olup olmadığını tespit ve takdir edip işleyişe sürekli olarak nezaret etmektir. Diğer bir ifade ile yapıyı korumak ve güçlendirmektir.

İçinde bulunduğumuz küresel finans sistemi, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan bir sistemdir. Batı bloğu için bir referans yapı oluşturulmuştur. Birçok krizleri yaşayarak ve yaşatarak gelişip günümüze kadar ulaşmıştır.

Bu zamana değin birçok kriz çeşitli şekillerde aşılmış olmasına rağmen 2008 Küresel Finans Krizi henüz aşılamamıştır. O zamandan bugüne kadar gelişen olaylar, krizin aşılabilmesini daha da zorlaştırmıştır. Krize kolektif bir çözüm üretilmemesi, ülkeleri zamanla kendi milli ve yerli formüllerini oluşturma arayışına itmiştir. Böylece bir yandan küresel finans sisteminin yeniden yapılandırılması çalışmaları sürerken diğer yandan da ülkeler kendilerine has çözümlere odaklanmaya başlamışlardır.

Neticede, gemisini kurtaran kaptandır. Yaklaşık ilk 10 yıl boyunca şiddetini sürekli artıran bir kriz yaşandı. Aslında buna bir kriz demekten ziyade bir sonun başlangıcı demek daha isabetli olur. Çünkü sıkıntıların ardı arkası kesilmedi.

2018 Aralık ayı başlarında IMF Başkan Yardımcısı David Lipton, küresel ölçekte büyük bir krizin yaklaşmakta olduğunu söyledi. Herkesin çok kötü etkileneceği hesap ediliyordu. Yüksek düzeyde borçlanan pek çok hükümetin, mali bir manevra alanı bulamayacaklarını ifade etti. Hiç alışılmamış önlemleri denemek zorunda kalacaklarını söyledi.

Tabi, bu tür açıklamaları, bu düzeydeki bir IMF yetkilisinden duymak alışılmış bir şey değildi.

Kısa bir müddet sonra, bu sefer IMF'nin en yetkili ağı daha da net uyarılarda bulundu. 2019 yılı başlarında IMF Başkanı Christine Lagarde, küresel ekonominin beklentilerin üzerinde bir hızla yavaşladığını ifade etti. Dört ana riskin büyük bir fırtına için hazır olduğunu ve küresel bir krizin çıkmasının artık zaman meselesi olduğunu ifade etti. Dört ana riski ise; Ticaret Savaşları, (özellikle ABD-ÇİN tarife savaşları) finansal sıkışma, Brexit süreci ve Çin ekonomisinin yavaşlaması olarak açıkladı.

Hatta Lagarde bir adım daha ileri gitti ve bu risklerin dışında da kamu idareleri ile özel sektör şirketlerinin yüksek borçluluklarının büyük bir tehlike oluşturduğuna da dikkat çekti. Tabi bunlar, belirtilen ana risklerin yanı sıra oluşan tali risklerdir. Bunlarla birlikte şahsi kredi kartı borçlarını da hatırlatabiliriz.

2008'de baş gösteren küresel finans krizinin, 2019 yılına gelindiğinde etkilerinin çözümlenmediği ve

ulusal ekonomilerin yıpranmış dengelerinin onarılmadığı bir konjonktür oluşmuştu. Üstüne üstlük yetkili ağızlardan daha büyük bir krizin demlenmekte olduğuna dair yorumlar sıkça duyulmaya başlanmıştı.

İşte böyle bir konjonktürde 2019'un ikinci yarısında Çin'in Hubei Eyaleti Wuhan şehrinde başlayan grip salgını çok hızlı bir şekilde yayılarak bütün dünyayı sardı. Bu salgına, Corona Virüsünün mutasyona uğramış bir hali sebep oldu. Covid-19 olarak isimlendirildi. Covid-19, Corona Virus Disaster 2019'un kısaltılmış haliydi.

Salgın kısa sürede sadece sağlık sistemini ilgilendiren bir test olmaktan çıktı. Zaten 2008 finans krizinin yaralarını henüz kapatamamış ekonomiyi de çok büyük bir sınamaya soktu. Virüsün tıbbi kabiliyetleri ve insan sağlığı üzerindeki etkileri bir yana en önemli etkisi ekonomi üzerine oldu. Tabi böyle bir salgının ekonomiye etkisinin tam olarak ölçülebilmesi biraz daha zaman alacaktır. Ancak her şeye rağmen bazı kabullerle yapılan erken hesaplamalarda küresel ekonomiye maliyetinin onlarca trilyon dolara ulaşacağı düşünülmektedir.

Çin, dünyanın başat ekonomisidir. Çin'in üretiminin etkilenmesi, bütün dünyanın zincirleme olarak etkilenmesi anlamına gelir. Tedarik zincirlerinin etkilenmesi anlamına gelir. Bu etki hemen hemen her alana yayılır. Nitekim aynen öyle oldu. Otomobil satışları yüzde 80'ler mertebesinde düştü. Aynı şekilde nakliye hareketliliği de normalden yüzde 85'ler mertebesinde azaldı. Adeta ekonomik hareketlilik durma noktasına geldi.

Bugün cep telefonlarının küçük yongalarından tutun da inşaat makinelerine kadar hemen hemen her şey bütün dünyaya Çin'den gitmekteydi. Çin ekonomisinin yavaşlaması bu malları bulmayı

zorlaştırdı. Bu zorluk zincirleme olarak farklı zorlukları beraberinde getirdi. İnsanlar farklı mikro tedbirler almaya yönlendirildi. Yerli ve milli üretimler canlandırılmaya çalışıldı. Tabi bütün bunlar aynı zamanda fiyatların da yükselmesine sebep oldu. Küresel bir enflasyonist dönem başladı. Fiyatların yükselmesi ile de fizibilite analizlerinin başabaş noktaları değişti. Yani üretip üretmeme sorununu da beraberinde getirdi. Bu durumda birçok üretici zararından dolayı kepenk kapattı. Böylelikle zincirleme etkiler, küçük esnaf ve zanaatkârlara kadar etkisini gösterdi.

Salgın sebebiyle hükümetler vatandaşlarına evlerinde durmalarını ve kalabalık yerlerde veya alışveriş yerlerinde fazla bulunmamalarını tavsiye etti. Bu tavsiyeler tabi ki ekonominin toparlanması için alınacak tedbirlerle uyumlu tavsiyeler değildi. Virüs yakın bir zamanda tıbben etkisini azaltmaya başlamasına rağmen insanları evlerine kapatıp bir korku dünyası oluşturma maliyetinin çok daha fazla olduğu ortaya çıktı. Diğer bir ifade ile ekonomik çöküşe karşı alınan geleneksel tedbirlerin yeterli olmadığı görüldü. Farklı tedbir ve uygulamalara ihtiyaç duyuldu.

Bu çerçevede yapılan en önemli iş, piyasada likiditenin var olmasını temin etmektir. Mücadele için bütçenin artırılması ve özellikle KOBİ'lerin korunması gerekirdi. Bunun da borç alarak değil, kişilere para vererek yapılması gerekirdi. KOBİ'lerin borçları faizsiz olarak ertelenebilir veya faizlerin tamamı silinebilirdi.

Bütün bunların hepsi değişik kademelerde uygulandı. Neticede ekonomik ve finansal yapıların istikrarı bozuldu.

2021 yılı sonuna gelindiğinde Çin'in, salgını büyük ölçüde kontrol altına aldığı görüldü. Ancak Çin,

ekonomisini çok çabuk toparlasa bile büyük ticari partnerlerinde durum henüz kontrol altında değildir. Dünyanın başat ekonomileri Çin'in gelişmesine yardımcı olamayacaklardır. Yani Çin, satmaya veya almaya hazır olsa da en büyük ticari partnerleri henüz eskisi gibi ne satabilir ne de alabilir durumdadır. Toparlanmanın biraz daha zaman alacağı açıkça görülmektedir.

Ekonominin yanı sıra halklar da önemli bir testten geçiyor. Bu bir bulaşıcı salgın ve bulaşma oranı çok yüksek. Virüs, sizin koymuş olduğunuz ne sınırları tanıyor ne de kuralları. Böyle salgın durumlarında, yüksek güvenliklı karantina uygulanması gerekiyordu. Salgının olduğu yerdeki insanların dışarı çıkmaması ve dışarıdaki insanların da salgın yerlerine gitmemesi gerekiyordu. Ancak dinleyen kim! Çünkü modern yaşam bize sürekli gezip tozmayı öğütledi. Turizm yani turlamak, gezmek ve dolaşmak önemli bir sektör olarak gösterildi. Özgürlük ve özgür olmak önemsetildi. Sabır sebat ise hiçbir zaman modern yaşamın ajandasında olmadı. Hep dahası talep edildi. Hep dahası sunuldu.

Şimdi ise kanaat, sabır, sebat, itaat, iyilik, iyi ahlak, iktisat zamanı. Ama bunların değerini bilmeyen toplumlara bunları nasıl benimseteceksiniz? Batı Avrupa'da, Amerika'da kısacası en modern olarak yansıtılan ve örnek gösterilen toplumlar da bu değerlerin çöpe atılmasının bedelini şimdi görüyoruz. Görüyorsunuz. Dilimizde 'makarnaya hücum' olarak ifade edilen bencilliğin tavan yapması halini, oralarda bile kat be kat fazlasıyla görüyorsunuz.

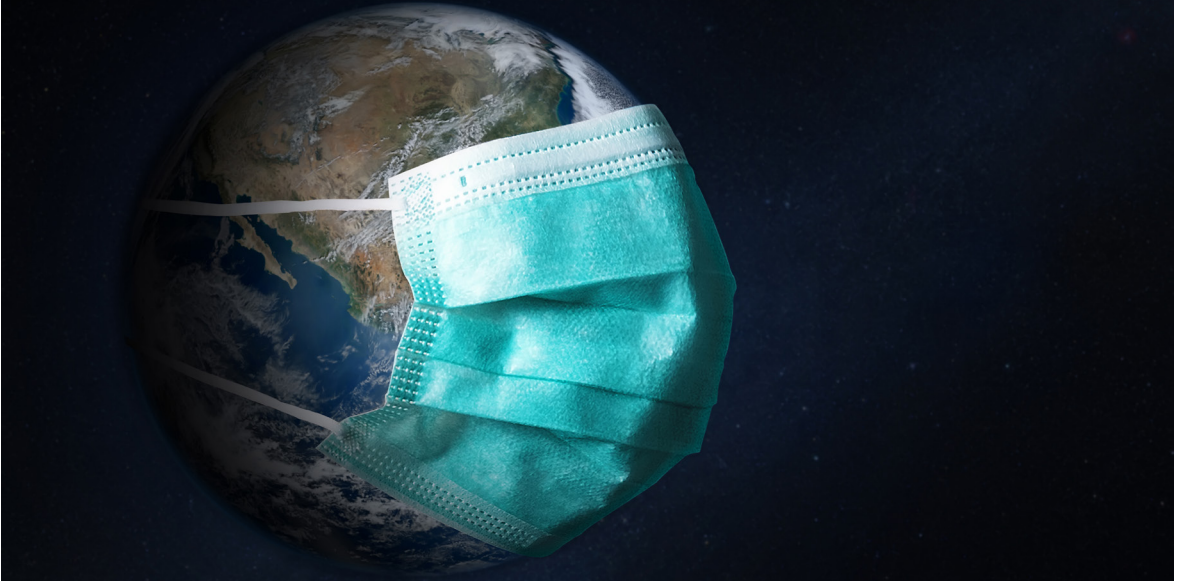
Bu açıdan bakıldığında en önemli test şudur. Modern yaşam öğretileriyle yetişmiş büyük kitleleri evlerinde nasıl tutacaksınız? Bu salgının biraz daha devam etmesi, büyük halk isyanlarının çıkmasına

vesile olabilirdi ki kısmen oldu da! Birçok yerde ve zamanda insanların sabrının sonuna gelindi. Bunlar, modern yaşam tarzının yetiştirdiği halklar ve bu halklar böyle bir teste hazır değillerdi.

İlginçtir, Çin Wuhan'da karantina bittikten sonra binlerce çift, boşanma başvurusunda bulunmuş! Çünkü modern yaşamda, evde birlikte kalma kültürü de yok! Bu ve buna benzer farklı sorunlar çıkıyor ve daha da çıkacak gibi görünüyor.

Yine salgında büyük bir testten geçen bir başka kitle de idarecilerdir. Hükümetlerdir. Ekonomi ve finans sisteminin sarsıldığı ve halkların isyan noktasına geldiği yerlerde idarelerin geleneksel bir şekilde ayakta durması mümkün olmaz. Şu anda idareciler sadece salgının gelişim raporunu veriyor. At yarışı spikeri gibiler. Olan biteni anlatıyorlar. Dünyada belli başlı devlet ve hükümet başkanlarının konuşmalarına bakın. Bir ümit raporu veya bir başarı hikâyesi anlatımı yok! Bu durum insanları daha da ümitsizliğe sevk ediyor. Bir müddet sonra sırasıyla idareler sorgulanmaya başlanacak! Böyle bir durumda idarelerin geleneksel yönetim anlayışından ayrılıp kaos yönetimi anlayışına geçmeleri gerekecektir. Bu ise işleri daha da zorlaştıracaktır. Bu çerçevede zaten birçok batı başkentinde askerler sokaklara inmişlerdir. Demek ki, idareler ne ile karşılaşacaklarını az çok tahmin edebiliyorlardı. Ancak askerler kendi halklarına karşı ne yapabilirler? Hiçbir şey!

Bütün bunlara ek olarak salgın, daha birçok konuda toplumun algısını veya yaşam tarzlarımızı değiştirecek düzeyde etki bırakmıştır. Bunlara da birkaç küçük örnek verebiliriz. Yerelde faaliyet gösteren firmalar için salgın döneminin en önemli sorunları; döviz kurundaki yükselme, maliyet enflasyonu, talep daralması ve finansmandır. Talep

daralması en fazla karşılaşılan bir sorundur ve kısa zamanda çözümlenebilmesi mümkün değildir.

Halkın inançları çerçevesinde, ibadet ve muamelat alanını içeren salgın süreci fıkhnın hükümleri oldukça faydalı sonuçlar üretebilecek durumdadır. Bu bağlamda vakıflar, zekât ve karz-ı hasen müesseselerinin kurumsallaştırılarak mevzuatlarının oluşturulması; olumsuz ekonomik etkileri en aza indirme noktasında önemli bir katkı sağlayacaktır. Toplumsal dayanışmanın artması açısından, yaşlılık imajının yeniden inşa edilmesi konusunda bir an önce harekete geçilmesi gerekir. Salgın sürecinde yaşlılar büyük ayrımcılıklara uğramışlardır. Örgün eğitimde ve konvansiyonel medya mecralarında etki gücü yüksek, farkındalık yaratıcı ve kamuoyu oluşturucu, sistematik ve uzun süreye yayılmış projelerin hayata geçirilmesine ihtiyaç vardır.

Burada ana hatlarını ifade ettiğimiz tablo bile salgının küresel sistemin bütün yapı taşlarını yerinden oynattığının göstergesidir. Lakin daha kötüsüne de hazır olmamız gerekir. Bu işin başlangıcını hatırlayalım. Bir şehirdeki canlı hayvan pazarında

çıkan küçük bir vaka olarak takdim edilmişti. Şimdi evlerimizden dışarı çıkmaya korkuyoruz. İnsanların ümit var olması için bir gerekçe lazım. O da şimdilik yok!

Yakın zamanda yapılan çalışmalar, salgın etkisiyle ortaya çıkan ekonomik küçülmenin beklenenden daha yüksek olduğunu gösterdi. Uygulanan telafi politikalarının kısa dönem etkisinin ekonomik küçülmeyi telafi etmekten uzak olduğu ortaya çıktı. Uzun dönem etkilerin ise, beklenen kadar oluşmasının birçok varsayıma bağlı olduğu anlaşıyor. Aktarılan tüm telafi transferlerinin hedefine uygun olarak kullanılması, alternatif politika araçlarının çakışmaması ve transferlerden beklenen iktisadi tetikleme ve aktivitelerin gerçekleşmesi bu varsayımlardan bazıları olduğu ifade ediliyor.

Aynı zamanda salgın, bu zamana kadar tavsiye edilen bütün ekonomi öğretilerini de yerle bir etti. Bu beklenmedik salgın karşısında her ülke geçmişte yaşadığı tecrübelerine ve bilgi birikimlerine göre kendi çözümlerini üretmeye çalışıyor. Bunlardan en belirgin olanı da Amerika'nın yaptıklarıdır.

— 66 —

Böyle durumlarda, aslına bakarsanız, devletin önünde iki stratejik seçenek vardır. Ya enflasyonist bir politika belirleyecek ya da deflasyonist bir politika. Bu ikisinden birini tercih etmek zorunda. Bir üçüncüsü yok.

— 67 —

Buna Avrupa'nın önde gelen devletlerini de ekleyebiliriz. Kısacası, yaptıkları en önemli işin 'para basmak' olduğunu ifade edebiliriz.

2008 küresel finans krizinden önce FED'in bilançosundaki aktiflerin miktarı 870 milyar dolar (yaklaşık 0.9 trilyon dolar) olarak gözüktüyordu. O tarihten geriye doğru yirmi yıla baktığımızda bu aktifler yıllara sari olarak gayet makul bir şekilde (ortalama 0.35) artış gösteriyordu. Ancak küresel finans krizinden sonra uygulanan para politikalarıyla artış füze gibi katlanarak gerçekleşmeye başladı. Bu rakam 2014-2018 arası 4.5 trilyon dolar civarında tutulmuş ve 2019 yılında 3.8 trilyon dolara kadar gerilemişti. Eğilim aşağıya doğru giderken bu sefer Corona salgını ile rakamlar tekrar çıldırdı ve kısa zamanda 2020 ortalarında 7 trilyon dolara ve 2022 Mart sonunda 9 trilyon dolara dayandı. Daha da artacağı benziyor.

Kısaca söylemek gerekirse, Amerika bu krizi atlatabilmek için sürekli para basıyor. Diğer ülkeler de öyle. Böyle durumlarda, aslına bakarsanız, devletin önünde iki stratejik seçenek vardır. Ya enflasyonist bir politika belirleyecek ya da deflasyonist bir politika. Bu ikisinden birini tercih etmek zorunda. Bir üçüncüsü yok. İhtiyatlı davranayım ikisinden bir karma yapayım derse de olmaz. Konjonktür ona müsait değil.

Enflasyonist politikalar demek, para basmak demektir. Devlet parayı basıp piyasaya verecek. Şirketlere ve vatandaşlarına verecek. Tabi hangi taktik süreçlerle verecek, onu hükümetler tayin edecektir. Operasyonların nasıl yürütüleceğini de kurumların başındakiler belirleyecektir. İşte strateji, taktik ve operasyon bu şekilde icra edilir. Tabidir ki, birbirleri ile uyumlu olacak şekilde icra edilir.

Bu yol seçildiği takdirde elbette fiyatlar artacaktır. Fakat mal ve hizmet üretimi de devam edecektir. Yani piyasada hem para hem de mal ve hizmetler dönebilecektir. İş ve aş olacaktır. Bu olağanüstü durum geçtikten sonra, piyasada mal ve hizmet karşılığında para denkliliğini sağlamak birkaç yıllık sıkı para politikası meselesidir. O kadar. İki, bilemediniz üç yılda piyasadaki denge tekrar oluşturulabilir.

Deflasyonist politikalar demek ise, mal ve hizmetlerin fiyatlarında genel olarak düşüş olması demektir. Tabi bu düşüşün nereden kaynaklandığına bağlı olarak deflasyonun iyi veya kötü olduğunu söyleyebiliriz. Eğer mal ve hizmetlerdeki ürün çeşitliliği sebebiyle fiyatlar düşüyorsa buna iyi deflasyon diyebiliriz. Bir çeşit rekabetten dolayı fiyatların gerilemesi iyidir. Lakin günümüzdeki olağanüstü durumun sebebi Coronavirüs salgınıdır.

Diğer bir ifade ile iyi deflasyon beklentisi yoktur.

Mal ve hizmetlerdeki fiyat düşüşü iflaslar ve işyeri kapatmaları dolayısıyla olur. Bu kötü bir durumdur. Tezgâhlar kapanıyor, iş yerleri kaplarına kilit vuruyor ve işsizlik artıyor demektir. Bu durum, reel ekonomik sistemde ciddi bir çöküş anlamına gelir. Önce, var olan ürünler ucuza satılır. Ama sonra ayakta kalan şirketlerin yapacağı üretim çok kısıtlı olacağı için fiyatlar füze gibi artar. Kısa bir müddet deflasyon ama sonrasında büyük bir enflasyon ile tekrar karşı karşıya kalırsınız. Üretimde ciddi bir çöküş olacağı için, insanların tekrar iş hayatına girmesi ve salgın öncesi hale ulaşması için minimum 10 yıla ihtiyacınız olur. Ülkemiz şartlarında bu durum 15-20 yıl demektir. Sanırım böyle bir sonucu hiçbir devlet yönetimi istemez.

Şimdi dönüp bütüne tekrar bakalım: Salgın herkesi vurdu ve herkes kendi canının derdinde. Kimse de gerçek para yok. Her yerde itibari paralar geçerli. Ancak kimsenin itibarı da kalmadı. Covid19 bütün itibarları zedeledi. Bazılarını yerle bir etti.

Böyle bir durumda borç almak veya borç aramak demek, itibarı sarsılmış birilerinden gidip itibar satın alarak, o itibarları referans olarak kullanıp kendi itibarınızı oluşturmak demektir. Bu mantık eski sistemin cari olduğunu varsayan bir mantık olur. Lakin artık eski sistemin cari olması sizin itibarınıza bağlıdır.

Böyle bir durumda yapılması gereken en önemli iş kamu gücünü devreye sokmaktır. Kamu, en büyük örgütlü güçtür. Çünkü bir ülkenin en büyük örgütü, devlet örgütüdür. Devletin doğrudan doğruya, belli bir süreliğine de olsa, piyasaya girmesi gerekir. Bunu, makro planlama olarak da düşünebilirsiniz. Nitekim salgın sonrasında birçok ülkede kamunun yavaş yavaş devreye girdiğini görüyoruz.

İşte bu ve benzerleri gibi salgın sonrası küresel ekonominin yeniden canlandırılması için çeşitli çareler aranırken, Şubat sonunda ortaya çıkan yeni bir gelişme artık küresel ekonomiyi neredeyse geri dönülemez bir sürece soktu. Salgının etkileri henüz taze iken 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesi işleri her açıdan daha da karmaşık hale getirdi. Bu müdahale ile artık bölgede ve dünyada ekonomi politik değişecektir. Bunun erken sinyallerini de Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da silahlanma ile ilgili yeni yatırım kararlarında görüyoruz. En tipik örneği Almanya'dır. Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesini "dönüm noktası" olarak nitelendiren Almanya Başbakanı Scholz, ülkesinin savunma harcamalarını artıracığını ve bunun için 100 milyar avroluk ek fon öngörüldüğünü açıkladı. Silahlanmanın ve savunma harcamalarının artması ekonominin de değişeceği anlamına gelir. Güvenlikçi politikalar, yerli ve milli ekonomilerin yeniden canlandırılmasını gündeme getirir ki artık eski küresel ekonomi sistemine dönüş olmaz.

Yazımın sonunu başı ile tekrar bağlayarak bitirelim: İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan küresel finans sisteminin ana aktörleri bugün itibarıyla savaş düzeni almıştır. Bu düzen küresel bir salgın sonrasına denk gelir ki henüz salgının etkileri giderilmiş değildir. Salgın da 2008 Küresel Finans Krizi üzerine gelmişti. Şimdi böyle bir konjonktürün içindeyiz. Başat problem, yerli üretim ve tüketim problemi olmuştur.

Finansın kurgusu yani paranın dolaşım şekli, her sistemin ana omurgasını oluşturur. Bütün ülkeler yavaş yavaş yerel ve komşuluk ilişkilerine geri dönecektir. Bölgesel kalkınmalar daha çok önem kazanacaktır.

Netice itibarıyla ekonominin en önemli işi ödemelerdir. Her türlü ekonomik faaliyet, ödeme ile var

olur. Ödeme ile tamam olur. Ödeyebilme gücünüz ne kadar yüksek ise ekonomik gücünüz de o kadar yüksektir.

Günümüzde “ödeme” deyince aklımıza hemen “para” gelir. Para deyince de itibari paralar gelir. Yani elimizde tuttuğumuz kâğıt paralar. Merkez Bankalarının bastığı banknotlar. Şimdilerde ise işler yavaş yavaş dijital paralara evriliyor. Daha itibari parayı anlamamış bir topluma dijital paraları nasıl anlatacaksınız tabi o da ayrı bir konu.

Gerçek paralar ise altın, gümüş gibi değeri kendinden menkul kıymetli metallerdir. Buğday, arpa, pirinç, hurma, tuz gibi kullanım ömrü uzun ve küçük parçalara ayrılabilen tüketim mallarıdır. Bunlar yöreye göre değişebilir.

Bugün (itibari) para yok diye ne-redeyse bazı ekonomiler durma noktasına gelmiştir. Hâlbuki bir ekonomik sistemde işin özü mal ve hizmetlerin dolaşımıdır. Mal ve hizmetlerin dolaşımını temin edecek her araç paradır. Geçmişte nasıl arpa, buğday, tuz, hurma aynı zamanda ölçü aracı olarak kullanıldıysa günümüzde de farklı mallar ölçü aracı olarak kullanılabilir. Örneğin ülkemizde büyük miktarlarda üretilen ve nispeten uzun zaman saklanabilen ürünler vardır. Bunlara zeytin, incir, buğday, arpa,

fıstık, kayısı, çay, fındık vb. gibi zirai malları örnek verebiliriz. Para otoritesi veya para otoritesinin kontrolünde oluşturulacak kurumlar vasıtasıyla bunların birbiri arasındaki çapraz değerleri tespit edilebilir. Bu takdirde yeni mal paralar da üretilmiş olur. İtibari paralarla birlikte, altın ve gümüş gibi bu mal paraların da tedavüle girmesiyle ekonomi farklı bir hattan canlanmaya başlar.

Lakin yaşadığımız küresel sıkıntılar da henüz bitmemiştir. 2008 Küresel Finans Krizi, küresel salgın, Rusya’nın Ukrayna müdahalesi süreci hala eklemeli olarak devam eden süreçlerdir. Bunlar doğurgan süreçlerdir. Bunlarla birlikte uzun süredir devam edegelen iklim krizi ve gıda krizini de unutmayalım. Nükleer savaşın veya Üçüncü Dünya Savaşının konuşulduğu şu zamanlarda önümüze daha nelerin çıkacağını bilemiyoruz. Bu tür zamanlarda toplumlar ve devletler kadim geleneklerine ve birlikteliklerine dönme eğilimleri gösterirler. Ekonomide de yerelleşme ve kendi kendine yeterlilik oldukça büyük önem kazanır. Maliyeti yüksek olsa da hem küresel hem de yerel çalışmaların belirli seviyelerde bir müddet birlikte icra edilmesi sıkıntılı süreçlerin atlatılması açısından makul bir politika olarak tebarüz etmektedir.

Lakin yaşadığımız küresel sıkıntılar da henüz bitmemiştir. 2008 Küresel Finans Krizi, küresel salgın, Rusya’nın Ukrayna müdahalesi süreci hala eklemeli olarak devam eden süreçlerdir. Bunlar doğurgan süreçlerdir. Bunlarla birlikte uzun süredir devam edegelen iklim krizi ve gıda krizini de unutmayalım.

Kaynakça

Congdon, T. The Debt Threat. Basil Blackwell, NY, 1988.

Congressional Research Service, Global Economic Effects of COVID-19 Updated November 10, 2021, Congressional Research Service <https://crsreports.congress.gov/R46270>.

Gündoğan, M , Yıldırım, R . "Restructuring Governments Using A Geometric Ratio Technique And Its Multiple Effects". Journal of Turkish Operations Management 2 (2018): 125-154

Gündoğan, M. Adil Bölüşüm, Destek Yayınları, 2021.

Gündoğan, M. Devlet Yönetimi Bir Tercih Yapmak Zorunda; <https://www.indyturk.com/node/158831/t%C3%BCrkiyeden-sesler/devlet-y%C3%B6netimi-bir-tercih-yapmak-zorunda>

Gündoğan, M. Ekonomi ve Finansta Kovid-19 Tes-ti; <https://www.indyturk.com/node/147671/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ekonomi-ve-finansta-kovid-19-testi>

Gündoğan, M. Korona Pandemisinin Üçlü Testi; <https://www.indyturk.com/node/152366/t%C3%BCrkiyeden-sesler/korona-pandemisinin-%C3%BC%C3%A7l%C3%BC-testi>

Gündoğan, M. Narkoz, Destek Yayınları, 2017.

Gündoğan, M. Oyun Teorisi, Destek Yayınları, 2018.

Gündoğan, M. Ödeme Alternatiflerini Çoğaltmalıyız; <https://www.indyturk.com/node/391226/t%C3%BCrki%C3%A7yeden-sesler/%C3%B6deme-alternatiflerini-%C3%A7o%C4%9Faltmal%C4%B1y%C4%B1z>

Gündoğan, M. Refah Toplumu, Vadi Yayınları 71, 1997.

Han, A., Pehlivan, C. ve Konat, G. Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Ampirik Analizi, Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2022, Cilt: 4, Sayı: 1, Sayfa: 32-49.

ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Eighth edition Updated estimates and analysis, 27 October 2021.

Lipton, D. Storms Clouds Gathering for Global Economy; <https://www.reuters.com/article/uk-imf-economy-lipton-idUKKBN1OA0SN>

Özatay, F. Finansal Krizler ve Türkiye, 4. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

Rickards James, 2017, Çöküş Giden Yol: Dünyayı yöneten seçkinlerin yaklaşan ekonomik krizle ilgili gizli planları, Çevirmen Mert Akcanbaş, Destek Yayınları, İstanbul.

Rowbotham, M. Goodbye America! Globalisation, Debt and The Dollar Empire, Jon Carpenter Publishing, 2000.

Sholz, O. Almanya'dan Savunma Harcamalarına 100 milyar dolar ek fon; <https://www.dw.com/en/germany-commits-100-billion-to-defense-spending/a-60933724>

TÜBİTAK, COVID-19 ve Toplum: Salgının Sosyal, Beşeri ve Ekonomik Etkileri, Sorunlar ve Çözümler; TU-BİTAK_Cov19.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler, Nisan 2020, Ankara.

World Economic Forum, The Global Risks Report 2020; https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf

PANDEMİ SÜRECİ VE SONRASINDA EĞİTİM: GENÇ NESİLE YANSIMALARI VE OLASI ETKİLERİ

İnsanlık, tarih süresince COVID 19 benzeri çeşitli salgınlarla mücadele etmiştir (kara veba (1347-1351), çiçek hastalığı (1520), İspanyol gribi (1918-1919) gibi). 1981'deki HIV virüsünün ardından, COVID 19 öncesindeki yirmi yıl içerisinde SARS (2002-2003), kuş gribi (2005), domuz gribi (2009-2010), MERS (2012), Ebola (2014- 2016) gibi büyük salgınların endişe verici tırmanışlarının arkasında dünya nüfusunun benzersiz artışı ve teknolojik gelişmelerle artan hareketlilik gibi nedenler sayılabilir. 2019'da Çin merkezli başlayan COVID 19 salgını, başta sağlık olmak üzere, sosyal ekonomik yaşam ve günlük rutinler üzerinde olumsuz etkileri nedeni ile dünya kamuoyu, medya ve araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Bir tarafta, salgının kökeni ve insan sağlığı üzerindeki ciddi etkileri ile alınması gereken acil önlemler tartışılırken, diğer tarafta salgının sosyal ve ekonomik bağlamlarda bireysel ve toplumsal hayatta yol açtığı uçurumlar farklı perspektiflerle ele alınmaktadır.

COVID 19'un Dünya Sağlık Örgütü'nce küresel bir salgın (pandemi) olarak ilan edilmesinin hemen ardından, salgın sürecinin yol açtığı belirsizliklerin ve sağlık konusunda yaşanan ciddi kayıpların da

etkisiyle, panik havasına giren ülkelerin çoğunda, Mart 2020'de salgının yayılmasını önlemek amacıyla okullar, tam ya da kısmi zamanlı olarak; yerel ya da çoğunlukla ülke çapında kapatılmıştır. Ancak Nisan 2020'ye gelindiğinde özellikle gelişmiş ülkeler, küçük yaşlardan başlamak üzere okullarını kademeli olarak açmaya başlamışlardır. Bu anlamda ülkemiz dünyada en fazla süre (49 hafta) ile okul kapanışı gerçekleştiren ülkeler arasında yer almaktadır. Yüz yüze eğitime verilen arada, ülkeler, gelir düzeylerine ve gelişmişliklerine bağlı olarak, TV, radyo ve/veya dijital içeriklerle farklı platformlarda uzaktan eğitime geçmişlerdir. Özellikle bu dönemde, eğitim yönetimi ve finansmanı başlığında; altyapı yeterliliği (bağlantı, cihazlar ve kaliteli içerik ve okullardaki temizlik-hijyen, güvenlik ve beslenme şartlarının iyileştirilmesi), aşılama faaliyetlerindeki öncelik sorunları ve gecikmeler, öğrenci ve öğretmenin yeterli süre içerisinde uzaktan eğitim sürecine uyarlanması, uzaktan eğitime alternatifler (hibrit eğitim, ...vs.) gibi konularda tartışmalar sıklaşmıştır. İlerleyen dönemlerde, uzaktan eğitim ve alternatif yaklaşımlar konusunda araştırmalara ihtiyaç duyulmuş ve sonuçlar,

beklenilenin aksine uzaktan eğitimin öğrencilerin yüz yüze deneyimledikleri eğitimdeki beklentilerin altında kaldığını ortaya koymuştur. Akademik yükün fazla olduğu üst sınıflarda, daha alt sınıflara göre daha verimli sonuçlar alınan uzaktan eğitimde uygulamalı derslerin işlenmesi konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Arjantin uluslararası bir eğitim bakanları toplantısında bu tür dersleri karma gerçeklik araçlarıyla uzaktan yapabildiklerini dile getirmiştir (UNESCO, 2020; Vegas, 2020; Winthrop, 2021; World Bank Group, 2021). Uygulamalı eğitimden başlamak üzere Facebook kurucuları tarafından hayata geçirilen Metaverse, gelecek eğitimi ve acil durumlarda sanal ortamların ne şekilde evrileceği konularında şimdiden bazı ipuçları sunmaktadır.

Bilginin yanında edinilen deneyimlerin farklılaştığı bireyler, eğitim rutinlerinin aksine; maske, mesafe ve ev hapsi gibi kısıtlamalar nedeniyle, yüz yüze öğretime kıyasla, uzaktan öğretim sürecinde, sosyal ve işbirlikçi öğrenme ortamlarından ayrıca etkileşim fırsatlarından yeterince yararlan-

mamışlardır (Lagat & Concepcion, 2022). Çocuklarımız ve gençlerimiz takmak zorunda kaldıkları maskeler nedeniyle, iletişim ve etkileşimde yüz ve mimiklerin duygusal ve dil gelişiminde oynadığı hassas deneyim fırsatlarından yararlanamamış (Wenner Moyer, 2022), adeta robotik iletişime maruz kalmışlardır. Bugün sadece 1,5 milyon çocuk konuşma ve anlama konusunda geride kalma riskiyle karşı karşıya kalmıştır (Speaking Up for the Covid Generation, 2022).

Bir diğer önemli başlık ise, okulların kapalı tutulduğu sürelerde yaşanan okul yılı veya öğrenme kayıplarının tartışıldığı eğitim ve öğretim konusunda verilen politika yanıtlarını kapsamaktadır. Çok az ülke, öğrenme kayıpları konusunda nitelikli özel ders destekleri sağlamıştır (Örn. İngiltere). Ülkemizde de pandemi sürecine özel bir müfredat uyarlamasına gidilmemiş, öğrenme kayıpları ile ilgili belirli sınıflar haricinde merkezi ve yerel çaplı tespitler yapılmamış, sadece merkezden tespit edilen sınıf seviyelerinde ise pandemiye özgü ek destekler sağlanmamış, mevcut tedbirlerle de-

—— 66 ——

Bu zorlu süreçte gerek evde geçirilen süre, gerekse de eğitim rutinlerinin aksamasıyla, daha savunmasız kalan çocuk ve gençler, artan istismar (e-istismar, erken evlilik, adolesan gebelik... vs.), madde bağımlılığı, ekonomik kaygılar gibi nedenlerle okul terkleri gibi sorunlarla karşılaşmışlardır

—— 77 ——

vam edilmiştir (Örn. pandemi öncesinde de uygulanan, ortaokul ve liselerde sadece belirli sınıflarda yürütülen DYK | Destekleme ve Yetiştirme Kursları ve ilkokullarda sadece belirli sınıflarda yürütülen İYEP | İlkokul Yetiştirme Programı). Ancak UNICEF'in öğrenme kayıpları konusundaki öngörüsü oldukça çarpıcıdır. Çünkü, UNICEF tarafından, COVID-19'dan kaynaklanan öğrenme kayıplarının mevcut öğrenci neslinin yaşam boyu elde edecekleri kazançları üzerinde, 17 trilyon dolara yakın bir kayba mal olabileceği ileri sürülmektedir (UNICEF, 2021a).

Aynı şekilde, öğrencilerin sosyo-duygusal kayıpları konusunda, dünya genelinde sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Salgınla birlikte artan aile içi şiddet olayları; ayrılma ve boşanma sayıları (Yıldız, 2020) ile karantina ve diğer kısıtlamalar nedeniyle kapatılan işletmelerde çalışan birçok ebeveyn, işini kaybetmiş ve önceliklerini eğitimden, ekonomik kaynaklara kaydırmaya başlamışlardır. Bu zorlu süreçte gerek evde geçirilen süre, gerekse de eğitim rutinlerinin aksamasıyla, daha savunmasız kalan çocuk ve gençler, artan istismar (e-istismar, erken evlilik, adolesan gebelik...vs.), madde bağımlılığı, ekonomik kaygılar gibi nedenlerle okul terkleri gibi sorunlarla

karşılaşmışlardır. Marjinalleşme potansiyeli bulunan öğrencilerde (göçmen kökenli öğrenciler, engelli öğrenciler, sosyo-ekonomik güçsüzlük yaşayan öğrenciler... vs.) yukarıda sayılan sorunların sonuçları daha ağır gerçekleşmiştir. Çoğu ülkede eskiye oranla nitelikli eğitime erişilememiş, ölçme ve değerlendirme konularında kafa karışıklığı ve adalet etiği açısından çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Salgın sürecinde özellikle merkezi sınavlar, (aynen uygulanmış, ertelenmiş ve/veya iptal edilmiş) salgın seyri-ne göre çeşitli alternatif yaklaşımlarla ele alınmıştır. Sınavların iptal edilmesi durumlarında, öğrenciler genelde önceki notları ve kümülatif bilgi birikimine dayanan çeşitli kurumsal inisiyatifler temelinde ele alınmıştır (UNICEF, 2021a, 2021b; UNICEF: Asia & Region, 2020)

Yukarıda da açıklandığı üzere, COVID 19 salgınında, sürecin belirsizlikleri ve salgın vakalarındaki hızlı yükselişler, karar vericileri oldukça zor duruma sokmuştur. Politika yanıtlarının öncelikle sağlıkla ilgili sorunlara yönelmesi, salgının ilerleyen zamanlarında önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Bu konuda Moss ve arkadaşları tarafından yapılan bir vurguda, salgınlara verilecek politik yanıtlar içerisinde, sağlık öncelikleri dışında aynı zamanda sırasıyla umut ve korku,

özgürlükler ve kısıtlamalar, birey ve toplulukların duygusal, davranışsal ve ideolojik sürekliliğinin de belirli kriterlerle ele alınması gerektiği dile getirilmiştir (Moss & Sandbakken, 2021).

COVID-19 salgını, küresel ölçekte hayal edilemez kayıplara, üzüntülere, travma ve kısıtlamalara (tecrit) neden olmuş, kolektif zihinsel sağlığımıza ve esenliğimize meydan okumuştur. Virüs yayıldıkça, dünya genelindeki okullar, uzun süreler kapalı tutularak, çocukların öğrenmesini, arkadaşlarıyla oynamasını ve temel bir sosyal güvenlik ağına erişmesini engellemiştir. Birçok aile yoksulluğa itilerek, tecrit altındaki çocuklar evdeki şiddete karşı özellikle savunmasız kalmıştır. COVID 19 salgını tıbbi olarak son bulsa dahi, psiko - sosyal bağlamda bırakacağı etkiler, akıl ve ruh sağlığımız açısından çeşitli travmalarla devam edebilecek potansiyel taşımaktadır (Logan, 2021; Tishelman vd., 2021). Birçok toplulukta, çocuklar; sağlık hizmetleri, ruh sağlığı desteği, sosyal koruma ve eğitim desteği dâhil olmak üzere hayati hizmetlere erişimde önceki zamanlara göre, daha çok sorun yaşamaya başlamış ve bu durumdan milyonlarca çocuk etkilenmektedir (UNICEF, 2022).

COVID 19 salgını ve tedbirleri konusunda, yeterince aydınlatılamayan öğrencilerde, orta düzeyde depresyon ve kaygı gibi belirtiler ortaya çıkmaya başlamıştır (Nwosu, 2021). Ayrıca araştırmacılar, çocuklar arasında depresyon semptomlarında bir artış ve hali hazırda obsesif-kompulsif bozukluğu olan çocuk ve gençlerde semptomların kötüleştiğini gözlemlemişlerdi (Dance, 2021). Salgının çocuk ve ergenler üzerinde psikolojik etkileri; fiziksel ve zihinsel etkilerine göre biraz daha göz ardı edilmiştir. Uzun süre evde kalmak, enfeksiyon korkusu, umutsuzluk ve sıkıntı, bilgi yetersizliği, sınıf arkadaşları ve öğretmenlerle yüz yüze

temas eksikliği, evde kişisel alan eksikliği ve ailedeki mali kayıp korkuları gibi stresler çocuklar ve ergenler üzerinde daha da sorunlu ve kalıcı etkiler yaratabilir (Brooks vd., 2020). Avrupalı gençler arasında on yıldan uzun süredir kötüleşen ruh sağlığı modeline karşı uzmanlar, Covid-19 pandemisinin her şeyi daha da kötüleştirdiği konusunun altını çizmektedirler. Çok sayıda kanıta dayalı araştırma, depresyon, kaygı, yalnızlık ve intihar girişimi oranlarında eskiye nazaran keskin artışlar ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, çocuk ve ergenler COVID 19 virüsünün sağlık üzerindeki etkilerine yetişkinlere oranla daha az maruz kalsalar da yine de kısıtlamalar nedeniyle Pandemi ile başa çıkabilmeleri oldukça zor bir hal almıştır. Bu durum ise duygusal sağlıklarına zarar vermektedir. Pandemiden önce, çocukların sadece %10 ila 20'si kadarında zihinsel hastalık sorunları yaşıırken, bu oranların son iki yıldan itibaren %20 ila 25'lere kadar çıkacağı tahmin edilmektedir (Decker, 2022). COVID 19'un çocuk ve gençlerin akıl sağlığı ve istismara karşı artan savunmasızlığından eğitimi kesintiye uğratmasına kadarki yıkıcı etkileri, bir bütün olarak ele alınarak, uygun politikalarla desteklenmelidir. Aksi halde arafta kalacak bireylerin psikolojik dayanıklılıkları ve daha iyi bir geleceği yeniden inşa etmeye katılma istekleri zarar görecektir (UNICEF, 2022).

Normale dönme çabaları içerisinde, COVID-19 sırasında sosyal medya veya internet oyunlarının kullanım süresinde %66,2 ila 81,8 oranlarında bir artış yaşanmıştır. Sorunlu teknoloji kullanımı konusunda izleme ve önleme ihtiyacı doğuran COVID 19 dönemi yeni dijital alışkanlıkların, hem psiko-sosyal refah hem de davranışsal konularda iki ucu keskin bir bıçağa dönüşmesi ciddi bir endişe kaynağıdır. COVID 19 sonrası üzerinde durulması

gereken bir diğer unsur da gözlenen psiko-sosyal mekanizmaların kanıta dayandırılarak yeni önleme programlarının tasarımlarını gerektirmektedir (King vd., 2020; Yang vd., 2021).

Son yirmi yılda dünya çapında artan gelirlere rağmen dijital hizmetlere erişim, gelişmekte olan dünya ülkelerinin aleyhine düşük seviyelerde ilerlemektedir. 2022'de Avrupalıların %80'i internete erişebilirken, bu oran Afrika genelinde sadece %22 seviyelerindedir. Üstelik dijital bölünme kavramı sadece bağlantı ve cihaz alt yapısı ile ilgili değil, aynı zamanda kullanıma yönelik (internet kullanım becerileri) bölünme ve internet kalite boşlukları (içerik) ile ilgilidir. Bağlantı ve becerilerdeki bu boşluklar, zenginlik ve eğitime erişimdeki farklılıkları tetiklemektedir. Dijital uçurum, birçok insanı mevcut yaşam koşullarından daha iyi seviyelere çekmek için gerekli bilgilerden alıkoyarak, farklılıkların boyutlarını daha da derinleştirmektedir (Taylor, 2022). Dijital bölünme, artan sosyal - ekonomik kaygıların tetiklediği kronik stres ve aile

içi şiddetle birlikte gelişen psikolojik korkularla, akıl ve ruh sağlığındaki bozulmalar, siber ortamların e-güvenlik sorunları, oyun bağımlılığın artması, kuşaklar arası motivasyon bağlamının değişmesi, marjinalleşen öğrenci sayı ve potansiyellerindeki yüksek tırmanışlar ve benzer nedenler, daha senkron bir dünya toplumu olma yolundaki sürdürülebilir adımların sarsılmaması için birey ve topluluklar arasındaki eşitsizlikleri tetikleyebilirler. Z kuşağının içine doğduğu dijital çağın, yeni nesil GEN-C¹ (Covid Nesli) ile çevrimiçi hareketlilik ve teknolojik veri bağlamlarında, mekândan bağımsız olarak zirve yapacağı ve geleceği yönlendireceği iddiası (Shoichet, 2021), bir neslin küresel bir hegemonyanın elinde istendik taleplerle şekillendirilebileceği anlamını da taşıyabilir. Bu bağlamda, kültürel paradigmadaki kaymalar giderek dijitalleşen neslimizin ulusal kimliklerden kopması konusunda yeni sorunlar yaratabilir.

Son yıllardaki kitlesel hastalık deneyimlerine rağmen, kriz durumlarında eğitimin sekteye uğ-

1 Gen C terimi ilk olarak pandeminin başlarında medya raporlarında ortaya çıkmaya başlamış, daha yakın zamanlarda, yatırım analistleri ve çocuk hakları savunucuları bu ifadenin varyasyonlarını kullanmaya başlamıştır.

ramaması; acil durumlarda eğitim politikaları ile eşitsizliklerin azaltılması, sosyoduygusal ve eğitimsel kayıpların telafi edilerek marjinalleşmenin önlenmesi büyük önem taşımaktadır. Kriz ve büyük değişimlerin ardından ortaya çıkan kitlesel deneyimler, kuşaklar arasındaki farklılıkları artırsa da yaşanan COVID 19 krizi ile ortaya çıkan GEN-C (Covid Kuşağı), yeni belirsiz gelecekte, diğer kuşaklara oranla küresel ve siber bağlamlarda edineceği çeşitli kimliklerin baskısı altında kalabilir. Dolayısıyla ülkeler politika yanıtlarında kitlesel deneyimlerden edinilen derslerle, nesillerin üzerinde giderek daha etkili hale gelen teknolojik paradigma konusunda daha özenli ve kapsamlı politikalara odaklanmalıdırlar.

Kaynakça

Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912-920. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)

Dance, A. (2021). Kids of the Covid generation: The road ahead. *Knowable magazine*. <https://doi.org/10.1146/knownable-020321-1>

Deeker, W. (2022). The Covid generation: the effects of the pandemic on youth mental health. *Horizon Magazine*. <https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/horizon-magazine/covid-generation-effects-pandemic-youth-mental-health>

King, D. L., Delfabbro, P. H., Billieux, J., & Potenza, M. N. (2020). Problematic online gaming and the COVID-19 pandemic. *Journal of Behavioral Addictions*, 9(2), 184-186. <https://doi.org/10.1556/2006.2020.00016>

Lagat, K. T., & Concepcion, G. L. (2022). Students' Social Interaction, Collaborative Learning, and Perceived Learning in an Online Learning Environment. 5(1). <https://doi.org/10.47814/ijssrr.v5i1.130>

Logan, N. (2021, Ekim 7). We Can't Fail Another Generation: 5 Things to Know about Child and Adolescent Mental Health. *Unfoundation.Org*. https://unfoundation.org/blog/post/we-cant-fail-another-generation-5-things-to-know-about-child-and-adolescent-mental-health/?gclid=Cj0K-CQIA3-yQBhD3ARIsAHuHT66-YbiRYtLVzLAydoerK-fyTPky3YIB4fHLQ_5d3XnpcactxPNoAEiwaAIGDE-ALw_wcB

Moss, S. M., & Sandbakken, E. M. (2021). "Everybody Needs to Do Their Part, So We Can Get This Under Control." Reactions to the Norwegian Government Meta-Narratives on COVID-19 Measures. *Political Psychology*. <https://doi.org/10.1111/pops.12727>

Nwosu, C. O. (2021). Childcare and depression during the coronavirus pandemic in South Africa: A gendered analysis. *PloS One*, 16(8), e0255183. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0255183>

Shoichet, C. E. (2021, Mart 11). Meet Gen C, the Covid generation. *CNN*. <https://www.cnn.com/2021/03/11/us/covid-generation-gen-c/index.html>

Speaking Up for the Covid Generation.

(2022). I CAN Charity. <https://ican.org.uk/speaking-up-for-the-covid-generation/>

Taylor, K. (2022, Şubat 12). What Is the Digital Divide? <https://www.investopedia.com/the-digital-divide-5116352#toc-understanding-the-digital-divide>

Tishelman, C., Hultin-Rosenberg, J., Hadders, A., & Eriksson, L. E. (2021). Fearing fear itself: Crowdsourced longitudinal data on Covid-19-related fear in Sweden. *PloS One*, 16(7), e0253371. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0253371>

UNESCO. (2020, Mart 4). Education: From disruption to recovery. UNESCO. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>

UNICEF. (2021a). COVID-19'dan Kaynaklanan Öğrenme Kayıpları Mevcut Öğrenci Neslinin Yaşam Boyu Kazançlarında 17 Trilyon Dolara Yakın Bir Kayba Mal Olabilir. <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BClttenleri/covid-19dan-kaynaklanan-%C3%B6%C4%9Frenme-kay%C4%B1plar%C4%B1-mevcut-%C3%B6%C4%9Frenci-neslinin-ya%C5%9Fam-boyu>

UNICEF. (2021b). Rapid Assessment of COVID-19 impact on education in Bulgaria. <https://www.unicef.org/eca/rapid-assessment-covid-19-impact-education-bulgaria>

UNICEF. (2022). Generation COVID. <https://sites.unicef.org/generation-covid/>

UNICEF: Asia, E., & Region, P. (2020). Tips for Teachers and School Management. https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/unicef_eapr_integration_of_child_protection_in_return_to_school_-_tips_for_teachers_and_schoo-

[ol_management_1.pdf](#)

Vegas, E. (2020). School closures, government responses, and learning inequality around the world during COVID-19. <https://www.brookings.edu/research/school-closures-government-responses-and-learning-inequality-around-the-world-during-covid-19/>

Wenner Moyer, M. (2022). The COVID generation: how is the pandemic affecting kids' brains? *Nature*, 601(7892), 180-183. <https://doi.org/10.1038/d41586-022-00027-4>

Winthrop, R. (2021). COVID-19 and school closures: What can countries learn from past emergencies? <https://www.brookings.edu/research/covid-19-and-school-closures-what-can-counties-learn-from-past-emergencies/>

World Bank Group. (2021). Remote Learning During COVID-19: Lessons from Today, Principles for Tomorrow. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/topic/edutech/brief/how-counties-are-using-edtech-to-support-remote-learning-during-the-covid-19-pandemic>

Yang, X., Yip, B. H. K., Lee, E. K. P., Zhang, D., & Wong, S. Y. S. (2021). The Relationship Between Technology Use and Problem Technology Use and Potential Psychosocial Mechanisms: Population-Based Telephone Survey in Community Adults During COVID-19. *Frontiers in Psychology*, 12, 696271. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.696271>

Yıldız, N. G. (2020). COVID-19 SÜRECİNDE İLİŞKİLİRİNDE SORUN YAŞAYAN ÇİFTLERE YÖNELİK DUYGU ODAKLI AİLE DANIŞMANLIĞI. *İstanbul Ticaret Üniversitesi dergisi*. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.756426>

COVID-19 SÜRECİNİN GENÇLERE SOSYAL VE KÜLTÜREL YANSIMALARI

1. GİRİŞ

Değişim ve dönüşüm gücü yüksek durumlar ve süreçler vardır. Bunların başında dünya savaşları gelir. Kitlesele göçler de öyledir. Etki alanına bağılı olarak depremler, yangınlar, seller de insanların ve toplumların hayatlarında değışikliklere ve değışimlere yol açar.

İnsanlık tarihinin güçlü değıştirici güçlerinden biri de salgınlardır. Mesela Jüstinyen Vebasının Bizans İmparatorluğunun çöküş sürecini başlattığı kabul edilir. 541 yılında başlayan salgın Avrupa'yı perişan etmiş, oradan Afrika'nın kuzeyine sonra Anadolu'ya ulaşmıştır. 1346-1353 yılları arasındaki Kara Veba salgını da, kilisenin sorgulanmasına yol açarak Rönesans'a zemin hazırlamıştır. 1918-1920 yıllarında dünyayı etkileyen İspanyol gribinin ise Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinde rolü olduğu kabul edilmektedir.

MÖ 429-426 yıllarındaki Atina Vebasından 2020 yılından itibaren yaşanmakta olan Covid-19 salgınına kadar sayısı yüzü bulan salgınlara çoğunluğu bölgeseldi. 1957-1970 arasında yaşanan Asya gribi, Yedinci kolera salgını, Hong Kong gribi gibi

sayıları az olan bazı salgınlara dünya çapında kabul edilse de hiç biri Covid-19 kadar küresel değıldi.

2. KENDİSİ VE ETKİLERİ DEVAM EDEN SALGIN SÜRECİ

İlk olarak 2019 yılında Çin'de ortaya çıkan Covid-19, hızla dünyaya yayıldı. Korona virüsüyle bulaşan Covid-19 salgını, ülkemizde Mart 2020'de görüldü.¹ Dünya üzerinde salgının görülmeyeği ülke kalmadığı gibi ülkemizde de salgın vakasına rastlanmayan il, ilçe hatta köy yok. 2020 Mart ayından 2022 Şubat sonlarına kadar ülkemizde 13 milyon 550 bin vakaya rastlanırken, 92 bin 451 vatandaşımız salgından vefat etti. Dünya genelinde ise salgın kaynaklı ölümün 5 milyon 890 bini aştığı görülmektedir.²

Bu yazıda salgının gençlere etkilerini değışim dönüşüm perspektifiyle ele alacağım. 2021 yılı sonu ve 2022 yılının başlarında çıkan Omicron varyantı, son aşaması gibi tahmin edilse de salgının sona ereceğı tarih belirsizliğini korumaktadır. Covid-19'un öngörülemezliğı tarihteki salgınlara

1 Wikipedia, Covid-19, <https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19> (Erişim Tarihi: 10.02.2022)

2 TÜBİTAK, Covid-19 Portalı, <https://covid19.tubitak.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

nazaran kıyaslanmayacak kadar yüksek. Söğeli-mi, ilk dönemde salgına yakalananlara izolasyon 15-20 gün uygulanırken Omicron varyantında izolasyon 7 güne düşürüldü, salgının yaz aylarında azalacağı iddia edilirken sıcak yaz aylarında artış yaşandı, bulaşın çocuklar ve gençlere etkisinin düşük olacağını söylenmesine rağmen bazı varyantların çocuklar ve gençlere daha hızlı bulaştığı raporlandı. Salgının ilk dönemlerinde, insanların ailecek evde uzun süre birlikte kalmalarının evin yeniden keşfine vesile olacağı ve aile içi ilişkilerin olumlu etkileneceği düşünülürken evde kalışların uzamasıyla birlikte, aksi hâllerin yaşandığı da bilimsel çalışmalara yansdı.³ UN Women'nin de bunu teyit eden raporu bulunmaktadır.⁴

Salgının ilgili çok sayıda bilimsel rapor olmasına rağmen, süreç tamamlanmadığı için, bazı verileri kullanmakla birlikte daha çok kendi gözlemlerime dayanarak analizlerimi yapacağım.

Salgının etkileri konuşulurken daha çok olumsuz hususlar öne çıkarılmaktadır. Risklerin imkân barındırması, her zorlukla beraber kolaylıkların olması, kötü süreçlerin bazı iyileştirici stratejilere vesile olabileceği anlayışından yola çıkarak, olumlu ve olumsuz etkileri birlikte değerlendireceğim.

3. SALGIN SÜRECİNİN GENÇLERE YANSIMALARI

Covid-19 sürecinin gençlere yansımalarını tek tek yazsak uzun ve çok maddeli bir liste çıkarabiliriz. Yazının kapsamı gereği, sürecin gençlere sosyal ve kültürel etkilerini analiz edeceğim. Bu etkileri yedi kategoride topladım.

3.1. Nişan, Nikâh, Evlilik Tehirleri

Salgın döneminde kamu hizmetlerinin yavaşlaması, sokağa çıkma sınırlılıkları, misafirlikler ve

3 Melsa Ararat, Mahmut Bayazıt, Pınar Başbay, Sevdâ Alkan. *Salgın sürecinde çalışma hayatı ve ev içi şiddet*. <https://research.sabanciuniv.edu/41335/> (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

4 "BM'ye göre Covid-19 salgını döneminde kadınlara karşı aile içi şiddet 5 kat arttı." 08.03.2021 tarihli haber. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-ye-gore-kovid-19-salgini-doneminde-kadnlara-karsi-aile-ici-siddet-5-kat-artti/2168545> (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

Tehir kaynaklı veya tehir sürecindeki durumların etkisiyle bazı evlilik planlarının bozulduğunu veya yapılamadığını da tahmin etmek zor değil. Evliliklerin tehiri ve iptali ile doğum oranlarının azalması aileler, toplum ve devlet kadar gençler için de önemli sonuçları olan bir durumdur.

ziyaretlerin yapılamaması, mekânların kapanması gibi nedenlerle planlanmış nikâhlar ertelendiği gibi evliliğe giden yolu hazırlayan tanışma, söz kesme ve nişan merasimleri de ekseriyetle yapılamadı. Salgının etkisiyle oluşan işsizlik ve gelir azalmaları da evlilik planlarını olumsuz etkiledi.

Salgın döneminde oluşturulan iki kurultan biri olan Toplumbilimleri Kurulu Üyesi Prof. Dr. Veysel Bozkurt 3 Mayıs 2020 tarihli twitinde bir araştırma grafiği de paylaşarak *“Salgından gençler, yaşlılardan daha fazla etkilenmiş görünüyor. Yaş azaldıkça geçimini temin kaygısı belirgin bir biçimde artıyor.”* demiş.⁵ Bozkurt’un bu konuda bir de makalesi var.⁶

TÜİK verilerine göre evlenen çiftlerin sayısı 2019 yılında 2018’e göre yüzde 2,3; 2020 yılında 2019’a göre yüzde 10,1 azaldı.⁷ Yazıyı bitirdiğim ana kadar TÜİK’in 2021 yılı evlenme ve boşanma istatistikleri henüz açıklanmamıştı. 2020 yılındaki yüksek azalışın nedenlerinden birinin salgın şartları olduğuna şüphe yok. Evliliklerin ertelenmesi ile salgının oluşturduğu korkular ve mesafeleşmeler nüfus artış hızına da yansdı.

TÜİK’in Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçlarına göre, yıllık nüfus artış hızı 2019 yılında binde 13,9 iken 2020 yılında binde 5,5’e düştü.⁸

Salgından dolayı 2020-2022 arasında meydana gelen evlilik tehirleri, ilk evlilik yaşını da artıracaktır. Tehir kaynaklı veya tehir sürecindeki durumların etkisiyle bazı evlilik planlarının bozulduğunu veya yapılamadığını da tahmin etmek zor değil. Evliliklerin tehiri ve iptali ile doğum oranlarının azalması aileler, toplum ve devlet kadar gençler için de önemli sonuçları olan bir durumdur.

3.2. Gençlerin Aile İçi İlişkilerinde Kazanımları ve Kayıpları

Salgının ilk dönemlerinde sokağa çıkışların kısıtlanması ve uzaktan-evden çalışma modeline geçilmesiyle birlikte başlatılan #Evde-Hayat kampanyaları sürerken bazı uzmanlar ve iletişimciler sürecin evin yeniden keşfi anlamına geleceğini ve evde zorunlu yaşamın aile içi ilişkileri olumlu etkileyeceğini sıkça dile getirdiler.

Mesela 13.03.2020 tarihli bir programda Ruşen Çakır şöyle demiş:

5 Veysel Bozkurt, twitter.com/vbozkurt55/status/1256934087400534016, 03.05.2020 (Erişim Tarihi: 10.02.2022)

6 Veysel Bozkurt, *Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik*, Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri (pp.115-136) İstanbul Ün. Yayınevi, 2020 (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

7 TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2019-2020 (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

8 TÜİK, Nüfus ve Demografi- Erişim 10 Şubat 2022 (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

“Gün boyu, hatta günlerce evden çıkamama durumunda, hele bir de karantina şüphesi varsa, evin yeniden keşfi söz konusu olacak.”⁹ Bir mimarlık dergisinde de öğretim görevlisi bir akademisyen şunları yazmış: “Mekânlara yüklediğimiz anlamlar, farklar silindi. İnsansız yerler giderek birbirine benzemeye, canavarlaşmaya başladı ve birden bire yeni tarz bir boşluk hissimiz oluştu. Derken ev yeniden ‘yuva’ oldu, birden bire de çok kamusal.”¹⁰

ler bulmaya, onun evden eğitimine yardımcı olmaya çalışırken tasarım bu ihtiyaçlara ne gibi cevaplar bulabilir?”¹¹

Aynı tarihlerde, salgın sürecinin evin yeniden keşfi ve aile içi ilişkilerde olumlu yansımasının, birey ve ailenin salgın, hastalık, ev, aile, iletişim gibi kavramlara yüklediği anlamlara bağlı olduğunu, evde ailecek uzun kalışların herkesi aynı sonuçlara ve değişimlere ulaştırmayacağını söylemişim.¹²

Salgın sürecinin gençleri aile içi ilişkilerde etkilediğine şüphe yok. Araştırmalar, olumlu etkinin daha yüksek olduğunu göstermekle birlikte, bunu genellemek doğru olmayacaktır. Mesela, 2020 Aralık ve 2021 Ocak aylarında ARGETUS ile TYAP’ın 15/18 yaş üstü 1.017 kişiyle gerçekleştirdiği araştırmada “Ailemin değerini daha fazla anladım.” ifadesine yüzde 88,4 oranında katılıyorum ve kısmen katılıyorum cevabı verilirken, “Aile içi iletişimim zayıfladı.” cümlesini bütünüyle ve kısmen onaylayanların toplamı yüzde 44’ü buluyor.¹³

Salgın sürecinin gençleri
aile içi ilişkilerde
etkilediğine şüphe yok.
Araştırmalar, olumlu etkinin
daha yüksek olduğunu
göstermekle birlikte,
bunu genellemek doğru
olmayacaktır.

Bu genel yaklaşımın aksine, salgın sürecinin bazı yeni sorunlara yol açabileceğini gündeme getirenler de oldu. Haziran 2020’de yayımlanan “Covid-19 Sonrası Konut” başlıklı yazıda, salgın sonrası da dikkate alınarak şunlar söyleniyor: “Çocuklu ailelerde yaşam alanını hem ebeveynin çalışma alanı hem de çocuğun oyun alanı olarak ele almak yeni sorular getirdi. Mekân nasıl yetişkinleri dışlamadan çocuklaşabilir? Çocuğun gelişimine katkıda bulunacak ne gibi mekânsal uyarıcılar düşünülebilir? Ebeveyn çocukla ilgilenmeye, ona meşgale-

9 Ruşen Çakır, <http://rusencakir.com/Haftaya-Bakis-5-DEVA-Partisi-ve-koronavirus/7289> Erişim Tarihi: 20.02.2022)

10 Yiğit Acar, “Karantina Sonrasına Dair Tahayyüllerimiz”, Mimarlık dergisi, sayı 414, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=429&RecID=5078> (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

11 Serra Aşkın, Covid-19 Sonrası Konut. Tasarım Süreci Üzerinden Eve Dair Düşünceler, <https://manifold.press/covid-19-sonrasi-konut> (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2022)

12 Erol Erdoğan, “Yeni Kültür Doğuyor.” <https://youtu.be/GjcLeSfhbrY> (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2022)

13 ARGETUS - TYAP, “Pandemi’nin Sosyal Etkileri ve Toplumun Aşı ile İlgili Yaklaşımları araştırması”, 2021, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, <https://tyap.net/asianaliz> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2022)

Bazı aileler, bu süreci bütünüyle veya başlangıçta iyi değerlendirmiş, bazıları da bütünüyle kötü geçirmiştir. Bazı aileler etkileşimli vakitler geçirdikleri için bu hâl çocuklar ve gençlerin yetişkinlerce daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Ancak, iletişimin salgın öncesinde de sorunlu olduğu bazı ailelerde, süreç, geçimsizliğin artmasına yol açmıştır. Mesela bazı haberlerde boşanmaların arttığı yazılmıştır.¹⁴ Başka bir çalışmada ise araştırmaya katılan babalardan % 61,4'ü çocuklarıyla birlikte geçirdikleri oyun süresinin salgın döneminde arttığını söylemiştir.¹⁵

“Evde Hayat Var” dönemlerinde, bazı ailelerde kadınların ev işi arttı. Evde kadının yükünün artması, gelenekte anne yardımcısı konumunda olan genç kızların da yüklerini artırdı. Bu durum bir taraftan genç kızların ev işlerini öğrenmelerine vesile olurken belki bazı ailelerde de sorunları tetiklemiş olabilir. Evde uzun süre kalınan durumlarda işlere

yardım eden erkek gençler de, bir yönüyle ev işlerine dair becerilerini arttırdı.

Salgın sürecinde aile içi ilişkiler bakımından müphemlik içeren kritik mevzu ise, salgın öncesi dönemlerde aile içi şiddete uğrayan veya olumsuzluk yaşayan çocuklar ve gençlerin bu durumlarının öğretmenleri veya çevrenin fark etmesiyle başlayan hukuki veya rehberlik desteğinin, evden çıkamayış nedeniyle devre dışı kalmasıydı. Salgın sonrasında, iki yıllık bu ara dönemin sonuçlarına dikkat edilmelidir.

3.3. Uzaktan ve Online Eğitimin Gençlere Yansımaları

Dünya ve Türkiye, normal zamanlarda uzaktan ve online eğitimde alacağı mesafenin kat kat fazlasını salgın şartları vesilesiyle kaydetti. Dijital çağın çocukları ve gençleri, bu dönemde uzaktan eğitim

14 T24, “Salgın döneminde boşanma sayıları 3-4 kat arttı.” 03.01.2021 tarihli haber. <https://t24.com.tr/haber/salgin-doneminde-bosanma-sayilari-3-4-kat-artti,924338> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2022)

15 Dr. Gülçin Karadeniz - Dr. Hale A. Kahyaoğlu, *Turkish Fathers' Play Attitude With Children During Covid-19 Lockdown* European Journal of Education Studies, Volume 8, Issue 2, 2021. (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2022)

deneyimlerini yoğun biçimde geliştirdi. Bu hızlı gelişme, kadim kanalların dışında eğitimi yeni bir mecradan da alabilmek bakımından avantaj iken henüz yöntemleri oturmamış bir mecraya mecbur kalmaktan dolayı dezavantaj oluşturdu. Ülkemizdeki 30 büyükşehirde yaşayan 15-30 yaş grubundaki gençlerle 20-25 Nisan 2020 tarihlerinde yapılan Covid-19 araştırması sonuçlarına göre, öğrencilerin yüzde 23,9'u Covid-19 nedeniyle başlayan uzaktan eğitimi takip etmediğini ifade ederken, takip edenlerin yüzde 43,1'ide yeterli faydayı alamadıklarını belirtmişler.¹⁶

Öğrencisi olunmayan ve uzaklığı sebebiyle örgün eğitim alınması imkânsız olan okulların uzaktan eğitim programlarına katılabilmek yeni bir fırsat iken yüz yüze uygulamalı eğitimlerin yapılamaması da meslek eğitimi bakımından eksiklik oluşturdu. Özellikle, uygulayıcı meslek elemanı yetiştiren ve eğitim süresi iki yıl olan meslek yüksekokulları mezunlarının eğitim kaybı büyük gözüküyor. 2020-2022 döneminde bazı meslek yüksekokulu öğrencileri eğitim süresinin tamamına yakını uzaktan eğitimle geçirdiler. Salgın dönemi mezunlarının iş hayatında ve mesleki sorumluluklarında sıkıntı çekmemesi için, salgın dönemi eğitim kayıplarının tamamlayıcı eğitimler ve hizmetçi uygulamalarla telafi edilmesi gerekir.

Uzaktan ve online eğitim, hız kaybetmeden gelişerek sürecektir. Her ne kadar, salgın sürecinde, psikoloji, tıp veya ilahiyat eğitiminin uzaktan veya online olamayacağına dair tartışmalar yapılmışsa bile metaverse süreciyle birlikte birçok eğitimin en azından bir kısmının dijital yapılabileceğinin farkına varıldığını düşünüyorum. Dolayısıyla salgın döneminde uzaktan ve online eğitimde elde edilen kazanımlar kaybedilmemeli, bu kazanımlar basa-

mak kabul edilerek mecra, müfredat ve eğitimci potansiyelimiz geliştirilmelidir. Uzaktan eğitim yarışında geç kalmamak için, dijital evrenin yerli-leri olan gençlere, bu alanda yetki ve sorumluluk verilmelidir. Aslında salgın döneminde “uzaktan eğitim” dediğimiz uygulamalar, yüz yüze eğitimin internete taşınmasıydı. Uzaktan eğitim, kendine özgü dili, araçları gereçleri, müfredatı, ölçme ve değerlendirmesi olan bir eğitim modelidir. Uzaktan eğitimin kendi özgünlüğü içinde yapılmasına ve sistemin geliştirilmesine teknolojik yatkınlığı olan gençlerin katkısı yüksek olacaktır.

Salgın döneminde eğitim yüz yüze olmadığı için görsel eğitimin yanı sıra işitsel eğitim öne çıktı. Derslere katılım azalsa da, öğrencilerin bir kısmının konuşma, akılda tutma, dinleyerek öğrenme, kalem ve deftersiz soru çözme, zihinde işlem yapma gibi yetenekleri gelişti. Salgın sonrası yüz yüze eğitim döneminde, öğrencilerin uzaktan eğitim vesilesiyle kazandıkları işitsel eğitim becerileri dikkate alınmalı, köretilmemeli, geliştirilmelidir.

3.4. Hızlanan Dijital Sosyalleşme ve Kuşaklararası Artan Etkileşim

Salgın döneminde teknolojinin yoğun kullanımı yüz yüze sosyalleşmenin dönemsel azalmasına yol açarken dijital sosyalleşmeyi artırdı. Salgın günlerindeki dijitalde sosyalleşme süreci, dijital yabancıları dijital göçmene dönüştürürken, dijital göçmenleri dijital vatandaşlığa yaklaştırdı, çocuklar ve gençleri de dijitalde derinleştirdi.

Akıllı telefon kullanmamış çok kimse bu dönemde dijital alışveriş siteleri ile tanıştı, akrabalarıyla canlı bağlantıyla yüz yüze görüştü, iş başvuruları ve iş mülakatları dijital mecralarda yapıldı, akademik tez jürileri öğrencilerini dijital mecralarda

16 TGSP, *Türkiye'nin Gençleri Covid 19* <https://tgsp.org.tr/dokumanlar/arastirmalar-14> (Erişim Tarihi: 22.02.2022)

Gençlerin ve yetişkinlerin dijital platformlardaki beraberlikleri ve iki yaş grubunun dijital dile farklı oranlarda da olsa hâkimiyetleri kuşak çatışmasını belli oranlarda anlamaya ve etkileşime dönüştürecektir.

dinledi, dijital platformlarda sempozyumlar ve etkinlikler yapıldı, psikologlar danışmanlarına dijital üzerinden destek sağladı. Gelecekteki bakış açısına sahip olanlar, sosyalleşmenin fiziki mekânda ve yüz yüze olması gerektiğini düşündükleri için, çoğu kere dijital dönüşümün sosyalleşme boyutunu ve yeni sosyalleşme türlerini ihmal etmişlerdi. Salgın döneminin dijital sosyalleşmeyi öne çıkarması toplumun her yaş grubunu ve gençleri etkiledi. Farklı sonuçlara yol açacak bu etkilerin her biri ayrı ayrı izlenmelidir. Dijital sosyalleşmenin olumlu örnekleri desteklenmeli, bağımlılığa dönüşen dijitalle ilişkiler ise gözden geçirilmelidir.

Salgın döneminde teknolojinin yoğun kullanımı ve sosyalleşmenin dijital alanda da sürmesinin kuşaklararası ilişkilere yansıtacağını düşünüyorum. Henüz tekil örneklerle rastladığım bu etkileşimi bir süre sonra ölçebiliriz. Dijitale yabancılıklarından dolayı bazı konularda gençlerin dünyasına, diline, sosyalleşmesine, hobilerine uzak kalan yetişkinler, salgında yoğun dijital kullanımları sebebiyle gençlerin bazı hâllerini anlamakta ve onlarla dijital konular üzerinden iletişim kurmakta düne göre daha ilerideler. Gençlerin ve yetişkinlerin dijital platformlardaki beraberlikleri ve iki yaş grubunun

dijital dile farklı oranlarda da olsa hâkimiyetleri kuşak çatışmasını belli oranlarda anlamaya ve etkileşime dönüştürecektir. Umarım bu durum, gençlere yönelik yetişkin önyargıların azalmasına vesile olur, gençlerin de yetişkinlerin tecrübelerinden daha çok istifade etmesini sağlar.

3.5. Salgının Genç İstihdama Etkileri ve Yeni Mesai Modelleri

Salgın öncesi dönemlerde esnek mesai, uzaktan çalışma, evden iş gibi ifadeler nadir rastlanırdı. Salgınla birlikte bu kavramlar ve uygulamalar toplumun gündemine girdi. İlk uygulandığı günlerde verimsiz olacağı düşünülen bu yöntemler hızlıca ilgi görmeye başladı. Anadolu Ajansı'nın bir haberinde bu ilgi şöyle anlatılıyor: “*Mekân zorunluluğu olmayan ve işini tamamen dijital yollardan gerçekleştirip sonuçlandıran şirketler, salgın önlemleri devreye girdiği ilk anda evden çalışma kararı aldı. Söz konusu iş kollarının büyük bir bölümünde uygulanabilirliği endişesi nedeniyle daha önce cesaret edilemeyen uzaktan çalışma modeli, salgının mecbur bırakmasıyla rüşünü ispat etti. Birçok firma, bu modeli salgın sonrası dönemde kalıcı hale dönüştüreceğini açıklarken, sürdürülebilirlik ve verimliliğin sağlanması*

konusunda endişelerin giderilebilmesi için zamana ihtiyaç olduğu belirtiliyor.”¹⁷

Salgın döneminde ara ara uygulanan evden veya uzaktan çalışma ile esnek mesai modelleri bundan sonraki süreçte de ilgi görecektir. Uluslararası Çalışma Örgütü ILO’nun *Uygulama Kılavuzu*’nda yer alan şu paragraf öngörümüzü desteklemektedir: “İlk aşamaya ilişkin araştırma ve anketler, çalışanların çok büyük yüzdesinin, fiziksel mesafe kısıtlamaları kaldırıldıktan sonra da daha sık uzaktan çalışmak istediğini belirlemiştir. Ayrıca, bazı çalışanlar, işlerinin geleneksel ofis alanlarının dışında da yerine getirilebileceğini yeni fark etmiş ve teknolojiyi daha rahat kullanmaya başlamıştır. Önceden ekiplerinin evden çalışmasına direnen birçok lider, bunun yapılabileceğini deneyimlemiş ve çalışanlarının daha sıklıkla uzaktan çalışmasını desteklemektedir.”¹⁸

Yeni çalışma modelleri, teknolojik yetkinlikleri yüksek olan ve eğitim ile işi bir arada yürütmek isteyen gençler için imkân anlamına gelmektedir. Bu süreç, sektörlerde teknolojiye ve yeni çalışma modellerini hâkim genç yönetici arayışını da hızlandırabilir. Evden çalışma, uzaktan çalışma, esnek mesai uygulamaları doğası gereği sınırları aşan bir ilişki sistemi de oluşturdu. Salgın döneminde, yazılım, tasarım, kodlama başta olmak üzere dijital üzerinden çalışan ve üretenlere küresel pazar kapıları açılmış gözüküyor. TL’nin bazı paralar karşısında düşüşünün de etkisiyle, farklı ülkelerden ülkemizin genç yeteneklerine, mezkûr alanlarda online çalışma teklifi geldiğini de teknopark türü yerlerde bulunan firmaların yöneticilerinden duyuyoruz. Bu, hem gençler hem firmalar hem de ülke ekonomisi ve vergilendirme mevzuatı için çok yönlü sonuçları olan yeni bir durumdur.

17 Mehmet Fatih Erdoğan. *Evden çalışmayı öğrenen şirketler iş dünyasını dönüştürecek*. 13.05.2021 tarihli haber. Anadolu Ajansı, www.aa.com.tr/tr/ekonomi/evden-calismayi-ogrenen-sirketler-is-dunyasini-donusturecek/2239835 (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

18 ILO, *Covid-19 Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma Uygulama Kılavuzu*, 2020. ISBN 978-92-2-033624-3 www.ilo.org, (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

Salgının, gençlerin istihdamına yönelik olumsuz muhtemel sonuçlarına da değinmek gerekir. 2020-2022 arasında mezun olan öğrencilerin uygulama eğitimleri ve stajları eksik olduğu için, özellikle özel sektör, bu dönem mezunlarına mesafeli yaklaşacaktır. Dijital mecralarda, uzaktan eğitimle mezun olan gençlere yönelik üretilen ironik metinler ve görseller de maalesef, salgın dönemi mezunlarına yönelik olumsuz algıları yaygınlaştırmaktadır. Ayrıca salgının yoğun olduğu dönemlerde iş başvuruları ve iş görüşmeleri tehir olduğundan, bazı gençlerin işe başlayamadığını veya gecikmeli istihdam edildiğini de tahmin etmek zor değil.

3.6. Salgında Artan Duyarlılıklar: Temizlik, Özel Alan, Doğal Beslenme

Salgından korunmanın temel şartları arasında temizlik başta geliyor. Temizlik denilince kişisel temizlik, mekân temizliği, temiz hava ve ortam te-

mizliği, gıda temizliği, kıyafet ve eşya temizliği gibi karşımıza çok geniş bir liste çıkmaktadır. Salgın sürecindeki uygulamalar ve bilgilendirmeler toplumda temizlik hassasiyetini artırdı. Okullarda temizliği sağlamaya dönük geliştirilen mekanizmalar ve kurallar çocuklar ve gençlerde temizliğe dair hem duyarlılık artışına hem de yeni tutum ve davranışların gelişmesine neden oldu. Bir araştırmaya katılanların yüzde 90,7'si, salgın döneminde kişisel hijyenin önemini vurgulayan görsel ve yazılı basında yayınlanan kamu spotlarıyla hijyen bilgilerinin arttığını ifade etmişler, katılımcıların %74,7'si de salgınla birlikte kişisel ve genel temizlik için aylık ayırdığı bütçede artış olduğunu ifade etmiştir.¹⁹ Salgında artan temizlik duyarlılığı korunmalı, temiz okul ve temiz mekân hassasiyeti de geliştirilmelidir.

Salgın boyunca “mesafe” kuralı gereği sevdiğimizizin uzağında durduk, dostlarımıza sarılamadık, arkadaşlarımızla tokalaşamadık. Bunlar bizi eksilten ve yalnızlaştıran tedbirlerdi. Salgından

19 Birgül Çiçek, Hande Şahin, Sibel Erkal, *Covid-19 Salgın Döneminde Bireylerin Kişisel ve Genel Hijyen Davranışlarının İncelenmesi*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Ekim 2021- Cilt: 20 – Sayı: 80, ISSN:1304-0278, Sayfa: 2157-2173.

kurtuldukça yakınlaşacağız, tokalaşacağız, sarılacağız. Ancak temizlikte aşırılık ve mesafeyi sürekleştirmek gibi psikolojik sorunların yanı sıra çocuklar ve gençlerde sevdikleriyle fiziksel temassızlığın doğurduğu olumsuzlukların olması da muhtemeldir. Ailelerin ve uzmanların muhtemel durumları gözlemleyerek dini, sosyal, kültürel, psikolojik telafi ve terapi araçlarını devreye sokmaları gerekir.

Salgın döneminde, bu olumsuzlukların yanı sıra toplu taşımadaki yolculuklarımızdan sokaktaki yürüyüşlerimize kadar kişisel ilişkilerde özel alana saygı ve mahremiyete özen gösterildi. Önceki zamanlara göre salgın etkisiyle artan kişinin özele ve özel alanına saygılı olma duyarlılığı korunmalı, bu duyarlılık toplumun kültürü olmalıdır. Elbette kişisel alan hassasiyeti ve mahremiyet duyarlılığı da makul olmalı, aşırı yaklaşımlardan kaçınılmalıdır.

Salgın döneminde gıdanın doğal, taze ve temiz olmasına ilgi arttı.²⁰ Salgından korunma amaçlı ortaya çıkan bu eğilim toplumsal kültüre dönüşmeli ve mevzuata yansımalıdır. Aileler çocuklarının beslenmelerine özen göstermeli, okullar ve yurtlardaki beslenme süreçleri sağlık ve doğallık açısından daha nitelikli hâle getirilmelidir. Ayrıca, salgında toplumun genelinde yaygınlaşan toprağa, tabiata ve gökyüzüne yakın olma çabası, çocuklar ve gençler başta olmak üzere her yaş grubunda desteklenmelidir.

3.7. Gençlerin Olağanüstülük/ Fevkaladelik Tecrübesi

Alışılmıştan ve benzerlerinden farklı bir durumu

“olağanüstü” diye tanımlarız. Günlük konuşmalarımızda kullanılan “fevkalade” kelimesi de benzer anlama gelir. Fevkalade kelimesini TDK Sözlüğü “*Alışılmış olandan ayrı, olağanüstü, beklenmedik, görülmedik, işitilmedik, aşırı, çok fazla*” diye açıklamış. Kelime hem olumlu hem olumsuz durumlar için kullanılmaktadır. Olağanüstü hâllerin olumsuz sonuçları olduğu gibi olumlu etkileri de olur. Etkileri ve sonuçları ister olumlu ister olumsuz olsun, olağanüstü durumları uzun süre yaşayanlar, fevkaladelik tecrübesine sahip olurlar. Buna “fevkaladelik tecrübesi” diyebileceğimiz gibi “fevkaladelik” kültürü de diyebiliriz.

Mart 2020’de salgının başlamasıyla birlikte hayat her yönüyle önceki dönemden farklılaştı, birkaç yıl normal akışında olmayan bir yaşamımız oldu. Bu dönemde mesafeli ve maskeli hayat, uzaktan ve online eğitim, uzaktan alışveriş, karantina ve izolasyon, dijital sılayı rahim, camilerin kapanması, sosyal ve kültürel mekânların hizmet dışı kalması, doğal beslenme, temizliğe daha çok dikkat, düğünlerin ertelenmesi, siyasi ve sosyal faaliyetlerin tehiri gibi çok sayıda yeni durum yaşandı. Yaşlılar, salgın süreçlerinde karşılaşılan alışkın olmayan durumların bazılarını farklı dönemlerde yaşamış olabilirler veya önceki kuşaklardan dinlemişlerdir. Olağanüstü yaşamı daha önce yaşamayan gençler, salgın döneminde olağanüstülük/evkaladelik tecrübesi kazandılar. Bu tecrübe, sonraki dönemlerde ve benzer hâllerde işe yarayacak bir birikimdir. Olağanüstü hâller, olağan olmayan koşullara dair tecrübe kazandırdığı gibi travmalara da sebep olabilir. Olağanüstülük deneyimlerinin faydalı tecrübe olabilmesi için, sürecin olumsuz hatıraları ve etkileri giderilmelidir.

20 Dilek Gül, *Pandemi ile birlikte herkes temiz ve sağlıklı gıdanın önemini anladı*, tr.euronews.com - 16.10.2020 tarihli haber. (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

4. GENÇLERİN SALGINI KENDİLERİNE ETKİLERİ BAKIMINDAN YORUMLAMALARI

4.1. Araştırmaya Dair Bilgi.

Yazı boyunca salgın sürecinin gençlere yansımalarına dair bazı araştırmalardan veriler paylaştım. Şimdi de danışmanlığını yaptığım bir araştırmadan konuyla ilgili bir sorunun cevaplarını paylaşacağım. Bu sonuçlar gençlerin salgın süreciyle ilgili genel yaklaşımlarını anlamamamıza yarayacak çeşitliliğe sahip. Likert ölçek kullanıldığı için de gençlerin cevaplarını detaylı görebilmemiz mümkün. ARGETUS Araştırma tarafından Çekmeköy Belediyesi için yapılan araştırmanın bilim danışmanlığını İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Yunus Kaya ve İstanbul Medeniyet Üniversitesinden Prof. Dr. Lütfi Sunar, araştırma direktörlüğünü ise Sosyal Politika Uzmanı Mehmet Aslan yaptı. Niceliksel yöntem ve yüz yüze görüşme tekniği

21 ARGETUS Araştırma-Çekmeköy Belediyesi, *Dijitalleşime Çağında Gençler Araştırması*, 2021.

ile İstanbul'da yaşayan 15-29 yaş arası bireylere yönelik hazırlanan anket TR1 İstanbul alt bölgesinden 25 ilçede 06.09.2021 – 01.10.2021 tarihleri arasında uygulandı.²¹

4.2. Bazı Veriler

Araştırmanın ilgili sorusu şöyle: “Kovid-19 salgın dönemini (Son 9 ayı) düşünerek size okuyacağım ifadelere ne kadar katıldığınızı belirtir misiniz?” Araştırmaya katılan 1967 gencin ifadelere katılma oranları aşağıda gösterilmiştir.

“Ailemin değerini daha fazla anladım.” ifadesine yüzde 1,4’ü kesinlikle katılmadığını, 7,6’sı katılmadığını, 20,7’si kısmen katıldığını, 35,2’si katıldığını, 32,6’sı kesinlikle katıldığını belirtmiştir.

“Sosyal çevremden uzaklaştım.” ifadesine yüzde 24,7’si kesinlikle katılmadığını, 8,5’i katılmadığını, 17,1’i kısmen katıldığını, 24,4’ü katıldığını, 24,1’i kesinlikle katıldığını söylemiştir.

“Kendimi artık daha az güvende hissediyorum.”

ifadesine yüzde 23,7'si kesinlikle katılmadığını, 10,6'sı katılmadığını, 16,0'ı kısmen katıldığını, 29,5'i katıldığını, 19,7'si kesinlikle katıldığını dile getirmiştir.

“Geleceğe yönelik kaygılarım öncekine göre çok arttı.” ifadesine yüzde 12,2'si kesinlikle katılmadığını, 20,4'ü katılmadığını, 15,3'ü kısmen katıldığını, 23,2'si katıldığını, 28,1'i kesinlikle katıldığını ifade etmiştir.

“Teknolojik yeniliklere daha açık hale geldim.” ifadesine yüzde 12,7'si kesinlikle katılmadığını, 20,5'i katılmadığını, 13,5'i kısmen katıldığını, 28,3'ü katıldığını, 24,1'i kesinlikle katıldığını söylemiştir.

“Aile içi iletişimim zayıfladı.” ifadesine yüzde 27,6'sı kesinlikle katılmadığını, 22,2'si katılmadığını, 19,0'ı kısmen katıldığını, 21,0'ı katıldığını, 9,1'i kesinlikle katıldığını beyan etmiştir.

“Arkadaşlarımla yüz yüze vakit geçirmenin değerini daha iyi anladım.” ifadesine yüzde 0,8'i kesinlikle katılmadığını, 6,1'i katılmadığını, 15,9'u kısmen katıldığını, 49,9'u katıldığını, 26,4'ü kesinlikle katıldığını vurgulamıştır.

“Online eğitim, öğrenim kalitesini düşürdü.” ifadesine yüzde 1,6'sı kesinlikle katılmadığını, 4,2'si katılmadığını, 15,3'ü kısmen katıldığını, 42,4'ü katıldığını, 34,6'sı kesinlikle katıldığını ifade etmiştir.

“İşimi kaybetme riski yaşıyorum.” ifadesine yüzde 5,8'i kesinlikle katılmadığını, 17,4'ü katılmadığını, 34,0'ı kısmen katıldığını, 23,2'si katıldığını, 13,2'si kesinlikle katılmadığını açıklamıştır.

“Profesyonel psikolojik destek almayı düşünüyorum.” ifadesine yüzde 15,4'ü kesinlikle katılmadığını, 32,4'ü katılmadığını, 25,6'sı kısmen katıldığını, 17,1'i katıldığını, 7,8'i kesinlikle katıldığını belirtmiştir.

5. SONUÇ

Çin'de 2019 yılında ortaya çıkarak hızla dünyaya yayılan Covid-19 salgını, küresel salgın olması sebebiyle etkileri de küresel boyuttaydı. Henüz devam eden salgının sonuçlarıyla ilgili yapılan araştırmaların izlenmesi ve faydalanılması gerekir. Ben bu yazımda, salgın sürecinin gençlere yansımalarını, değişim perspektifiyle, yedi kategoride analiz ettim.

Salgının küresel etkileri ve sonuçları olmakla birlikte coğrafyalara, yaş gruplarına, cinsiyetlere, mesleklerle göre de farklılaşan etkiler ve sonuçlarının olacağını öngörmeliyiz. Salgın sürecinin, yaş grupları arasında gençler ve çocukları daha çok etkilediğine dair genel bir kabul gözlemlenmektedir, araştırma sonuçları da bu kabulü desteklemektedir. Bu sebeple, salgın devam ederken, salgının gençlere yönelik etkilerine dair yapılan araştırmalarla yetinilmemeli, yeni araştırmalar yapılmalı ve raporlar hazırlanmalıdır. Bu araştırmalar ve raporların politika yapıcılara veri sağlaması, ailelere ve eğitimcilere rehberlik edebilmesi, gençlik çalışması yapan kuruluşlara destek sağlanabilmesi, gençlere ayna olabilmesi için yöntem ve teknik olarak çeşitlilik arz etmelidir.

Salgının etkileri ve sonuçlarının olumluluğu ve olumsuzluğu bakımından toptancı yaklaşım sergilemek yerine sürecin her yaş grubuna ve gençlere farklı yansımalarının olabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Salgının gençlere yansımalarında da yine toptancı yargılardan kaçınılarak, bölgesine, yaşına, gelir durumuna, yetiştirme tarzına göre her gençte farklı etkilerinin olacağı bilinciyle hareket edilmelidir. Böyle davranırsak, salgının toplum ve gençler üzerindeki uzun süreli ve kalıcı olumsuz etkileri azaltılır, olumlu etkileri kazanıma dönüştürebiliriz.

KAYNAKÇA

Acar, Yiğit. "Karantina Sonrasına Dair Tahayyüllerimiz", Mimarlık dergisi, sayı 414, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=429&RecID=5078> (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

Anadolu Ajansı. *BM'ye göre Kovid-19 salgını döneminde kadınlara karşı aile içi şiddet 5 kat arttı.* <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bmye-gore-kovid-19-salgin-doneminde-kadinlara-karsi-aile-ici-siddet-5-kat-artti/2168545> (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

Ararat, M; Bayazıt, M; Başbay, P. Alkan, S. *Salgın sürecinde çalışma hayatı ve ev içi şiddet.* <https://research.sabanciuniv.edu/41335/> (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

ARGETUS - TYAP. "Pandemi'nin Sosyal Etkileri ve Toplumun Aşısı ile İlgili Yaklaşımları araştırması", 2021, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, <https://tyap.net/asianaliz> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2022)

ARGETUS Araştırma - Çekmeköy Belediyesi. *Dijitalleşirme Çağında Gençler Araştırması*, 2021.

Aşkın, Serra. *Covid-19 Sonrası Konut. Tasarım Süreci Üzerinden Eve Dair Düşünce* <https://manifold.press/covid-19-sonrasi-konut> (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2022)

Bozkurt, Veysel. *Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik*, Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri (pp.115-136) İstanbul Ün. Yayınevi, 2020 (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

Bozkurt, Veysel. [Twitter.com/vbozkurt55/status/1256934087400534016](https://twitter.com/vbozkurt55/status/1256934087400534016), 03.05.2020 (Erişim Tarihi: 10.02.2022)

Çakır, Ruşen. <http://rusencakir.com/Haftaya-Bakis-5-DEVA-Partisi-ve-koronavirus/7289> (Erişim Tarihi: 20.02.2022)

Çiçek, Birgül; Şahin, Hande; Erkal Sibel; *Covid-19 Salgın Döneminde Bireylerin Kişisel ve Genel Hijyen Davranış-*

larının İncelenmesi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Ekim 2021- Cilt: 20 – Sayı: 80, ISSN:1304-0278, Sayfa: 2157-2173.

Erdoğan, Erol. "Yeni Kültür Doğuyor." <https://youtu.be/GjcleSfhbrY> (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2022)

Erdoğdu, Mehmet Fatih. *Evden çalışmayı öğrenen şirketler iş dünyasını dönüştürecek.* Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/evden-calismayi-ogrenen-sirketler-is-dunyasini-donusturecek/2239835> (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

Gül, Dilek. *Pandemi ile birlikte herkes temiz ve sağlıklı gıdanın önemini anladı*, tr.euronews.com (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

ILO, *Covid-19 Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma Uygulama Kılavuzu*, 2020. ISBN 978-92-2-033624-3 www.ilo.org, (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

Karadeniz, Dr. Gülçin; Kahyaoğlu, Dr. Hale A. *Turkish Fathers' Play Attitude With Children During Covid-19 Lockdown* *European Journal of Education Studies*, Volume 8, Issue 2, 2021. (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2022)

T24, "Salgın döneminde boşanma sayıları 3-4 kat arttı." <https://t24.com.tr/haber/salgin-doneminde-bosanma-sayilari-3-4-kat-artti,924338> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2022)

TGSP, *Türkiye'nin Gençleri Covid 19* <https://tgsp.org.tr/tr/dokumanlar/arastirmalar-14> (Erişim Tarihi: 22.02.2022)

TÜBİTAK, Covid-19 Portalı, <https://covid19.tubitak.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2019-2020, data.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

TÜİK, Nüfus ve Demografi- Erişim 10 Şubat 2022, data.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi: 23.02.2022)

Wikipedia, Covid-19, <https://tr.wikipedia.org/wiki/COVID-19> (Erişim Tarihi: 10.02.2022)

Ev ve İş Hayatında Zamanın ve Mekânın Reorganizasyonu

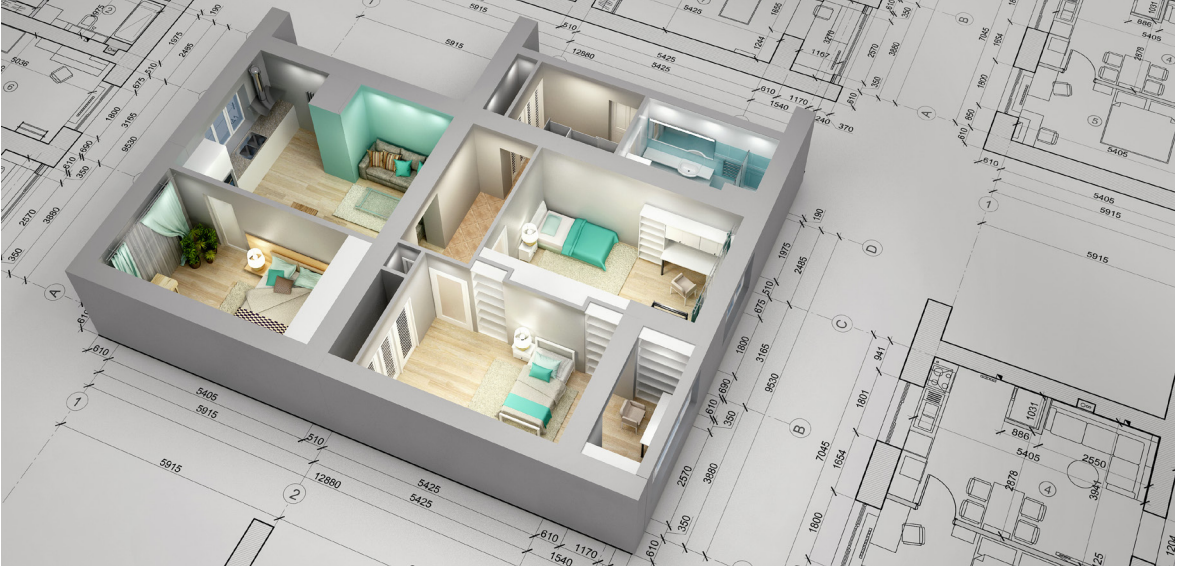
“İstihdamın doğası, bireylerin yaşamlarının kalitesini, ekonominin işleyişini, demokrasinin yaşama kabiliyetini ve insan onuruna yönelik saygısının derecesini belirler. Bu yüzden de modern bir toplumun istihdam için toplumsal hedefler kurması gerekmektedir. İktisadi zenginlik, istihdamın üretken olmasını gerektirir ancak iktisadi performans, istihdam ilişkisinin tek standardı olmamalıdır. Çalışma sadece iktisadi bir işlem değildir; insan yaşamı ve onurunun önemine saygı duymak, -özgürlük ve eşitliğin demokratik idealleri olarak- işçilere adil muamelede bulunmanın, istihdam ilişkisinin temel bir standardı olmasını gerektirir. Dahası, hem insan onuru hem de demokrasi açısından kendi kaderini belirlemenin önemi, iş ile ilgili işçilerin yaşamlarını etkileyen kararlara çalışanların girdilerini ve katılımlarını şart koşar. Kısacası, istihdam ilişkisinin amaçları verimlilik, hakkaniyet ve söz hakkıdır.”¹

Modern toplum, bir tür ikilikler düzenidir (düalizm); hem felsefi-düşünsel düzlemde hem de toplumsal örgütlenme düzleminde beden-zihin, ileri-geri, dinî-seküler, özel-kamusal, iş hayatı (mesai)-iş dışı hayat (mesai dışı) vb. ikiliklerin odakta olduğu ve bu ikiliklerin/düalitelerin şekillendirdiği bir örgütlenme biçimidir. Düalizm/ikicilik, hayatın “farklı yasalarla yönetilen bağımsız ve paralel alanlarını yansıttığı düşüncesi”ni ortaya koyan “bir şeyin iki türü arasında indirgenemez bir ayrıma dikkati çeken”² bir teorinin de adıdır. Bu ikiciliğin modern toplumun mekân ve zaman örgütlenmesinin temelini oluşturduğunun en somut göstergesi iş zamanı ve mekânı ile iş dışı hayat alanları arasındaki ayırmda görülebilir. İki dünya savaşı,

faşizm, atom bombasının kullanımı vb. yirminci yüzyılın birinci yarısında yaşanan travmatik olayların sona ermesinden sonra Batı içinde yaşanan tartışmaların felsefi-düşünsel düzlemdeki kırılması, postmodernizm etrafındaki tartışmalarda izlenebilir. 1960’lı yıllardan itibaren sanayi-sonrası ve devamında “enformasyon toplumu” kavramları etrafındaki tartışmaları odağına alan bir yeniden yapılanma sürecinin başlatıldığını görmekteyiz. Hem zihinsel-entelektüel alandaki tartışmalar hem sanayi-sonrası toplum ve enformasyon toplumu yönelimleri çerçevesinde bir yeniden yapılanma sürecine girilmesinin ötesinde zaman ve mekân örgütlenmesini yeniden tartışmayı gerekli kılan ve yeni bir reorganizasyon sürecini gündeme

1 John W. Budd, İnsani Bir Çalışma İlişkisi: Verimlilik, Hakkaniyet ve Söz Hakkını Dengelemek, çev. Fuat Man, Küre Yayınları, İstanbul, 2018, s.13

2 Gordon Marshall, “İkicilik (düalizm)”, Sosyoloji Sözlüğü, s. 326

getirmenin dijitalleşme ile başladığını söyleyebiliriz. Hem iletişimin hem de üretim süreçlerinin önünde belli oranda “mekânın” engel olmaktan çıktığı yeni bir teknolojik alt yapının varlığı, bir reorganizasyonu ve bu sürecin gerektirdiği normların oluşturulması sürecini gerekli kılmıştır. Mekânın da zamanın da modern kapitalist sistem açısından niceliksel ve özellikle de ekonomik bir değerden hareketle tanımlandığına ilişkin tartışmalar dikkate alındığında ekonomik sistemin gereklilikleri çerçevesinde her an bir yeniden yapılanma zaten yaşanmaktadır:

“Modern kapitalist toplumun mekansal üretim pratikleri içinde sadece niceliksel değerlerle tarif edilen ve altyapıya indirgenen mekan, kapitalist ekonominin ihtiyaçlarına, gerekliliklerine ve değişen koşullarına bağlı olarak her defasında yeniden tarif edilir, örgütlenir, gerekirse tümden yok edilir ve yerini yeni ilişkilerin ve durumların alabileceği yeni ortamlar yaratılır. Böylelikle toplumsal, kültürel ve coğrafi pek çok mekansal değer göz ardı edilerek sadece kapitalist ekonominin kendine özgü koşul-

ları içinde belirlenen ve nesnelleşen bir mekan anlayışı toplumsal pratiklere hakim olur.”³

Yırtıcı'nın hatırlattığı husus, zaten mevcut mekân anlayışı ve buna paralel olarak gerçekleştirilen yapılanmanın odağında insanî olanın, insan haysiyetinin yerine tek geçerli kriterin “kapitalist ekonominin kendine özgü koşulları”nın gelmesidir. Her yeni dönüşüm ve yapılanmada öncelikli adımın hukuki alt yapının oluşturularak atıldığını söylemek abartı olmayacaktır. Sektörel ihtiyaçların ve beklentilerin yasal korumaya alınmasına verilen öncelik, insanî bir anlayışın oluşması ve temelde ahlaki alandaki normların belirginleşmesinin de ihmali beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz. Esnek çalışma, uzaktan çalışma, evden çalışma, tele çalışma gibi isimlendirmelerle yasallaştırılan ve belli oranda da iş hayatının işleyişinde kurumların müracaat ettiği yeni bir iş akdi ve çalışma düzenine geçişin tartışmaları ve uygulamaları yirminci yüzyılın ikinci yarısında, özellikle son on yılında yoğunlaşmıştır. Türkiye’de kamu planlamasının gündemine 1990-1995 yıllarını kapsayan altıncı kalkınma planında kendisine

yer bulan esnek çalışma uygulamaları, Türkiye'nin son otuz yılını kapsayan son beş kalkınma planının da gündeminde yer almıştır.⁴ *Türkiye'de bu konudaki ilk yasal düzenleme, 2016 yılında 4857 sayılı İş Kanunu'nun 14. maddesinde yapılan değişikliktir: "Uzaktan çalışma; işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir."*⁵

Bilgi iletişim teknolojileri odaklı bir reorganizasyon çabasının parçası olarak özel ve kamu sektörlerinin iş süreçlerinin parçası kılınmaya çalışılan işverenin mekânından bağımsızlaştırılmış çalışma hayatının, 2019 yılının sonunda ortaya çıkan pandemiden bağımsız olarak belli oranda hukuki bir alt yapıya kavuşturulduğunu görmekteyiz. Ancak pandemiden kaynaklı zorunlu bir kapanma dönemini dikkate aldığımızda beklenmedik ve zorunlu bir yeni iş ve ev hayatı planlamasına gidilen bir sü-

reç yaşandı. Daha önce zaten belli düzeyde hukuki/yasal alt yapısı oluşturulan uzaktan çalışma sistemini (esnek çalışma, tele çalışma, ev merkezli/eksenli çalışma vb. farklı terminolojiler ifade edilen çalışma biçimleriyle birlikte), ani ve beklenmedik küresel bir salgının zorunlu bir sonucu olarak belli oranda "tam sürekli uzaktan çalışma"ya dönüştürdü. Bu dönüşümün kendisi, iş/mesai dışı hayat alanlarının geçirildiği mekânların ve zaman planlamasının yeniden düzenlenmesini gerektirecek bir sorumluluğu da ortaya çıkardığını söylemek lazım. Konunun sadece geçici ve süreli bir uzaktan iş planlaması olmasının ötesinde mevcut yerleşik iş ve iş dışı hayat alanları ikiliğini altüst edecek defacto bir durumun ortaya çıkardığı daha kapsamlı bir sorun veya meydan okuma olarak görülmesine ihtiyaç olduğu açıktır. Bu sorun ve meydan okumanın en önemli boyutu, iş dışı hayat alanının merkezi mekânı olan mevcut ev yapılarının asgari düzeyde ihtiyaçlara cevap verip veremediğidir.

4 Bkz. Mehmet Turgut Büyükpoyraz, "Türkiye'de Esnek Çalışma Uygulamalarının Hizmet Sektöründeki Çalışan Memnuniyetine Etkisi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi, 2020.

5 "İş Kanunu", <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>, erişim: 03.04.2022.

**Dijitalleşme ile konuşulan
“mekansızlaştırılmış”
iletişimin tartışması
yaşanırken salgınla
beraber sadece geçici
bir kullanım alanı olarak
eve (mekana) uzun
sürelili/kalıcı bir şekilde
sıkıştırılmış olmanın
getirdiği yeni durumun
aynı zamanda bir iletişim
krizine dönüştüğü de
söylenebilir.**

Zaten piyasa koşullarına ve ekonomik sistemin işleyişine göre yapılan şehir hayatı ve mimari yapılar, “insan haysiyetini” koruyan yeterli bir yaşam alanı sunamamaktadır. İş dışı hayat alanı olarak da zaten yetersiz olan konut yapısının, küresel salgının getirdiği zorunlu kapanma süreci ile iş-yaşam dengesini ters yüz edecek düzeyde iş süreçlerinin de yürütüldüğü mekânlara dönüşmesi, insanı odağa alan yeni bir mekân tasarımının ve planlamasının ne kadar temel bir ihtiyaç olduğunu herkese hatırlattı.

Bu tür bir ihtiyaca cevap verebilecek daha uzun süreli çabaların gerekliliğinin yanında aciliyet kesbenden temel meselelerden birisi de mevcut alt yapı ile 7/24 saatlik zaman kullanımının iş ve ev hayatı üzerinde nasıl planlanabileceği ve kullanılabileceğidir. Burada da yine ekonomik sistemin gereklilikleri çerçevesinde “mesai” gibi bir sınırlamaya gidilmeden 7/24 saatlik zaman diliminin herhangi bir anının iş sürecinin parçası haline getirilmesi, geçici bir mesele olmaktan öte giderek kalıcı bir uygulamaya dönüştüğünün göstergeleri ortaya çıktı. Ekonomik sistemin gerekliliklerinin ve gündelik hayat koşullarının sürdürülebilirliğinin asgari koşulları olmanın ötesinde zamanı ve mekânı, insani bir varoluş süreci zemininde iletişimin

temel unsurları olarak konuşmaya ihtiyacımız var. Bu haliyle üzerinde durulmayı hak eden en önemli konulardan birisi de iletişimdir. Hem bireysel (intra-personal) hem kişilerarası (inter-personal communication) hem grup hem kurumsal (organizational communication) hem de kitle iletişim (mass communication) düzeylerini kapsayan toplumsal iletişim düzeylerinin tümünü ilgilendiren bir mesele olarak iletişim dar, yetersiz bir mekân olarak eve/konutlara sıkışmış ve sınırlandırılmış olmaktadır. Dijitalleşme ile konuşulan “mekansızlaştırılmış” iletişimin tartışması yaşanırken salgınla beraber sadece geçici bir kullanım alanı olarak eve (mekana) uzun süreli/kalıcı bir şekilde sıkıştırılmış olmanın getirdiği yeni durumun aynı zamanda bir iletişim krizine dönüştüğü de söylenebilir. Mevcut konut yapısı ve kullanılabilir ev alanları, asgari düzeyde iş ve yaşam dengesini kurabilecek düzeyde bir iletişim sürecini imkansızlaştıran bir sorun olmanın ötesinde temel insani bir ihtiyaç ve hak olarak da bir iletişim sorununu ortaya çıkardı. Ancak “insan-zaman-mekân” ilişkisi üzerinden iletişimin, konuşulduğu meselenin süreç analiziyle tarihsel bir perspektiften hareketle ele alınması daha yerinde olacaktır.

Mekâna bağımlı bir iletişim ve iliş-

Yerleşik kurumsal yapıların işlevlerini yerine getirmede yaşadığı sorunlar kadar dijitalleşmenin getirdiği yeni imkanlarla kurumsal yapıların dönüşümü ve özellikle de iş hayatının bu imkanları hızlı bir şekilde kullanmaya başlaması, hızlı ve yapısal bir dönüşümü beraberinde getirmiştir.

ki ağının varlığının esas olduğu bir toplumsal örgütlenme olarak modern toplumdaki “mekansızlaştırılmış iletişim”in oluşmasına giden sürecin ilk aşaması, kronolojiyi dikkate alarak telgraf, telsiz-radyo, tv-uydu teknolojisi ile mekânın, enformasyonun üretimi, dağıtımı ve tüketiminde bir engel olmaktan çıkmasıdır. İkinci değişim aşaması ise dijitalleşme ile birlikte hem çalışma hayatının hem ev hayatının hem de diğer hayat alanlarının yeniden yapılanmasını gerektiren yeni bir durumun ortaya çıkmasıdır.

Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve özellikle de internetin sağladığı imkânlar ile mekânın, iletişimin önünde bir engel olmaktan çıkması; profesyonellerin tekelindeki enformasyon üretim ve dağıtım sisteminin değişime uğraması ile demokratik-katılımcı bir iletişim dünyasının oluşmasına katkı sağladığı beklentisiyle yirminci yüzyılın son on yılında ortaya çıkan ümidin yerini, karamsarlığı da beraberinde getiren belirsizlik, risk ve öngörülemezlik kavramlarının çokça konuşulduğu bir duruma bıraktı. Son yirmi yıllık süreçte üzerinde en fazla durulan konulardan birisi olan, bir tarihsel dönemlendirmeye ismini verecek kadar üzerinde yoğunlaşılın “aralıksız/daimi değişim (era of perpetual change) evresinin karşımıza

çıkardığı en önemli problemlerden birisi de yerleşik kurumsal yapıların işlevsizleşmeye başlaması veya işlevlerini yerine getirme konusunda ciddi meydan okumalar ile karşı karşıya kalmış olmasıdır. Yerleşik kurumsal yapıların işlevlerini yerine getirmede yaşadığı sorunlar kadar dijitalleşmenin getirdiği yeni imkanlarla kurumsal yapıların dönüşümü ve özellikle de iş hayatının bu imkanları hızlı bir şekilde kullanmaya başlaması, hızlı ve yapısal bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Mekâna bağımlı ve bağlı bir zaman planlaması ve üretim sürecinin odakta olduğu işçi ve işveren ilişkisinin dönüşümü, “insan-zaman-mekân” üzerine yeniden düşünmeyi gerektiren bir sonuç ortaya çıkardı. Özellikle de işverenin tahsis ettiği mekânda ve o mekânda bulunmayı gerektiren mesai saatlerinde iş üretim sürecindeki sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlü olan çalışanın, işverenin mekânından mahrum kalması, özel hayatının odağında olduğu eve işin taşınması, başta ev ve mimari olmak üzere, iş hayatı, mesai düzeni, özel-kamusal hayat, 7/24 saat düzenini “zamanın ve mekânın reorganizasyonu” başlığı altında önemli bir meseleyi gündeme getirmiştir. İnsan odaklı ve birey düzlemindeki kısmı ile Virginia Wolf’tan mülhem “kendine ait bir oda” metaforuyla kişilerin ve özel-

likle de aile bireylerinin kendine ait bir mekân ve mahremiyete sahip olabilmesi ile işverenin mekânından bağımsızlaşarak işverene karşı sorumluluklarını yerine getirmesi ile işin çalışanın özel hayatının geçirdiği mekanlara taşınması, bu noktada zaman planlamasını da ters yüz etmiştir.

Bir hayat alanı olarak ev ve iş mekanlarının düzenlenmesinden şehirlerin bir bütün olarak yeniden yapılandırılmasına ve hayat kalitesinin iyileştirilmesini sağlayacak bir mimarî ve mekân düzeni anlayışına duyulan ihtiyacı en fazla hissettiren gelişme de pandemiden dolayı mevcut yapıların sınırlı alanlarına uzun süre bağlı ve bağımlı olma mecburiyeti olmuştur. Bundan dolayı zamanın ve mekânın reorganizasyonu meselesinin kalıcı ve aynı zamanda dinamik bir anlayışla kamunun ve sivil toplumun gündemindeki yerini koruması gerekir. Bu çerçevede yeni normların oluşturulması, mesai ile mesai dışı zamanların belirlenmesi, bu zaman planlaması çerçevesinde hangi mekânın kullanımı ile üretim sürecinde bulunulması gerektiği noktasındaki yeni gelişmelerde en büyük meydan okumalardan birisi de insan haysiyetini odağa alan yeni normların oluşturulması ve bu çerçevede toplumsal ilişkiler sisteminin yeni koşullara uyarlanmasıdır.

İnsan haysiyetini koruyan bir mekân ve dolayısıyla şehir planlaması kadar iş ve iş dışı hayat alanlarının (iş-yaşam dengesi) “erişilmez olma veya ulaşılamama hakkı” ya da “bağlantı kesme hakkı” olarak bilinen ve mesai saatleri dışında çalışanlarla irtibata geçilmesini engelleyen hukukî düzenlemeler başta olmak üzere zamanın yeniden planlanmasını daha insanî bir düzlemde ele almayı gerektirecek bir çabanın acilen devreye girmesi gereken bir süreçteyiz. Modern toplumun ikiliklere dayalı toplumsal örgütlenmesinin bir sonucu olarak oluşmuş cari hukukî ve ahlakî normların yeter-

siz kaldığı bir zaman diliminde serbest piyasanın insafına terk etmeden “insan haysiyetini” gözeten ve koruyan bir hayat talebini gündemde tutmak, söylemin ötesinde eyleme geçirmeyi mümkün kılacak gayretlerin bir parçası olmak, ahlakî bir sorumluluktur.

Kaynaklar

Gordon Marshall, “İkicilik (düalizm)”, Sosyoloji Sözlüğü,

Hakkı Yırtıcı, Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi, İstanbul Bilgi Üniv.Yay., İstanbul, 2009

Hediyetullah Aydeniz, “Pandemi, Dijitalleşme ve İletişimin Yeni Halleri: İmkânlar ve Meydan Okumalar”, Pandemi ve Kadın (ed.Alev Erkilet vd.), Kadem Yayınları, 2022, s.345-359.

Üzerine Bir Değerlendirme

John W. Budd, İnsani Bir Çalışma İlişkisi:Verimlilik, Hakkaniyet ve Söz Hakkını Dengelemek, çev. Fuat Man, Küre Yayınları, İstanbul, 2018

Mehmet Turgut Büyükpoyraz, “Türkiye’de Esnek Çalışma Uygulamalarının Hizmet Sektöründeki Çalışan Memnuniyetine Etkisi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi, 2020.

“İş Kanunu”, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4857.pdf>, erişim: 03.04.2022.

ILO, COVID-19 Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma Kılavuzu, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_759299.pdf, erişim:01.04.2020

Virginia Wolf, Kendine Ait Bir Oda, İletişim Yayınları, 2016

COVID-19'DAN RUSYA-UKRAYNA SAVAŞINA **MEDYADA ENFORMASYON DÜZENSİZLİĞİ MESELESİ**

Covid-19 salgını başladığında küresel ölçekte meydana gelen gerilim atmosferinin sonrasına nasıl bir miras bırakacağı konusu ciddi bir tartışma konusuydu. Covid-19 sonrasında kaos mu yoksa yeni bir düzen mi ortaya çıkacağına yönelik yaklaşımlar Rusya-Ukrayna savaşıyla kaos yönüyle cevabını bulmuş görünüyor. Benzer bir durum salgın boyunca gündemde olan bilgi düzensizliği bağlamında veya medyanın sağlık merkezli dezenformasyonları konusunda da sürekliliğini koruyor. Bu süreçte Dünya Sağlık Örgütü tarafından literatüre yeni bir kavram olarak kazandırılan infodemi bilgi kirliliğini ifade ediyordu. Özellikle sosyal medyada dolaşıma sokulan içeriklere atıfla kullanılan infodemi kavramı, uzmanlara göre en az virüs kadar etkiliydi ve insan sağlığını tehdit ediyordu.

Şimdilerde dünya gündeminin zirvesine yerleşen Rusya-Ukrayna savaşı yeni bir form bağlamında ama neredeyse benzer problemlerle kamuoyunun gündeminde yer edinmiş görünüyor. Özellikle enformasyon savaşları ve algı yönetme çabası ön plana çıktı. Savaş sürecinin öne çıkarttığı atmosfer irdelendiğinde medya ya da kitle iletişim araçları bağlamında kurulmak istenen hegemonya arayışı oldukça eski bir alışkanlığı akıllara getiriyor.

Dezenformasyon ve Çarpıtma

Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamında kitle iletişim araçları üzerinden devam eden propaganda savaşı iki boyutuyla iletişim aygıtları meselesinin sadece kendi alanlarıyla sınırlı olmadığını gösteriyor. Birincisini toplumların-bireylerin güvenilir bilgiye ulaşabilmelerinde neye-kime güvenebilecekleri konusu oluşturuyor. İkincisini ise, medyanın ülkelerarası savaşlarda cephelerden birini oluşturduğu gerçeğinin değişmediği oluşturuyor. Konvansiyonel savaşlarda olduğu kadar hibrit ve yeni nesil siber savaşlarda da medya savaşın bir cephesi ve burada gücü fazla olan imge üreterek rakibini ötekileştirme ve tanımlama konusunda ön alabiliyor. Bu konuya Ukrayna-Rusya savaşı bağlamında tekrar döneceğim ama önce bilgi düzensizliği meselesinin kökenlerine değinmek ve bir harita çıkarmak gerekiyor. Çünkü şimdilerde sosyal medya ve internet gazeteciliği ile literatürde kendine yer edinen bilgi düzensizliği ve iletişim araçlarıyla doğru ve şeffaf bilgiye erişebilme meselesinin işaret ettiği problem, aslında farklı tezahürleriyle kitle iletişim araçlarının tarihiyle eşzamanlı bir niteliğe sahiptir.

Yeni iletişim teknolojilerinin bu problemli sürece negatif etkisi ise manipülasyonu, abartmayı, kurguyu, çarpıtmayı, ayrımcılığı ve dezenformasyonu hem bireysel tüketime açması hem de etki seviyesini artırmasıyla farklı bir boyuta çıkartmış bulunuyor. Fakat bilgi düzensizliği meselesini bugünle sınırlamak iletişim araçları tarihi açısından sorunlu bir yaklaşım olur. Bazı formlar ve temalar değişmekle birlikte ana aksın varlığını koruduğu somut bir gerçek. Dolayısıyla günümüzde yaşanan karmaşanın tam merkezinde yer alan dijital teknolojilerin oluşturduğu sosyal medya platformları ve internet gazeteciliği bu anlamda bir neden değil, devam ede gelen sürecin ileri bir aşamasıdır. Buna gelişmiş bir sonucudur demek de mümkündür.

Kitle İletişim Araçları ve Manipülasyon

Tarihsel bir hat üzerinden bakıldığında iletişim araçlarındaki gelişime paralel olarak insanın maruz kaldığı içerik merkezli meselelerin de çeşitlen-

diği ortadadır. Burada probleme dair iletişim araçlarının doğasına vurgu yapılabileceği gibi insanın doğasına, beklentilerine, hırslarına ve kazanma arzularına da gönderme yapılabilir. Günahların tek başına iletişim araçlarına yüklenemeyeceği gibi insanı da mutlak suçlu ilan etmek gerçeği zorlamak olur. Devam ede gelen bu etki-tepki sürecini tarihin akışkanlığı, toplumların dinamikliği ve insan-teknoloji ilişkisi kapsamında irdelemek ve yorumlayıcı şekilde meseleye yaklaşmak bizi daha doğru bir zemine taşıyabilir.

Bu yüzden mesela iletişim araçları konusunda ilk çalışmaları yapan isimlerden biri olan Harold Lasswell 1927 yılında yayınladığı Dünya Savaşında Propaganda Teknikleri isimli eserinde iletişim araçlarının, yalın bir araç olarak “bir su pompası manivelasından” daha ahlaklı veya daha ahlaksız olmadığı şeklinde değerlendirir. Ona göre, bu araçlar iyi amaçlarla olduğu gibi kötü amaçlarla da kullanılabilir. Lasswell’in bu araçsal bakış açısında medya “etkili simgelerin dolaşımını sağlayan” sınırsız güç olarak görülür. Medyaya atfedilen

bu ‘sınırsız güç’ yaklaşımı şimdilerde de geçerliliğini korumaktadır. Bunun son örnekleri Rusya-Ukrayna savaşı sırasında Batı ile Rusya arasındaki propaganda savaşında net şekilde görülüyor. Tarafların tepkileri, etki ve kontrol kapasitelerinden dolayı medyayı ilk müdahale edilen araçlar arasına soktu. Bu durum, iletişim araçları konusundaki ana akım yaklaşımların sürekliliğini koruduğunun işareti ve bir yönüyle de bilgi düzensizliği meselesinin kökenlerinin ne kadar derin olduğunun ispatıdır.

Sen Fotoğrafı Çek Savaşı Ben Çıkartırım

Sözelimi ABD’de 19. yüzyılın son çeyreğinde New York Journal’ın sahibi William Hearst’ün ABD-Küba gerginliği üzerine muhabirini Küba’ya gönderirken ondan gerçeği değil de kışkırtıcı bir içerik bulmasını istemesi henüz radyo ve televizyonun bile keşfedilmediği bir zaman dilimindeki belirgin

örneklerden biridir. Muhabir ise Küba’ya gider ve “burada hiç olay yok” telgrafını gönderir. Bunun üzerine William Hearst’ün kayıtlara geçen “Sen fotoğrafı çek (veya şiiri yaz) ben savaşı çıkartırım” ifadesini kullanması aslında günümüz sosyal medya manipülasyonlarıyla doğası bakımından olabildiğince benzer tonlar taşımaktadır. Bu yaklaşım biçimi, gazetecilikte kullanılan içeriğin manipülasyona ne kadar açık olduğunu ve kitlelerin algısını yönetmek amacıyla anlamın kurgulanabildiğini henüz o tarihlerde bile göstermektedir. Nitekim 20. Yüzyılın başında İtalyan toplumbilimci Scipio Sighele basın-toplum ilişkisini irdelerken ikisi arasındaki durumu tasvir etmek için çarpıcı bir ifade kullanmaktadır. Ona göre, gazeteci bir elebaşı, yani ustadır. Okuyucusu da onun elinin izini bıraktığı ıslak bir alçıdır. Dönemin ana akım yaklaşımlarında gazetecinin etken, okuyucunun ise edilgen bir bağlamda konumlandırıldığı dikkate alındığında, içeriği üreten ile içeriğe maruz kalan arasındaki hiyerarşik ilişkinin etki kapasitesi ve

— 66 —

Covid-19’la mücadele sürecinde Dünya Sağlık Örgütü’nün infodemi kavramıyla vurguladığı bilgi düzensizliği problemi Rusya-Ukrayna savaşında da kendi akışkanlığı içerisinde yeni örneklerle görünür hale geldi.

— 67 —

manipülasyona açık olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatta hipodermik şırınga modelinde olduğu gibi vücuda iğneyle verilen ilacın etkisi ile kitle iletişim araçlarının insan zihni üzerindeki etkisi arasında kurulan doğrudan ilişki medyanın gücüne yapılan vurgunun zirveleri arasında sayılabilir. Bu yaklaşıma benzer değinilerin şimdilerde sosyal medyanın insan üzerindeki etkisi bağlamında kurulması ise şaşırtıcı değildir ve süreklilikle açıklanabilecek bir konudur. Dolayısıyla günümüzün problemi gibi görünen bilgi düzensizliği ve bu bağlamda literatüre giren post truth, infodemi, dezenformasyon, malenformasyon, mezenformasyon ve fake news gibi kavramların arka planı iletişim araçlarıyla koşut bir boyutta sahiptir. Siyasal, ekonomik, kültürel ve toplumsal güç merkezleri geleneksel medya aygıtlarını da dijital teknolojileri de kendi propagandasını yapmak veya çıkarlarını savunmak için kullanmaktadır. Şubat ayında başlayıp mart ayında devam eden süreç bunu dünyaya bir kez daha göstermiş durumdur.

Propaganda Savaşları

Rusya’nın 24 Şubat tarihinde başlayan Ukrayna’yı işgal süreci savaşın getirdiği kan, gözyaşı ve acıyı

bir kez daha dünya gündeminin merkezine oturtmuş görünüyor. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in öfkeli ve azarlayıcı görüntülerinden kamuoyuna yansıyan pasajlar ve nihayetinde yüzlerce insanın ölümüne ve şehirlerin yıkımına neden olan bombardımanlar Avrupa’nın çaresizliğinin de bir göstergesi konumunda. ABD’nin öncülüğünde arka arkaya alınan yaptırım ve Rusya’nın Batı’dan izolasyon kararlarının cepheleri genişlettiği ve uzun vadede bir baskı unsuru oluşturabileceği söyleniyor olsa da mevcut tabloda Ukrayna’nın verdiği kayıplar somut gerçekliği açık şekilde göstermektedir.

Tarihin süzgecinden geçirilerek kullanılan savaşlarda önce haki-katin öldürüldüğü söylemi Rusya-Ukrayna savaşında bir kez daha tekerrür etti. Bu bağlamda mesela Rusya tarafından yapılan açıklamalar ile Ukrayna tarafından yapılan açıklamaların çoğu zaman yüzde yüz farklı unsurlar içerdiği görülmektedir. Savaşın ilk 4 gününde Ukrayna, 4 bin civarında Rus askerinin öldürüldüğünü açıklarken Rusya ise henüz hiç kayıp vermediğini belirtiyordu. Ukrayna, Rusya’nın sivil yerleşim bölgelerini bombaladığını, kadın ve çocukları öldürdüğünü açıklarken Rusya tam aksini savunmakta ve sadece askeri bölgelerin hedef alındığını duyuru-

ruyordu. Rusya devlet haber ajansı Sputnik Rus askerlerinin Ukrayna'da halk tarafından memnuniyetle karşılandığını iddia eden içerikler paylaşıırken Ukrayna'ya ait sosyal medya hesapları halkın Ruslara karşı büyük bir direniş verdiğini gösteren içeriklere yer veriyordu. Ukrayna lehine batılı güç merkezlerinin de dahil olduğu siber savaşlar kapsamında ise, iki taraf da ötekine zarar verebilmek için farklı yöntemleri uygulamış görünüyor. Devletin farklı kurumlarının web sayfalarının ele geçirilmesi, elektronik sistemlere müdahale çabası, istihbarat birimlerine yönelik siber saldırılar, kendi askeri ve moral gücünü yüksek göstermek amacıyla hazırlanan videoların dolaşıma sokulması, marşlar eşliğinde üretilen heyecan verici içerikler, sahte haberler hazırlanarak dolaşıma sokulması ve bot hesaplarla içeriklerin öne çıkartılması burada ilk akla gelenlerdir. Hedef meseleyi kendi bakış açına göre anlatmak olsa da enformasyonun ve bilginin çıkarlara göre şekillendirildiği ve gerçekte doğru içeriğin yok edildiği bir tablo çıkıyor ortaya. Bu anlamda dijital mecralarda yer verilen içeriklerin güvenilirlik derecesi oldukça zayıftır.

Konvansiyonel ve Dijital Alanda Mücadele

Konvansiyonel medyanın da dijital mecralar gibi savaş cephelerinden biri olarak görüldüğünü örnekleyen önemli çıktılardan bahsedilebilir. Batılı ülkelerin Rusya menşeli Sputnik ve Russia Today (RT) gibi etkili yayın organlarını kapatarak internet erişimini yasaklaması; sosyal medya şirketlerinin farklı ülkelerdeki Sputnik ve RT çalışanlarının hesaplarına Rusya devlet görevlisi ibaresini koyması, Google'ın Rusya'yı reklam pastasından çıkartması ve yine ABD merkezli çeşitli sosyal medya uygulamalarının Rusya'da tedavülden kaldırılması dijital

dünyadan Rusya'nın tecrit edildiğini gösteriyor. Bu hegemonya biçiminin işaret ettiği sonuçlardan biri de enformasyon ve bilgi üzerinde kurulan bir tekel olmasıdır. Rusya'nın egemen bir devlete savaş açarak işlediği katliamları bir kenara not ederek söylersek internet tabanlı yeni haberleşme mecralarının kontrole ne kadar açık olduğunun bir örneğiyle daha karşı karşıya dünya. Diğer alanlarda olduğu Rusya medya merkezli bu yaptırımlara karşı da kendi adımlarını attı ve bir taraftan Batı merkezli yayın organlarına Rusya'da yasak getirirken diğer taraftan Ukrayna'da haberleşmenin merkezi konumundaki tesisleri ve televizyon vericilerini bombaladı. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Sonuçta Rusya-Ukrayna savaşı bilgi düzensizliği meselesinin tartışılması ve değerlendirilmesi konusunda kapsamlı bir zemin sunmaktadır. Savaş hem geleneksel medyanın hem de dijital medyanın güç mücadelesinde bir cephe olduğunu bir kez daha kanıtlıyor. Bu iki düzlem için de aktörler kendi çıkarları doğrultusunda içerik üretebilmekte ve bunu yaparken doğru ve güvenilir içerik konusunda herhangi bir hassasiyet taşımamaktadır. Maksat, gerçeğin aktarılması değil, etki üreterek ikna etmek veya gerçeği bulanıklaştırarak kafa karıştırmaktır. Gelinene noktada son iki yılda yaşanan Covid-19'la mücadele sürecinde Dünya Sağlık Örgütü'nün infodemi kavramıyla vurguladığı bilgi düzensizliği problemi Rusya-Ukrayna savaşında da kendi akışkanlığı içerisinde yeni örneklerle görünür hale geldi. Kitle iletişim araçlarının tarihi ise, son yıllarda yoğunlaşan dijital teknoloji odaklı bilgi düzensizliği yaklaşımının aslında köklü bir tarihe sahip olduğunun ispatıdır. Bu anlamda iki yapı arasında bir kopukluğun değil, bir sürekliliğin olduğu söylenebilir.

SİĞİNMACILARIN KORONAVİRÜS SALGINIYLA İMTİHANI

Dünya genelinde göç eden insan sayısı son yıllarda ciddi şekilde artış göstermiş ve II. Dünya Savaşı'ndan bu yana kaydedilen en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Afganistan'da yaşananlar, Afrika ülkelerini etkileyen yoksulluk ve Ortadoğu'da yaşanan savaş ve çatışmalar yeni mülteci akımlarının boyutlarının oldukça genişlemesine sebep olmuştur. Özellikle Suriye'de yaşanan iç savaş şiddetli bir mülteci akımını tetiklemiş ve öncelikle Türkiye, Ürdün ve Lübnan gibi komşu ülkeleri doğrudan etkilemiştir. Mülteci akımının Avrupa kıtasına doğru yayılmasıyla birlikte, 2015 yılından bu yana Avrupa ülkelerinin karşı karşıya kaldığı mülteci krizi Rusya-Ukrayna savaşıyla birlikte daha da büyümüş görünüyor.

Birleşmiş Milletler Mülteci Ajansı'nın son verilerine göre dünya genelinde savaş, çatışma, işgal, şiddet ve yoksulluk nedeniyle evlerini terk ederek başka yerlere kaçan insan sayısı her geçen gün artıyor.

Bu insanlara ister mülteci diyelim ister göçmen veya sığınmacı. Belki muhacir dersek biraz daha sıcak bir kavrama ulaşabiliriz.

Kimileri yaşayabileceği tüm riskleri göze alarak yollarda, denizlerde ölüm kalım mücadelesi veriyor kimileri ise bu yollarda maalesef kötü niyetli insanların ağına düşerek bilinmeze doğru yol alıyor.

Dünya genelinde 82 milyondan fazla insan, yaşadığı ülkeden kaçarak daha iyi, daha güvenli ve

sağlıklı yaşayabileceğine inandığı başka coğrafyalara doğru göç ediyor (1). Bu sayının 30 milyonuna yakını çocuk olarak kaydedilmiş. Kafaları karıştıran başka bir durum ise, bu insanların hepsinin mülteci statüsüne sahip olmamaları.

Mülteci Kimdir?

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler'in ortak anlaşmasıyla imzalanan 1951 Cenevre Mülteci Sözleşmesi'nde mülteci şöyle tanımlanmıştır: "İrk, din, milliyet, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüş gibi nedenlerle zulme uğramaktan korkması nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku nedeniyle kendisini o ülkenin güvenliğine emanet etmeye isteksiz kişi." (2)

Göçmen iş bularak veya farklı nedenlerle başka bir ülkeye göç ederek daha iyi bir hayat yaşamak isteyen kişidir. Bir göçmen göç ettiği ülkede istediği yaşam tarzını bulamazsa kendi ülkesine istediği zaman geri dönebilir. Kendi vatanındaki akraba ve dostlarını istediği zaman ziyaret edebilir. Ama mültecilerin çoğu savaş veya çatışmadan kaçtıkları için geriye dönme imkânını kaybediyor.

Sığınmacı kime denir?

Sığınmacı, mülteci olarak uluslararası koruma arayan ancak statüleri henüz resmi olarak

tanınmamış kişilere denir. Bu terim genellikle, mülteci statüsü almaya yönelik başvurularının hükümet ya da Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından karara bağlanmasını bekleyen kişiler için kullanılır. Statüleri resmi olarak tanınmamış da olsa, sığınmacılar ülkelerine zorla geri gönderilemezler ve hakları güvence altındadır.(3)

Türkiye'deki Sığınmacıların Durumu

Dünyada en fazla zorunlu göçmene ev sahipliği yapan Türkiye'de toplam 5,5 milyon geçici koruma altında Suriyeli, mülteci ve uluslararası göçmen bulunmaktadır. COVID-19, tüm dünyada halk sağlığını tehdit etmenin yanında zorla yerinden edilmiş kişilerin korunmasında ve geçiminde yeni bir krizi beraberinde getirmiştir. İnsan hayatını her açıdan altüst eden koronavirüs, zorla yerinden edilenlerin ve vatansız kişilerin hâlihazırda yaşadıkları sorunları daha da derinleştirmiştir.

Bu kişilerin sağlık hizmetlerine erişimi ve sağlık

hakkı hukuki statülerine göre farklılık göstermektedir. Salgın sürecinde ise, hem sağlık hizmetlerine erişimin hem de kişilerin yaşam koşullarının değiştiği gözlemlenmektedir. Türkiye'de 10 Mart 2020 itibari ile ilk COVID-19 vakasının açıklanmasından sonra bu grupların sağlık hizmetlerine erişimi konusunda farklı düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, mültecilerle çalışan sivil toplum kuruluşlarının tespitlerine göre, hala bazı sorunların devam ettiği görülmektedir. Mültecilerin COVID-19 konusunda gerekli bilgilendirmeye erişemedikleri, hangi hastaneye başvurabilecekleri konusunda bilgiye sahip olmadıkları, kayıtsız göçmenlerin kayıt süreçlerinde sorun yaşadıkları, filyasyon sürecinde dil bariyeri ile karşılaştığı belirtilmektedir. Ayrıca, mültecilerin salgın sürecinde işlerini kaybetmeleri, barınma, beslenme ve sağlık hizmetlerine erişim koşullarını da etkilemektedir. Bunların yanı sıra, COVID-19 dışında herhangi bir sağlık sorunları olduğunda nereye başvurulması gerektiği ile ilgili bilgiye sahip olmamaları da önemli bir sorundur. Dolayısıyla Türkiye'de farklı ülkelerden gelen mültecilere yönelik, uluslararası kuruluşların desteği ve

sivil toplum kuruluşların işbirliği ile kamusal olarak hem sağlık hem de sosyal ve ekonomik konularda çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Salgınla mücadele kapsamında 13 Nisan 2020’de alınan Cumhurbaşkanlığı Kararı, Covid 19 şüphesiyle başvuran herkese sosyal güvencesi olsun olmasın kişisel koruyucu malzeme, tanı testleri ve ilaç tedavisinin ücretsiz sunulmasını şart koşuyor. (4)

2011 yılında ülkelerinde başlayan olaylar nedeniyle Türkiye sınırınaT gelen Suriyeliler sınırdan içeri alınmış, geçici koruma sağlanarak temel insani ihtiyaçları karşılanmıştır. Türkiye, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesine coğrafi kısıtlama ile taraf olmasından dolayı, ayrıca dönemi içerisinde yürürlükte olan 1994 Yönetmeliğine göre Suriyelilere mülteci veya sığınmacı statüsü vermemiştir. Suriyelilerin statü sorunu bir süre devam etmiştir. 11.04.2013 tarihinde Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)’un ve 22.10.2014 tarihinde Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY)’nin yürürlüğe girmesiyle Suriyelilerin statü sorunu çözülmüştür. GKY’ye göre 28.04.2011 tarihi itibarıyla acil koruma bulmak için Türkiye’ye gelen Suriyeliler ve 28.04.2011 tarihinden önce uluslararası koruma başvurusu olsa dahi geçici korumadan yararlanmak isteyen Suriyeliler geçici koruma altına alınmışlardır. (5)

COVID 19 kapsamında mültecilere sunulan sağlık ve sosyal hizmetler COVID 19 ve alınacak önlemler konusunda bilgilendirme: Göçmen Sağlığı Merkezleri’ne başvuranlar COVID-19 konusunda bilgilendirilmekte, ateş ölçümü yapılmakta ve gerekli görülürse hastaneye yönlendirilmektedirler. GSM’de çalışan hekim ve sağlık çalışanları için Sağlık Bakanlığı COVID-19 algoritmalarını Arapça’ya çevir-

miştir. Personele eldiven, maske, alkol bazlı el anti-septiği, yüzey dezenfektanı gönderilmiştir. Nasıl el yıkanması gerektiğini anlatan Arapça dokümanlar GSM’lerinde ve internette bulunmaktadır. Konu hakkında sağlık okur-yazarlığını arttırmak için broşürler ve farklı görseller hazırlanmıştır.

DSÖ işbirliği ile 29 şehirde 180 Göçmen Sağlığı Merkezi açılmıştır. Bu merkezlerde Suriyeli sağlık çalışanlarının görev alması dil ve kültürel bariyerleri aşmaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca Sağlık Bakanlığı, Suriyeli olmayan mültecilere için bazı şehirlerde Yabancı Uyruklu Poliklinikler kurmuştur.

Düzensiz göçmenlerin kimliği ve pasaportu olmadığı için hastane kayıtları sırasında Halk Sağlığı Yönetim Sistemi’ne “vatansız” olarak giriliyor. Sağlık hizmetlerinden faydalanabilmeleri olumlu bir gelişme olsa da geri gönderilme korkusu yaşayan bu insanların hasta takibinde sorunlar yaşanabiliyor.

Türkiye’de salgın sürecinde mültecilere yönelik hizmetlerin çoğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından sunulmuştur. Mültecilere yönelik birçok hizmetin organizasyonunu sağlayan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) Türkiye birimi ise, 2019 yılında projelerinin yalnızca %32’sine finansal destek bulabilmiştir, bu nedenle maddi kaynaklar açısından sıkıntı yaşanmaktadır.

Sağlık Bakanı pozitif vakalar ve ölümler arasında mültecilerin olduğunu belirtmiş olsa da sayıları açıklamamıştır. Suriyeli sığınmacıların koronavirüse yakalanmasıyla ilgili Gaziantep Valiliği’nin yapılan açıklamada ise, “Valiliğe göre Covid-19’a yakalanan sığınmacıların oranı onda birdir. Elimizde rapor yok ancak Türkiye’de sığınmacıların koronavirüs kaynaklı can kaybı sayısı bini geçmedi” denildi. (6)

Ekonomik Sorunlar

Pandemi süreciyle birlikte mültecilerin büyük bir kısmının iş kaybı ile karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir. Harcama ve ödemelerinin etkinmesiyle birlikte kira, gıda, bebek bezi ve maması, devam sütü, kıyafet gibi temel ihtiyaçları karşılamada büyük zorluklarla karşılaştıkları açıktır. Mültecilerin sıkıntı yaşadıkları diğer konuların başında ise temel hijyen gereksinimlerini karşılayamama ve hijyen pratiklerini sürdürmemesi ile gerekli sağlık önlemlerini alamamak olmuştur. Özellikle pandemi sürecinde Türkiye’de yaşanan sokağa çıkma kısıtlamalarının engelli ve yaşlı bireylerin bulunduğu ailelerin marketlere erişememe gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları belirlenmiştir.

Eğitimde Yaşanan Değişimler

Covid-19 dönemindeki uzaktan eğitime erişimin önündeki en temel engellerin; televizyon, internet erişimi, akıllı telefon, bilgisayar, tablet, vb. donanımların olmaması, dil bariyeri, uzaktan eğitime ilişkin bilgi eksikliği, ev ortamının kalabalık olması başı çekmiştir. Televizyon ve akıllı telefona erişimi bulunan ve çevrim içi olarak dersleri takip edebilen mülteci çocukların ise yaşa-

dığı en büyük sıkıntıların başında televizyonun eski ve/veya küçük olması ve internet hızı/kopma problemi gibi aksaklıklar olmuştur. (7)

Suriye Kamplarında Durum

Mart 2020’de ülkemizde ilk vakanın ortaya çıkmasıyla Türkiye tedbiren tüm sınır kapılarını kapattığı gibi Suriye kamplarına giden gümrük kapılarını da kapatmıştır. Acil hastalar ve görevliler hariç kimsenin kamplardan çıkmasına ve kamplara girmesine izin verilmemiştir. Normal zamanda bile sağlık hizmetlerine kolaylıkla ulaşamayan kamp sakinleri bir salgın başlaması durumunda ne yapacağını bilemez bir durumdaydı. Mülteci kamplarında da belli bazlı tedbirler alındı. Bu kapsamda eğitime ara verildi. Bu da çocukların eğitim ve öğretim hayatında ciddi boşlukların oluşmasına yol açtı.

Süreç içinde salgının en yüksek yaşandığı durumlarda bile Suriye kamplarında bir salgının varlığından söz edilemedi. Ortaya çıkan vakalar çok ağır olmadığı takdirde herhangi bir hastane başvurusu, PCR testi, karantina süreci gibi kavramlardan hala bahsedemeyiz. Maske kullanımı çok düşük, hatta yok denecek kadar azdı.

Mültecilerin sıkıntı yaşadıkları diğer konuların başında ise temel hijyen gereksinimlerini karşılayamama ve hijyen pratiklerini sürdürmemesi ile gerekli sağlık önlemlerini alamamak olmuştur.

Kamplarda milyonlarca insanın iç içe çadırlarda yaşadığı göz önüne alındığında sosyal mesafe kuralının uygulanabilirliğinin olmadığı daha iyi anlaşılır. Benzer bir şekilde kampların yapısı ve nüfusu gereği hijyen şartlarını uygulamak da pek mümkün olmamıştır.

Kamplarda hastalıktan korunmak için gerekli şartların elverişli olmamasına tedavide gerekli ilaç ve ekipman eksikliği de vardı. İdlib Sağlık Müdürlüğü, tıbbi tesislere yapılan hava saldırıları nedeniyle şehrin sadece 105 yoğun bakım yatağı ve 30 solunum cihazına sahip olduğunu açıklamıştı. İdlib Sağlık Müdürü Dr. Munzer Al- Khalil de, “Ventilatörlerimiz her zaman yüzde 100 dolu ve bugün bir tek korona vakası için dahi hazır tek bir yatağımız yok. Kamplar, virüs için mükemmel bir üreme alanı ve yüzde 400 fazla kapasite ile on veya daha fazla kişi bir çadırı paylaşıyor. İnsanların bırakın ellerini yıkamayı, içmek için bile yeterli suyu yok” diyordu.

Avrupa’ya Göçen Mültecilerin Durumu

Geçtiğimiz yıl Türkiye’nin sınır kapısını belli bir süre açmasıyla ülkemizde oturma izni olmayan, kaçak olarak yaşayan pek çok insanın Avrupa’ya doğru yürüdüğüne şahit olduk. Bu insanların pek çoğu bot-

larla veya maalesef yüzerek karşı tarafa, Avrupa’ya geçişin ilk adımı olan Yunanistan’a ulaşmaya çalıştı. Yunanistan tarafına geçebilen yüzlerce kişi ya orada kurulan kamplara alındı ya da belli bir süre onlar için özel hazırlanan hapisanelere kapatılarak sonunda sınır dışı edildi. Sınır dışı edilen pek çok gencin soyulduğu ve dövüldüğü uluslararası medya tarafından haberleştirildi.

Yunanistan Göç Bakanlığı tarafından 6 bin 338 mülteci kapasiteli mülteci kamplarında 20 binden fazla kişinin yaşadığı açıklandı.

Sınır Tanımayan Doktorlar’a (MSF) göre, Midilli Adası’ndaki Moria Mülteci Kampı’nda 70 kişiye bir tuvalet düşüyor ve her yer arıtılmamış pis su kokuyor. Kampta bazılarının taşınabilir kulübelere yaşadığına, resmi olarak bir yaşam alanına sahip olmayanların ise birbirine geçmiş çadır ve tentelerin altına sığındığına dikkat çekiliyor. Bu şartlarda salgından korumanın mümkün olmadığı, tedbirlere uymanın imkânsızlığı bir yana hayatta kalmanın beceri gerektirdiği açık. Uluslararası yardım kuruluşları da bu gerçeğe işaret ediyor. İnsani yardım örgütü Oxfam’a göre, refakatçisi bulunmayan çocuklar, hamileler, bedensel ve zihinsel rahatsızlığı bulunan insanlar Yunan bir göç memuru ile durumlarını konuşabilmek için en az 10 ay beklemek zorunda. Oxfam

66

Yunanistan tarafına geçebilen yüzlerce kişi ya orada kurulan kamplara alındı ya da belli bir süre onlar için özel hazırlanan hapisanelere kapatılarak sonunda sınır dışı edildi. Sınır dışı edilen pek çok gencin soyulduğu ve dövüldüğü uluslararası medya tarafından haberleştirildi.

yetkililerinin, bu veriler ışığında vardıkları sonuç ise şu: "Hiç kimse bu koşullar altında yaşamaya mecbur bırakılmamalıdır." İnsani yardım örgütünün Avrupa Birliği'ne yaptığı çağrının cevap bulmasını kimse beklemiyordu. Ki, cevap gelmedi.

Columbia Üniversitesi Sürdürülebilir Kalkınma Merkezi Uzmanı Doç. Dr. Özge Karadağ Çaman, Kovid-19 virüsünün ayırım yapmadan herkese ulaşabildiğini ancak sosyal koşullar ve sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan eşitsizlikler nedeniyle insanların salgından farklı şekilde etkilendikleri tespitini yapıyor. Dünyanın pek çok bölgesinde sığınmacılar ile mültecilerin, işlerini kaybetme korkusu nedeniyle enfeksiyon riskine rağmen zor koşullarda çalışmaya devam ettiğine dikkati çeken Çaman, kamplarda sosyal mesafeye uyulmaması gibi sorunların yanı sıra, su ve hijyen malzemeleri ile maskeye erişimde de ciddi sıkıntılar yaşandığını belirtti. Çaman, mülteciler ve sığınmacıların damgalanma ve ayrımcılıkla karşı karşıya kaldığına işaret ederek, "Ayrıca hiçbir bilimsel temeli olmadığı halde salgın süreci ile birlikte sığınmacı ve mülteciler pek çok ülkede virüsün yayılmasından sorumlu tutuluyor. Göçmenlere karşı artan damgalama ve ayrımcılık toplumların iç barışını etkileyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır." değerlendirilmesinde bulundu. (8)

Salgın sürecinde işini kaybeden göçmen, mülteci ve sığınmacıların ekonomik ve sosyal desteğe ihtiyaçları bulunuyor. Pandeminin etkilerinin yavaş yavaş kaybolmaya yüz tuttuğu bu süreçte yerel yönetimler ve uluslararası kuruluşlar, işini kaybeden sığınmacılara destek vermeli, çalışmalarının önündeki engelleri kaldırmaları elzemdir. Ayrıca 99 kimlik numarası olan tüm sığınmacılar aşıya ulaşabildiği halde kayıt dışı göçmenlerin çoğu geri gönderilme korkusuyla sağlık kuruluşlarına başvuru-

ramamaktadır. Bu durumun ileride pandemi gibi yeni sağlık sorunlarına yol açabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca pandemi sürecinde kamplarda eğitim ve öğretimin yapılamaması nedeniyle çocukların geride kaldığı unutulmamalı, telafi dersler de dahil olmak üzere bu çocukların eksiklikleri tamamlanmalıdır.

Kaynaklar:

1. Birleşmiş Milletler Mülteci Ajansı Dünya-da geçen yıl 82 milyondan fazla insan yerinden edildi (aa.com.tr)
2. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Mülteci (goc.gov.tr)
3. BM Mülteci Örgütü Türkiye'deki Mülteciler ve Sığınmacılar – UNHCR Turkey
4. Toplum ve Sosyal Hizmet COVID-19 Pandemisi Bağlamında Evsizler, Mevsimlik Tarım İşçileri, Mülteci, Şartlı Mülteci ve Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme Microsoft Word - derleme4.docx (dergipark.org.tr)
5. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Geçici Koruma Altındakiler, <https://en.goc.gov.tr/temporary-protection27>
6. UNHCR, Turkey Key Facts and Figures, <http://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, İkamet İzinleri, <https://en.goc.gov.tr/residence-permits>
7. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Düzensiz Göçmenler, <https://en.goc.gov.tr/irregular-migration>
8. Uzmanlara göre, mülteciler ve sığınmacılar pandemide artan ayrımcılıkla karşı karşıya (aa.com.tr)

PANDEMİDE KOMPLO TEORİLERİ: KOMPLO TEORİLERİNE İNANCI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Özet

Bu makalenin amacı "her şeyi bazı gizli güçlerin kontrol ettiği"ni iddia eden ve son dönemde artış eğiliminde olan komplo teorilerine inancı etkileyen faktörleri incelemektir. Bu teoriler toplumda normların işlemediği, risk ve belirsizliğin arttığı, insanların ontolojik güvenlik duygusunun sarsıldığı dönemlerde bir anlam haritası ve davranış rehberi sunarlar. Bu anlam haritası herkesin anlayabileceği kadar basittir. Bu teorilerin insanda heyecan uyandıran eğlenceli bir tarafı da vardır. Ancak COVID-19 sonrasında komplo teorileri, birçok ülke için insanları aşından uzaklaştıran bir halk sağlığı sorunu haline gelmiştir. Makale, 2021 yılında toplanan 4194 kişilik anketin bulgularına dayanarak hazırlanmıştır. Ayrıca aynı araştırmanın 2020 yılında yapılan benzer demografik özelliklere sahip 5054 kişilik veri setiyle de karşılaştırılmıştır. Anketi cevaplayanların yüzde 38'i COVID-19'un büyük güçlerin komplosu olduğuna, yüzde 52'si laboratuvar ortamında üretildiğine ve yüzde 44'ü ise biyolojik bir silah olarak kullanıldığına inandığını ifade etmiştir. Aradan geçen bir yıl içinde komplo teorilerine inanç 4 ile 12 puan arasında bir artış göstermiştir. Regresyon analizi en önemli yordayıcı değişkenlerin bilime, bitkisel tedavilere/alternatif tıbbı, genelde insan-

lara güven ve aşı karşıtlığı olduğunu gösteriyor. Ayrıca politik görüş, dini bağlılık, eğitim, geçimini temin kaygısı, devlete güven ve yaş anlamlı yordayıcı değişkenlerdir. Aşı karşıtlığı ve modern bilimin dışındaki alternatif tıp olarak anılan bitkisel tedavilere güven arttıkça komplocu düşünce güç kazanırken, data komplo teorilerinin en önemli panzehirinin bilime güven olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Komplo teorileri, yordayıcı değişkenler, COVID-19

Giriş

Komplo teorileri, COVID-19 sürecinde hakkında çok konuşulan konulardan birisi oldu. Komplo teorileri, *gizli, her şeye kadar bir birey ya da grubun siyasi ve toplumsal düzeni kontrol etmesini* ifade ediyor. Bu teoriler, *ötekileştirmeye* eğilimlidir. Gruplar arasında *ayrımcılığı* ve *şiddeti teşvik* etme potansiyeli vardır (Fenster 1999).

Büyük bir *çeşitliliğe sahip* olan komplo teorilerinin çoğunlukla *olumsuz* bir çağrışımı vardır; ancak *tarafدارları için*, bu teorilerin anlattıkları birer *gerçektir*. Tesadüfleri reddederler. Taraftarlarına göre hiçbir şey görüldüğü gibi değildir. Gerçekler her zaman sıradan insanlardan saklanır. Onlar için

COVID-19 bir ‘pandemi’ değil, ‘plandemi’dir; yani karanlık güçlerin bir oyunu. Her zaman gizli planlar söz konusudur. İçinde *paranoyak düşünceler* son derece baskındır. Kahneman’ın kavramları (Kahneman 2012) ile ifade edersek “analitik düşünce”nin (*Sistem 2*) gerilemesini ve “sezgisel düşünce”nin (*Sistem 1*) baskın hale gelmesini ifade eder.

Karl Popper komplo teorilerini insanların hoşlanmadıkları savaş, işsizlik, kıtlık, yoksulluk gibi toplumsal olayları, gizli güçlerin kendi çıkarları için planlaması olarak değerlendiren görüş şeklinde tanımlar. Popper bu yaygın görüşün ilkel ve batıl bulunduğunu ifade ettikten hemen sonra, *dünyada hiç komplo olmadığı görüşünü de savunmadığını* belirtir. O’na göre, sadece komplolar anıldığı kadar sık değildir ve birtakım planlar her zaman önceden öngörüldüğü şekilde başarı ile sonuçlanmaz (Popper 1967; Magee 1982).

Komplo teorilerinin geçmişi oldukça eskidir. Nitekim veba salgını sonrasında ontolojik güvenlik duygusu sarsılan insanlar, günah keçisi arama yoluna gitmişler ve cadı avına çıkmışlardır (Snowden 2020). Komplo teorileri 19. Yüzyılda çok daha

fazla gündeme gelir (Gürpınar 2014). Bilindiği gibi Aydınlanma çağı Tanrının iradesine karşı *akıl* kavramını öne çıkartır; *tesadüf* ve *kaosu* reddeder. Bir diğer ifadeyle Aydınlanma düşüncesi akılla açıklanamayan olaylarda her şeyi gizli karanlık güçlerle açıklayan komplo teorileri için uygun bir zemin hazırlar (Butter and Knight 2020).

Hemen her konuda komplo teorileri mevcuttur. 1950’li yıllarda bir tarihçi (Hofstadter, 2012) komplo teorilerinin yaygın olduğu ülkelerden olan ABD’de “politik paranoya”ya dikkatleri çekmiştir. Ancak komplo teorileri belirli bir coğrafya ile sınırlı değildir. Afrika’da Ebola virüsü sonrasında da siyahileri ortadan kaldırmak için biyolojik bir silah olarak virüsün yayıldığı dile getirilmiştir (Snowden 2020). Bir diğer ifadeyle bazılarında az bazılarında çok, komplo teorileri dünyanın genelinde mevcuttur. YouGov’un aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 25 ülkede (N = 26.000) yürüttüğü anket, birçok ülkede komplo teorilerin yaygın olarak destek gördüğünü ortaya koyuyor. Türkiye’nin komplo teorilerine ilişkin skorları genel ortalamanın kısmen üzerindedir (Joel Rogers de Waal, 2020).

Neden komplo teorilerine inanıyoruz?

İnsanların komplo teorilerine inanmalarının birçok nedeni var. Hepimiz *belirsizlikten korkuyoruz*. Beynimizin derinliklerinde belirsizlik balta girmemiş ormanda dolaşmaktan farklı değil. Her an bir yerlerden bir yırtıcı çıkabilir ve bizim yaşamımıza son verebilir. O yüzden hepimiz içinde yaşadığımız dünyada belirsizliği azaltmak için çaba sarf ediyoruz. Bilim bir anlamda doğaüstünde egemenlik kurarak belirsizliği azaltma çabamızın parçası olarak görülebilir. Benzer durum felsefe için de geçerlidir. Dinlerin getirdiği inanç sistemi insanlık için belirsizliği azaltmanın en önemli panzehiri olmuştur. Örneğin yeniden bedenlenme (reenkarnasyon) inancı, mümin bir Hindu için hayatın sonrasına dair belirsizliği ortadan kaldırır. Hayatta kalmaya programlı insana, bedenen ölsen bile, ruhen başka bir bedende yaşamaya devam edeceksin der. Mümin bir Hristiyan ya da Müslümanın bu dünyaya neden geldiği ya da yaşayış biçimine bağlı olarak nereye gideceği bellidir. Bu da insanlarda belirsizlikten kaynaklanan varoluşsal kaygılarını belirli ölçüde azaltır.

Nitekim yapılan araştırmalar insanların *kaygı, belirsizlik ve güven-*

sizlik ortamında komplo teorilerini onaylama ihtimalimizin de arttığını ortaya koyuyor. Zor zamanlarda komplo teorileri kimlere güvenileceği, kimlere güvenilemeyeceği konusunda basit, açık ve net cevaplar verir. İnsanlara bir anlam haritası ve tehlike karşısında bir davranış rehberi sunar. Pandemi dönemlerinde insanların virüs kapma, ölüm ve sevdiklerini kaybetme kaygıları artmaktadır. Kontrol eksikliği ve belirsizlik, insanları güç hissi ve öngörülebilirlik arayışına sevk etmektedir (van Prooijen 2020; Douglas 2021; Fritsche et al. 2011; Oleksy et al. 2021). Ancak içinde yaşadığımız dünya mevcut bilgi türleri ile açıklamayacağımız kadar karmaşıktır. Biz ne yaparsak yapalım dışımızda belirsizlik devam eder. Dolayısıyla tesadüflerin/belirsizliğin yaratacağı kaygıları azaltmanın bir yoludur komplo teorilerine inanç.

Biz insanlar aynı zamanda *heyecan arayan varlıklarız*. Hem sinemada hem de edebiyatta zekice kurgulanmış bir komplo teması eseri son derece sürükleyici hale getirir. Nitekim yapılan araştırmalar, *komple inançlarının heyecan arama ile pozitif olarak ilişkili* olduğunu ortaya koymaktadır (van Prooijen et al. 2022). İnsanların korku ve kaygıları yanında *merak güdüsünden* beslenen komplo teorileri birçok kişi için son derece eğlencelidir.

Zor zamanlarda komplo teorileri kimlere güvenileceği, kimlere güvenilemeyeceği konusunda basit, açık ve net cevaplar verir. İnsanlara bir anlam haritası ve tehlike karşısında bir davranış rehberi sunar. Pandemi dönemlerinde insanların virüs kapma, ölüm ve sevdiklerini kaybetme kaygıları artmaktadır. Kontrol eksikliği ve belirsizlik, insanları güç hissi ve öngörülebilirlik arayışına sevk etmektedir

Toplumsal faktörler

Bu teorilere inanmamızı etkileyen bireysel faktörler (kişisel özellikler) kadar, toplumsal ve kurumsal faktörlerin de etkisi vardır. Örneğin tarih boyunca iktidar ilişkileri doğası gereği hep Makyavelist olmuştur. Tarihe baktığınızda bunun çok sayıda örneğini görürsünüz. Kazanırsanız hayatta kalırsınız ve bütün kaynakları siz dağıtırsınız. Özde ahlaki bir tavır sergilemeniz bir şey ifade etmez. Kaybettiğiniz takdirde sadece sizin değil, beşikteki bebeğinizi de kellesi gider. Dünyanın her yerinde kitleler, “kral öldü, yaşasın yeni kral” demeye (kazananın yanında olmaya) hazırdır. Dolayısıyla her türlü bilgiyi (zihinleri) kontrol etmek iktidarı sürdürmek için hayati bir önem taşır. İktidar, Weber’in ifadesiyle “*Birine bir şey yaptırtabilme gücü*”nün adıdır (Weber 2018). İktidar ilişkileri sadece devletlerle sınırlı değildir. Foucault’ya göre iktidar bilgiye, bilgi iktidara sürekli eklenir. Bir diğer ifadeyle iktidarın işleyişi bilgiyi yaratır ve kullanır. *O’na göre bilginin iktidara bağlı olmayacağı bir an bile hayal edilemez; bilgi olmadan iktidarın sürdürülmesi mümkün değildir* (Foucault 2012). Amerikan literatüründe komplo teorilerinin dikkatleri gerçek sorunlardan uzaklaştırmak ve toplumu *manipüle etmek* için kasıtlı olarak üretilen siyasi *propaganda aracı* olduğu sıkça dile getirilir (Cassam 2019).

COVID-19 ortaya çıktığında Trump ve danışmanları virüsün Çinliler ya da insanlara çip takmak isteyen bazı karanlık güç odakları tarafından laboratuvar- da üretildiğini ve bir biyo-silah olduğunu iddia ettiler. Bazılarına göre COVID-19 bir derin devlet komplosuydu (Moffitt et al. 2021). PEW’in yaptığı araştırmaya göre Amerika’da Cumhuriyetçilerin önemli bir bölümü bu iddialara inanmışlardır. Sonuçta Trump yönetimi bir taşla iki kuşu birden

vurmayı hedeflemiştir: Bir taraftan salgına yönelik halkını koruyamamanın sorumluluğunu bu karanlık güçlere yüklemiş, diğer taraftan da karanlık güçlerin komplosu karşısında tabanını pekiştirme yoluna gitmiştir. Malum *grup dışındaki tehdit* ne kadar büyürse grup kendi içinde o kadar kenetlenir.

Bu sebeple dünya genelinde farklı güç odakları tarafından, bu odakların çıkarlarına uygun komplo teorileri her zaman dolaşıma sokulur. Güç odakları ve çıkarları birbirinden farklı olduğu için, üretilen komplo teorileri de farklıdır. COVID-19 konusunda değişik kaynaklarda uzun bir komplo senaryoları listesi mevcuttur (Fuchs 2021; BBC News 2021; Douglas 2021):

- Virüs, totaliter bir toplum kurmak ve insanları takip eden mikroçiplerin COVID-19 aşılı yoluyla insanlara enjekte edildiği bir gözetim toplumu oluşturmak için üretilmiştir.
- Medyada yer alan haberlere göre, örneğin COVID-19 salgını sonrasında Trump Çin’i işaret ederken, Çin de bu virüsten Amerikalıları sorumlu tutuyordu.
- Salgının ilk aylarında İran’da COVID-19’un ABD ve İsrail tarafından İran ve Çin’i zayıflatmak için ortaya çıkartıldığı şeklinde bir komplo teorisi yaygın kabul görmüştür.
- Irak’ta etkili bir Şii lider, salgının sorumlusu olarak Donald Trump’ı göstermiştir.
- Mısırda hükümete yakın medyanın bir bölümü salgının Çin’in ekonomisini çökertmek için laboratuvar- da üretilmiş olan bir biyolojik silah olduğunu öne sürerken başka bir bölümü de ülkede yasaklanan Müslüman Kardeşler hareketinin salgından sorumlu olduğu fikrini benimsemiştir.

- Bir senaryoya göre et yemek virüsün nedenidir. Bir başka senaryoya göre ise 5G kablosuz ağlar, COVID-19'un patlak vermesine neden olmuştur.
- İsrail ya da Rothschild ailesi ya da George Soros gibi Yahudiler, dünya gücünü ele geçirmek için virüsü üretmiştir.
- Virüs, ilaç endüstrisinin ve Bill Gates'in aşı üretiminden para kazanması için üretilmiştir.
- Virüs, belirli nüfus gruplarını öldürmek veya aşılardan yardımıyla dünya nüfusunu azaltmak için üretilmiştir.

Hatırlanacağı şekilde Türkiye'de de salgının biyolojik silah olduğu, dijital devlet kurmak, herkese çip takmak ya da dünya nüfusunu azaltmak amacıyla üretildiği dile getirilmiştir. Medyada COVID-19'un bir komplo olduğuna ilişkin iddiaların listesi daha da uzayabilir.

Diğer taraftan salgının ilk döneminde birçok ülkede, kokainin, saunaya gitmenin, sirkenin, çamaşır suyunun, haşlanmış zencefil/limon suyunun, saç kurutma makinasının virüsü öldürdüğü yazılmıştır. Bizde

de Türk-geni, kelle paça vb. çözüm önerileri geçmişte medyada çok sık gördüğümüz hekimler tarafından dile getirilmiştir. Diğer taraftan da işin ehli/uzmanı hekimlerimiz komplo teorilerinin yarattığı bilgi kirliliğini azaltmaya çalıştılar. Ancak salgın sürecinde Türkiye'de komplo teorilerine inananların oranı artmıştır (Sayın & Bozkurt 2021; Fuchs 2021).

Pandemiler toplumu bir arada tutan normların ve bilişsel yapıların bozulmasına yol açar (Bozkurt & Aytaç, 2021). İnsanlar işlemeyen normlarla karşılaştıkça alternatif bilişsel ve sosyal yapılar aramaya yönelmektedir. Özellikle benzer düşünen insanlardan oluşan ideolojik bir siloya dönüşen "yankı odaları" (Sunstein 2017) belirli fikirlerin dolaşımını kolaylaştırmakta ve daha da radikalleştirmektedir (Fuchs 2021). COVID-19 pandemisi sonrasında sosyal medya (ve yankı odaları) aşı karşıtlığının ve komplo teorilerinin yaygınlaşması için uygun bir zemin hazırlamaktadır (Dow et al. 2021; Bozkurt, 2022 ; (Costantini 2020). Bazı araştırmalara göre insanlarda kaygıyı artıran komplo teorileri ve yanlış bilgiler, doğru haberlerden çok daha hızlı yayılmaktadır (Gallotti et al. 2020); Coninck et al. 2021).

Günümüzde mevcut komplo teorileri, bilime ve uzmanlara güveni sarsan siyasi propaganda araçlarına dönüşmüştür (Napolitano and Reuter 2021; Muirhead et al. 2020). Bu teorilere inanan insanlar arasında maske kullanımı ve aşıyı kabul oranı gerilemekte; bir tür halk sağlığı sorununa dönüşmektedir. Komplo teorilerine inanç bütün siyasi gruplar arasında gözlense bile, politik yelpazenin sağında yer alan mütedeyyin kitle arasında nispeten daha fazladır (Moffitt et al. 2021; Garan et.al. 2021).

Her birey ve her türlü görüşün ifade imkânına sahip olduğu, piyasaya sürülen her şeyin gittiği sanal âlem, komplo teorilerinin yayılması için uygun bir iklim yaratmıştır. Diğer taraftan piyasa toplumunda büyük ölçüde reklamla ayakta duran kurumlar, insanların akıllarından çok duygularına seslenmeyi temel strateji haline getirmişlerdir. “Düşünüyorum öyleyse varım” yerini adeta “Hissediyorum öyleyse varım”a bırakmıştır. Kaygının arttığı zamanlarda analitik düşüncenin karşısında sezgisel düşünce mevzi kazanmaktadır. Post-modernizm ve bilim karşıtı görüşlerin yükselmesi, belirli bir sistematik içinde toplanmış verilerden ziyade duyguya yapılan vurgu, komplo teorilerinin yayılması için uygun bir zemin hazırlamıştır. Günümüzün “anything goes” yani “her şey mümkün”, “her şey gider” anlayışı, belirli bir metodolojiye dayanan bilimsel bilgiye güveni aşındırmıştır.

Bireysel özelliklerin komplo teorilerinin ilgi görmesinde bir etkisi var mı?

Kurumsal/toplumsal faktörler kadar bireysel faktörler de komplo teorilerine bakışımızı etkilemektedir. Bireylerin korkuları, kaygıları ve bilişsel kapasitesi komplo teorilerine inanmada önemli bir role

sahiptir. Dünyada yapılan araştırmalar bireylerin daha az eğitilmiş, erkek ve düşük gelirli olması ile komplo teorilerine inanç arasında pozitif yönlü korelasyona işaret etmektedir (Cassam 2019).

Türkiye’de Nisan 2020’de yapılan bir çalışmaya göre (Sayın & Bozkurt 2021) eğitim geriledikçe komplo teorilerine inananların oranı anlamlı bir şekilde artmaktadır. Ancak bu teorilerin salgın sonrasında çok fazla tekrarı ve artan kaygı gibi faktörler geçen zaman içinde eğitilmiş kitleyi de etkilemiştir. Bunun yanında *yaşam tatmini düşük olanlar, geçimini temin sıkıntısı yaşayanlar (yoksullar), ev kadınları* komplo teorilerine diğerlerine göre daha fazla inanma eğilimindedir. Bazı araştırmalar *dini bağlılık, cinsiyet, politik görüş ve şizoid kişilik tipinin* komplo teorilerine inanmayı etkilediğini göstermektedir (Sayın & Bozkurt 2021; Min 2021). Buna karşılık bilimsel bilgiye güvenenler arasında komplo teorilerine inanç azalmaktadır. Aslında araştırmalar, *komple teorilerinin panzehrinin bilimsel düşünce* olduğunu ortaya koymaktadır (Moffitt et al. 2021). Ancak iyi eğitim almış kişilerin de yoğun stres altında komplo teorilerine, ezoterik ya da mitolojik düşünceye eğilimi artmaktadır.

Bir diğer ifadeyle risk, belirsizlik, stres arttıkça, *komple teorilerine inananların oranları da artar* (Douglas 2021). Pandemi sürecinde yürütülen araştırmalar şunu ortaya koymuştur: Salgın huzursuzluğunu artırdı, daha çabuk sinirlenir hale geldim, hayatım üzerinde kontrol duygumu kaybettim, virüs kapma korkusu yaşıyorum, yalnızlık duygum arttı, sevdiklerimi kaybetmekten korkar hale geldim, sürekli yorgunluk hissi yaşıyorum, uyku kalitem bozuldu, kendimi hapsedilmiş gibi hissediyorum diyenler arasında istatistiksel olarak anlamlı fark yaratacak ölçüde komplo teorilerine inananların oranları artmaktadır. Bu teoriler, bir

anlamda, hayatı üzerinde kontrol duygusunu kaybetmiş insanlar için belirsizliğin yarattığı kaygıyı azaltmaktadır (Sayın & Bozkurt 2021).

Komplo teorilerinin bir başka avantajı da basitliği ve kesinliğidir. Herkes fazla emek harcamadan bu teorileri anlayabilir (van Prooijen 2020). Hâlbuki bilimsel teoriler son derece karmaşıktır ve hepsinden önemlisi kesinlikten uzaktır. Bu teorileri anlayabilmek için yüksek bir bilişsel kapasite gerekir. Uzun ve yorucu bir iştir. Oysa uluslararası ilişkiler ya da salgın hastalıklar konusunda hiçbir ciddi araştırmayı okumamış birisi, *komplo teorileri yoluyla her şeyi kavradığını düşünebilir*. En gizli toplantılarda *dünyayı yöneten gizli güçlerin karanlık oyunlarından haberdar olabilir*. Başkalarının bilmediği gizli bilgilerden haberdar olduğu için *kendisinin çok özel olduğunu düşünebilir*. Örneğin en yüksek puanlarla girilen üniversitelerden mezun olan, ömrünü virüsler ve salgın hastalıklarla uğraşarak geçiren bilim insanlarının bilemediği bazı gerçekleri, komplo teorisyenleri rahatlıkla bildiklerini iddia edebilirler. Malum en iyi komplo ispatlanamayan komplo dur! Bu insana kendisinin özel olduğunu hissettirir. Nitekim yapılan araştırmalar bireysel narsisizm ile komplo teorilerine inanma arasında bir ilişkinin olduğunu ortaya

koymaktadır (Cichocka et al. 2016). Medyada ya da gündelik hayatta komplo teorilerine inananların konuşmalarına, kendilerinden emin tavırlarına baktığımız zaman bireysel narsisizmin etkisini görmek mümkün. Bir kez daha hatırlatmakta fayda var: Bu teorileri yazarlar her zaman bunlara inandıkları için değil, işlevsellikleri dolayısıyla da yazıp yayınlıyor olabilirler. Yaratıcı bir komplo teorisi yazarlığı, insana kısa yoldan şöhret getirebilir. Ayrıca komplo teorileri tehdit algısını güçlendirerek, grup içi sorunların unutulmasına katkı sağlayabilir. *Grup dışından güçlü bir düşman dayanışmayı ve kardeşlik duygusunu güçlendirir* (Sennett 2002; Nefes 2015; Butter and Knight 2020). Araştırmalar, komplo teorilerine kolektif narsisizmin eşlik ettiğini ortaya koymaktadır (van Prooijen and Song 2021; Golec de Zavala and Federico 2018; Sternisko et al. 2021).

COVID-19'un kapanma dönemlerinde yoksullar, kadınlar ve gençler diğer yaş gruplarından daha fazla olumsuz etkilenmişlerdir (Bayhan & Bozkurt, 2021; Bozkurt, 2020). Artan risk, belirsizlik ve varoluşsal kaygılar kırılgan grupları diğerlerinden daha fazla etkilemiştir. Bu da belirli grupların komplo teorilerine inanma eğilimlerini etkilemiş olabilir. Türkiye genelinde CATI yöntemiyle yapılan bir araştırmanın bul-

Bu teorileri yazarlar her zaman bunlara inandıkları için değil, işlevsellikleri dolayısıyla da yazıp yayınlıyor olabilirler. Yaratıcı bir komplo teorisi yazarlığı, insana kısa yoldan şöhret getirebilir. Ayrıca komplo teorileri tehdit algısını güçlendirerek, grup içi sorunların unutulmasına katkı sağlayabilir.

gularına göre, COVID-19'u büyük güçlerin komplosu olarak görenlerin oranı %56,5'tir (Ataman 2021).

Aşılar COVID-19 pandemisinden bir süre sonra ortaya çıkmıştır. COVID-19 aşılarının bulunmasından önce, bazı yazarlar COVID-19'un bahane olduğunu, asıl sorunun üretilecek aşılar ile insanlığı kısırlaştırmak olduğunu dile getirmişlerdir. Aşıların kullanıma girmesi sonrasında da aşı karşıtlığı kampanyaları güçlenerek devam etmiştir. Uzun bir süre mevcut aşılar için küçümseyici "sıvı" ifadesi kullanılmıştır. Komplocu düşünce bugün toplum sağlığını etkiler hale gelmiştir.

DATA

Data 2021 yılı içinde uygun örnekleme yöntemi kullanılarak çevrimiçi olarak toplanmıştır. Veri temizliği sonrasında toplamda 4194 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Ayrıca aynı araştırmanın 2020 yılında yapılan 5054 kişiyi kapsayan ilk anketindeki veriler de karşılaştırma için kullanılmıştır. Anketi cevaplayanların yüzde 57,6'sı kadın, yüzde 42,4'ü erkektir. Yaş ortalaması 34,17, ortancası ise 32'dir. Hane ortalaması 3,63'dür. Evlilerin oranı yüzde 52'dir. Yine öğrenci (%25,3), kamu (%25,9) ya da özel sektör (%18,4) çalışanı çoğunluktadır. Ev kadınlarının oranı yüzde 9,9, kendi işini yapanlar yüzde 8,5'tir. Kalanı emekli ya da diğer grupları temsil etmektedir. Hane sayısı, 3 ile 5 arasında yoğunlaşmaktadır. Dört kişinin yaşadığı hane oranı yüzde 48,3'tür. Beşin üzerinde mensubu bulunan hanelerin oranı sadece 5,3'tür. Anketi cevaplayanların çoğunluğu üniversite ve üzeri eğitime sahiptir (%94). Yine politik yelpazede anketi cevaplayanların yüzde 35,2'si solda, yüzde 36,7'si merkezde ve yüzde 28,1'i sağda olduğunu ifade etmiştir. Data Türkiye genelini temsil etmekten çok dijital teknolojileri

görece daha yoğun kullanan eğitilmiş orta sınıfları temsil etmektedir.

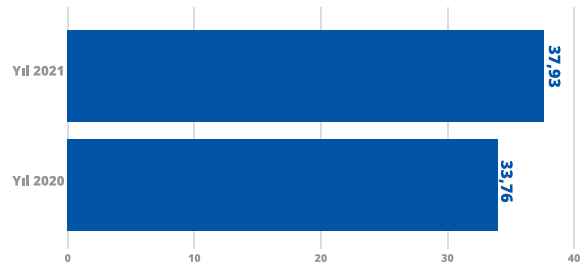
Soru formu, pandeminin başından itibaren araştırmacının belirli aralıklarla kullandığı formunun güncellenmiş halidir. Komplo teorilerine inanç üç soruyla ölçülmüştür. Bu sorular "COVID-19'un büyük güçlerin bir komplosu olduğuna inanıyorum", "Büyük güçler COVID-19'u biyolojik bir silah olarak kullanıyor" ve "COVID-19'un laboratuvar ortamında üretildiğine inanıyorum" şeklindedir. Bu üç soru Keşfedici Faktör Analizinde bir faktör oluşturmakta ve varyansın yüzde 80'ini açıklamaktadır. KMO ,736, güvenirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) ,875'tir. Diğer sorular kategoriktir. Analizler öncelikle madde bazlı yapılmıştır. Ancak çoklu regresyon analizinde komplo inancı tek faktör olarak analize dâhil edilmiştir.

BULGULAR

Covid-19 büyük güçlerin komplosu mu?

2021 yılında anketi cevaplayanların yaklaşık yüzde 38'i "COVID-19'un büyük güçlerin bir komplosu olduğunu ifade etmektedir. 2020 yılına göre aradan geçen bir yıl içinde COVID-19'un komplo olduğunu düşünenlerin oranında 4 puanlık bir artış gözlenmektedir (χ^2 (1, N = 9057) = 17,079, p = .000).

Yıllara Göre Covid-19'un Büyük Güçlerin Bir Komplosu Olduğuna Evet Diyenlerin Oranı %

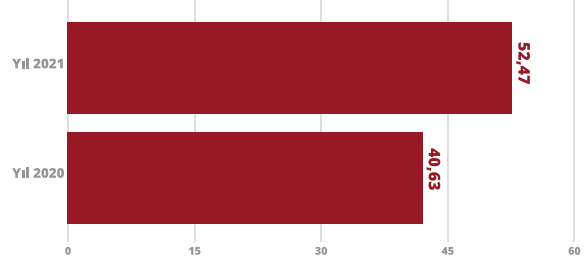
Özellikle eğitim oranı geriledikçe COVID-19'un büyük güçlerin komplosu olduğunu düşünenlerin oranı belirgin biçimde artmaktadır. Yüksek lisans ve üzerinde yüzde 32 olan bu oran orta öğretim ve altında yüzde 50'ye yaklaşmaktadır (χ^2 (2, N = 4124) = 39,202, p = .000). Bilime güven geriledikçe, "COVID-19'un büyük güçlerin bir komplosu olduğuna inanıyorum" diyenlerin oranı artarken (r=,29), bitkisel tedavilere/alternatif tıbbıa güveniyorum (r=,245), politik yelpazenin sağındayım (r=,232), inanıyorum/dini yükümlülüklerimi yerine getiriyorum diyenler (r=,213) arasında artmaktadır.

COVID-19 laboratuvarda mı üretildi?

Virüslerin laboratuvarda üretilen biyolojik silah olarak kullanımı çok uzun yıllardır tartışılmaktadır. Nitekim anketi cevaplayanların yüzde 52,47'si "COVID-19'u laboratuvar ortamında üretildiğine

inandığını" ifade etmiştir. Bir yıl içinde bu iddianın 12 puan arttığını görüyoruz. (χ^2 (1, N = 9191) = 128,561, p = .000).

Yıllara Göre Covid-19'un Laboratuvarda Üretildiğine İnanıyorum Diyenlerin Oranı %

Pandemi öncesinde de virüslerin biyolojik silah olarak kullanımı en çok yazılan konulardan birisi olmuştur. Nitekim COVID-19 da ortaya çıktıktan sonra biyolojik bir silah olduğu iddiası sıkça dile getirilmiştir. 2021 yılında yapılan ankete COVID-19'un biyolojik silah olduğuna ilişkin soru da eklenmiştir. Bu soruya da anketi cevaplayanların yüzde 44,5'i evet cevabını vermiştir.

Tablo 1. Büyük güçler COVID-19'u biyolojik bir silah olarak kullanılıyor

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Hayır	2286	54,5	55,5	55,5
	Evet	1830	43,6	44,5	100,0
	Total	4116	98,1	100,0	
Missing	System	78	1,9		
Total		4194	100,0		

Eğitime göre karşılaştırdığımızda lisansüstü eğitime sahip olanların yüzde 38,9'u biyolojik silah derken, ortaöğretim ve altında eğitime sahip olanların yüzde 54,9'u biyolojik silahtır demektedir (χ^2 (1, N = 4093) = 32,139, p = .000). Bu sonuç Türkiye geneli ni temsil eden bir örnekleme, koronavirüs biyolojik silah görenlerin ortalamasının bir miktar daha yükseleceği anlamına gelir. Nitekim Sağlık Bakanlığı, Sağlık Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü aracılığıyla, Türkiye genelinde CATI yöntemiyle toplanan ve temsil edici bir örnekleme sahip olan Koronavirüs Toplum Bilimleri Kurulu'nun araştırmasının bulguları komplocu düşüncenin nispeten daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Ataman 2021). Uluslararası akademik literatürün aksine bizde *komplo teorilerine kadınlar* daha çok inanma eğilimindedir (χ^2 (1, N = 4066) = 16,333, p = .000). Özellikle de ev kadınları ve en düşük gelirli gruplar komplo teorilerine daha fazla inanmaktadır.

Komplo teorilerine inanç ile aşı karşıtlığı arasında son derece güçlü bir ilişkinin varlığına tanık oluyo-

ruz. Koronavirüsün komplo olduğunu düşünenlerin aşı karşıtlığı skorları, düşünmeyenlerden yaklaşık 6 kat daha fazladır (χ^2 (3, N = 4066) = 530,571, p = .000). Bir diğer ifadeyle komplocu düşünce ne kadar güçlüyse aşı karşıtlığı da o derece güçlenmektedir. Buna karşılık komplocu düşüncenin panzehiri bilime (χ^2 (2, N = 4071) = 347,912, p = .000) ve doktorlara güvendir. Bu meslek gruplarına güven arttıkça komplocu düşünce büyük ölçüde gerilemektedir.

Komplo teorileri üzerinde eğitim, politik görüş, dini bağlılık, küreselleşmeye bakış, genelde insanlara güven, geçimini temin kaygısı, cinsiyet, yaş, devlete, bilime ve bitkisel tedaviler/alternatif tıbbaya güven faktörlerinin yordayıcı etkisini ortaya çıkartmak amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Bağımlı değişken, yöntem kısmında özet olarak faktör analizi sonuçları sunulan ve üç sorudan oluşan, komplo teorilerine inançtır. Regresyon analizinin düzenlenmiş R kare değeri ,184'dir.

Tablo 2. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Unstandardized Coefficients B	Std. Error	Standardized Coefficients Beta	t	Sig.
(Constant)	,444	,027		16,263	,000
Eğitim (0=Diğer, YL ve üzeri)	-,041	,014	-,044	-2,975	,003
Sağ (0=Diğer, Sağ)	,077	,017	,077	4,553	,000

Dindar (0=Diğer, Dindar1)	,043	,015	,048	2,957	,003
Küreselleşme_faydasız (0=Hayır, 1=Evet)	,048	,014	,051	3,464	,001
Bitkisel_tedavi_güven (0=Hayır, 1=Evet)	,146	,014	,156	10,110	,000
Aşı_karşıtı (0=Hayır, 1=Evet)	,218	,025	,132	8,557	,000
Bilime_güven (0=Hayır, 1=Evet)	-,210	,016	-,205	-13,108	,000
Cinsiyet (0=Kadın, 1=Erkek)	-,073	,014	-,082	-5,353	,000
Genelde insanlara güven (0=Hayır, 1=Evet)	-,087	,016	-,079	-5,276	,000
Geçimini teminde kaygısı: (0=Hayır, 1=Evet)	,084	,014	,093	6,145	,000
Yaş? (Açık uçlu)	,001	,001	,035	2,197	,028
Devlete_güven (0=Hayır, 1=Evet)	,097	,018	,094	5,531	,000

- a. Bağımlı değişken: Komplo Teorilerine inanç (3 sorunun ortalamasından oluşan değişken).
b. Düzenlenmiş R kare: ,184;

Modelde en önemli yordayıcı değişkenler bilime ve bitkisel tedavilere/alternatif tıba güvendir. Bilime güven arttıkça komplo teorilerine inanç gerilemektedir. Bir diğer ifadeyle komplo teorilerinin en önemli panzehri bilimsel düşüncedir. Buna karşılık modern bilime güvenin aksine alternatif tıba/bitkisel tedavilere güven arttıkça komplo teorilerine inancın da artışı söz konusudur.

Diğer taraftan aşı karşıtlığı ile komplo teorilerine inanç arasında güçlü sayılabilecek bir ilişki vardır. Aşı karşıtlığı ne ölçüde artarsa komplo teorilerine inanç artmakta ya da tersinden ifade edersek, komplo teorilerine inanç arttıkça aşı karşıtlığı artmaktadır. Madde bazlı yaptığımız ki-kare analizleri-

nin sonuçlarına benzer biçimde eğitim anlamlı bir yordayıcı değişkendir. Eğitim seviyesi geriledikçe bu teorilere inanç artmaktadır.

Komplo teorilerinin bir başka özelliği dış gruba karşı güvensizliktir. Bu da küreselleşmeye yönelik daha negatif bir tutuma yol açmaktadır. Nitekim bu araştırmanın bulguları da bu sonucu desteklemektedir. Küreselleşmenin faydasız olduğunu düşünenler arasında komplo teorilerine inanç artmaktadır. Data aynı zamanda sağ, mütedeyyin çevrede komplo teorilerine inancın daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar uluslararası akademik literatürün sonuçları ile de örtüşmektedir. Devlete güven de pozitif yönlü yordayıcı bir değişkendir.

Sosyo-ekonomik bakımdan dezavantajlı gruplar arasında *komple teorileri biraz daha fazla kabul görmektedir*. Nitekim geçimimi temin etmekte zorluk çekiyorum diyenler, komple teorilerini daha fazla onaylamaktadırlar. Uluslararası literatürden (Cassam 2019) farklı olarak bizde erkeklerden çok kadınlar COVID-19'un komple olduğuna inanma eğilimindedir. Yine devlete güven arttıkça komple teorilerine inanç artmaktadır. Ayrıca yaş değişkeni de bir yordayıcı etkiye sahiptir.

Sonuç ve Değerlendirme

Data Türkiye'de komple teorilerinin geniş bir kitle tarafından kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu teorilere inanç bizde COVID-19 sonrası ile sınırlı değildir. Üreten ve yayanların meşrebine, amaçlarına ve ihtiyaçlarına bağlı olarak geçmişte de sürekli üretilir ve farklı toplumsal katmanlar tarafından benimsenirdi. Koronavirüs kaynaklı risk, belirsizlik ve güvensizlik bu teorilerin gelişimi için çok daha uygun bir zemin hazırlamıştır.

Post-modern sosyal teoride sıkça vurgulanan “an-

yinging goes” (yani “her şey gider/ her şey mümkün) anlayışı etkisini günümüzde “hakikat-sonrası çağ” tartışmalarında da gösteriyor. Bazı yazarların de-yimiyle “ideolojik bir silo”ya dönüşen ve en tutar-sız fikirlerin radikalleşmesi için uygun bir zemin hazırlayan sosyal medyanın yankı odaları (Suns-tein 2017; (Fuchs 2021 (Dow et al. 2021) aşı karşıtı komple teorileri için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu yankı odalarındaki aşı karşıtlarının sohbetlerini dinlediğimizde yaygın komple inançlarının yanın-da her konuşanın kendine göre yepyeni teoriler ortaya attığını görüyoruz. Çünkü insan güven duy-gusunu bir kez kaybettiğinde *her şeyden kuşkulanır hale gelmekte ve her açıklayamadığı olayı karanlık güçlere bağlama alışkanlığı kazanmaktadır*.

İçinde yaşadığımız dünya bizim yeteneklerimizin ve bilimin imkânlarının çok ötesinde karmaşıktır. Birazda bu sebeple komple teorilerine yöneliş var. Bilimsel bilgiyi üretmek ya da üretilen bilgiyi alıp temel sorularımızın cevaplarını bulmada kul-lanabilmek özel bir çaba gerektirir. Çok uzun ve zahmetli bir yol. Oysa biz fazla çaba sarf etmeden her şeyin cevabını bilmek istiyoruz. Komple teoris-

— 66 —

Derler ki “Paranoyak olmanız izlenmediğiniz anlamına gelmez”. Karl Popper’in dediği gibi, komplo teorilerinin tutarsız olması, dünyada hiç komplo olmadığı anlamına gelmemektedir.

— 67 —

yenileri bize bu hizmeti veriyorlar. Nitekim data akademik literatür ile benzer şekilde, düşük eğitilmiş dezavantajlı gruplar arasında komplocu düşünce görece daha fazla itibar görmektedir (Cassam 2019; Sayın & Bozkurt 2021).

Diğer taraftan komplo teorilerinin bu kadar yaygın olmasında, bunların politik işlevselliğini de akılda tutmakta fayda var. “Bir insana kırk defa deli dersin deli olur” derler. En tutarsız fikirler dahi belirli bir tekrardan sonra kabul görebilir. İnsan, neye ihtiyaç duyarsa ona inanca eğiliminde olan bir varlık (Fine 2010). Bize sunulan görüşler, önceki görüşlerimizi doğruluyorsa onları dinleme eğiliminde olmamıza karşın, yerleşik kabullerimizle çelişen görüşlere karşı adeta otomatik olarak kendimizi kapatıyoruz.

Sezgisel düşünce bizim bazı sonuçlara hızla ulaşmamızı sağlayabilir; ancak ulaştığımız sonuçların çoğu tartışmalıdır. Hayatta adeta sonsuz seçenek arasında, bazı tarihlerin ya da olayların çakışması onların arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermez. Komplo teorileri doğrudan zekâ ile ilişkili bir kavram da değil. Çok zeki insanlar da bazı komplo teorilerine inanabilirler. Ayrıca dünyada farklı çıkarları temsil eden büyük güçlerin bunları kullanmayacağını ya da hiç komploya başvurmayacağını söylemek

safaktan başka bir şey değildir. Burada sorun bu komploların sayısı, piyasadaki teoriler kadar fazla değildir. Ayrıca mevcut teoriler güvenilirliği ve geçerliliği olan verilere dayanmamaktadır. Baş rolünü Mel Gibson’ın oynadığı “Komplo Teorisi” filminde söylenen “*En iyi komplo, ispat edilemeyen komplo dur*” sözünü hatırladığımızda, komplo iddialarının içeriğine dair bilimin kabul görmüş araştırma yöntemleri içinde güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş dataya da ulaşmak mümkün değildir. Karanlık güçlerin oyunlarını çözdüğü için kendini ayrıcalıklı ve üstün gören bu kitleler çoğu zaman tam da bu güçlerin oyunlarının kurbanı olabilmektedirler. Komplo teorilerine inananların büyük bir bölümü son derece samimiler. Ancak eğer dünyada komplo varsa, muhtemeldir ki bunun en önemli ayağını insanları ve toplumları birbirine düşüren, asıl sorumlulara temel soruları so-ramaz hale getiren teorilerin üreticileri ve yayıcılarıdır.

Derler ki “*Paranoyak olmanız izlenmediğiniz anlamına gelmez*”. Karl Popper’in dediği gibi, komplo teorilerinin tutarsız olması, dünyada hiç komplo olmadığı anlamına gelmemektedir. Yukarıda iktidar ilişkilerinin doğasının Makyevelist olduğu ifade edildi. Dolayısıyla böylesine bir ilişki biçimin egemen

olduğu dünyada komplo yoktur demek saflıktan öteye geçmez. Elinde güç olanlar elbette kendi çıkarları doğrultusunda bunu kullanacaktır. Biraz da bu gerekçeyle birçok insan bu teorilere inanma eğilimindedir. Ancak bu düşünme biçimi yaygınlık kazandığında, bir süre sonra, geniş kitleleri düşüncemize hale getirmek ve belli amaçlar doğrultusunda mobilize etmek için bir enstrümana dönüşmektedir.

Post-modern sosyal teori, büyük anlatılara ve bilime yönelik güvende gerilemeye vurgu yapar. Bu data örneğinde toplumun yaklaşık dörtte üçü bilime güvendiğini ifade etmektedir. Ancak komplo teorileri ve post-truth çağ söylemleri giderek güç kazanmaktadır. Dünyada artan eşitsizlikler, güvencesiz çalışma (prekaryalaşma), risk ve belirsizlik, yönetici elitlere güveni aşındırmaktadır. Muhtemeldir ki önümüzdeki dönemde ihtiyaca göre yeni komplo teorileri yazılmaya; geniş kitleler de bu karmaşık dünyayı her şeyin cevabını veren bu teorileri kullanarak anlamlandırmaya devam edecekler.

Kaynakça

Ataman, K. et.all. (2021): The Social Effects of COVID-19 Pandemics. In Turk Hij Den Biyol Derg 78 (3), pp. 235–248. DOI: 10.5505/TurkHijyen.2021.83357.

Bayhan, V., & Bozkurt, V. (2021): Psycho-social effects of the covid-19 pandemic on in Society in the covid-19 pandemic: inequalities, challenges, and opportunities. Ankara: Pegem Akademii, pp. 57–68.

BBC News (2021): Covid aşılılarıyla ilgili komplo teorileri neler, bilim insanları bunları nasıl çürütü-

yor?, 6/15/2021. Available online at <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55172316>.

Bozkurt, V. (2020): Working During A Pandemic: Economic Concerns, Digitalization in THE COVID-19 PANDEMIC AND ITS ECONOMIC, SOCIAL, AND POLITICAL IMPACTS. 1st ed.: Istanbul University Press. Available online at DOI: 10.26650/B/SS46.2020.006.07.

Bozkurt, Veysel & Aytaç, Serpil (2021): Life satisfaction and happiness during the pandemic in Society. 1st ed. Ankara: Pagem Akademi, pp. 259–272.

Bozkurt, V. et.all. (2022), Factors Affecting Negative Attitudes towards COVID-19 Vaccines, The Journal of Humanity and Society (JHS) (İnsan ve Toplum Dergisi), in printing.

Butter, Michael; Knight, Peter (Eds.) (2020): Routledge Handbook of Conspiracy Theories. Abingdon, Oxon, New York, NY : Routledge, 2020.: Routledge (Routledge Handbooks). Available online at <https://www.taylorfrancis.com/books/9780429452734>.

Cassam, Quassim (2019): Conspiracy theories. Cambridge, Medford, MA: Polity (Think). Available online at <https://ebookcentral.proquest.com/lib/kxp/detail.action?docID=5971383>.

Cichocka, Aleksandra; Marchlewska, Marta; Zavalá, Agnieszka Golec de (2016): Does Self-Love or Self-Hate Predict Conspiracy Beliefs? Narcissism, Self-Esteem, and the Endorsement of Conspiracy Theories. In Social Psychological and Personality Science 7 (2), pp. 157–166. DOI: 10.1177/1948550615616170.

Coninck, David de; Frissen, Thomas; Matthijs, Koen; d'Haenens, Leen; Lits, Grégoire; Champagne-Poirier, Olivier et al. (2021): Beliefs in Conspira-

cy Theories and Misinformation About COVID-19: Comparative Perspectives on the Role of Anxiety, Depression and Exposure to and Trust in Information Sources. In *Frontiers in psychology* 12, p. 646394. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.646394.

Costantini, Mariaconcetta (2020): Pandemics, Power, and Conspiracy Theories. In *Critical Quarterly* 62 (4), pp. 24–31. DOI: 10.1111/criq.12578.

Douglas, Karen M. (2021): COVID-19 conspiracy theories. In *Group Processes & Intergroup Relations* 24 (2), pp. 270–275. DOI: 10.1177/1368430220982068.

Dow, Benjamin J.; Johnson, Amber L.; Wang, Cynthia S.; Whitson, Jennifer; Menon, Tanya (2021): The COVID-19 pandemic and the search for structure: Social media and conspiracy theories. In *Social and personality psychology compass*, e12636. DOI: 10.1111/spc3.12636.

Fenster, Mark (1999): *Conspiracy theories. Secrecy and power in American culture*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press. Available online at <https://ebookcentral.proquest.com/lib/kxp/detail.action?docID=310449>.

Fine, C. (2010): *Başına Buyruk Beyin*: Sel Yayıncılık.

Foucault, Michel (2012): *İktidarın Gözü*. 3rd ed. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fritzsche, Immo; Jonas, Eva; Kessler, Thomas (2011): Collective Reactions to Threat: Implications for Intergroup Conflict and for Solving Societal Crises. In *Social Issues and Policy Review* 5 (1), pp. 101–136. DOI: 10.1111/j.1751-2409.2011.01027.x.

Fuchs, Christian (2021): *Communicating COVID-19 Everyday Life, Digital Capitalism, and Conspiracy Theories in Pandemic Times*: Emerald Publishing Limited.

Gallotti, Riccardo; Valle, Francesco; Castaldo, Nicola; Sacco, Pierluigi; Domenico, Manlio de (2020): Assessing the risks of 'infodemics' in response to COVID-19 epidemics. In *Nat Hum Behav* 4 (12), pp. 1285–1293. DOI: 10.1038/s41562-020-00994-6.

Garan, Ö. et.all. (2021): Mask and adaptation to the distance during the pandemic period in Society in the covid-19 pandemic: inequalities, challenges, and opportunities. 1st ed. Ankara: Pegem Akademi.

Golec de Zavala, Agnieszka; Federico, Christopher M. (2018): Collective narcissism and the growth of conspiracy thinking over the course of the 2016 United States presidential election: A longitudinal analysis. In *Eur. J. Soc. Psychol.* 48 (7), pp. 1011–1018. DOI: 10.1002/ejsp.2496.

Gürpınar, Doğan (2014): *Komplolar Kitabı: Belki de Her Şey Göründüğü Gibidir*. İstanbul.

Hofstadter, Richard (2012): *The Paranoid Style in American Politics*. With assistance of Sean Wilentz. Westminster: Knopf Doubleday Publishing Group. Available online at <https://ebookcentral.proquest.com/lib/kxp/detail.action?docID=6105064>.

Joel Rogers de Waal (2020): Globalism Project 2020: populist beliefs down but conspiracy beliefs up? In *YouGov*, 12/11/2020. Available online at <https://yougov.co.uk/topics/international/articles-reports/2020/11/12/globalism-project-2020-populist-beliefs-down-consp>, checked on 3/7/2022.

Kahneman, Daniel (2012): *Thinking, fast and slow*. London: Penguin Books (Penguin psychology).

Magee, B. (1982): *Karl Popper'ın Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. With assistance of Çev. M.Tunçay ve Ş. Alpay. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Min, Seong Jae (2021): Who Believes in Conspiracy Theories? Network Diversity, Political Discussion, and Conservative Conspiracy Theories on Social Media. In *American Politics Research* 49 (5), pp. 415–427. DOI: 10.1177/1532673X211013526.

Moffitt, J. D.; King, Catherine; Carley, Kathleen M. (2021): Hunting Conspiracy Theories During the COVID-19 Pandemic. In *Social Media + Society* 7 (3), 205630512110432. DOI: 10.1177/20563051211043212.

Muirhead, Russell; Rosenblum, Nancy L.; Landa-uer, Matthew; Macedo, Stephen; Tulis, Jeffrey K.; Urbinati, Nadia (2020): Conspiracism and Delegitimation. In *Contemp Polit Theory* 19 (1), pp. 142–174. DOI: 10.1057/s41296-019-00372-6.

Napolitano, M. Giulia; Reuter, Kevin (2021): What is a Conspiracy Theory? In *Erkenn*. DOI: 10.1007/s10670-021-00441-6.

Nefes, Türkay Salim (2015): Understanding Anti-Semitic Rhetoric in Turkey Through The Sèvres Syndrome. In *Turkish Studies* 16 (4), pp. 572–587. DOI: 10.1080/14683849.2015.1084876.

Oleksy, Tomasz; Wnuk, Anna; Maison, Dominika; Łyś, Agnieszka (2021): Content matters. Different predictors and social consequences of general and government-related conspiracy theories on COVID-19. In *Personality and individual differences* 168, p. 110289. DOI: 10.1016/j.paid.2020.110289.

POPPER, Karl (1967): *Açık Toplum ve Düşmanları*. With assistance of Çev. Mete Tunçay. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

Sayın, Özgür; Bozkurt, Veysel (2021): Sociology of Coronavirus Conspiracies in Turkey: Who Believes and Why? In Veysel Bozkurt, Glenn Dawes, Hakan Gülerce, Patricia Westenbroek (Eds.): *The Societal*

Impacts of Covid-19: A Transnational Perspective: Istanbul University Press, pp. 79–91.

Sennett, Richard (2002): *The fall of public man*. London: Penguin.

Snowden, Frank M. (2020): *Epidemics and society. From the Black Death to the present*. Paperback edition, with a new preface. New Haven, London: Yale University Press (The open Yale courses series).

Sternisko, Anni; Cichocka, Aleksandra; Cislak, Aleksandra; van Bavel, Jay J. (2021): National Narcissism predicts the Belief in and the Dissemination of Conspiracy Theories During the COVID-19 Pandemic: Evidence From 56 Countries. In *Personality & social psychology bulletin*, 1461672211054947. DOI: 10.1177/01461672211054947.

Sunstein, Cass R. (2017): A prison of our own design: divided democracy in the age of social media. In *Democratic Audit UK*. Available online at <http://eprints.lse.ac.uk/80411/>.

van Prooijen, Jan-Willem (2020): An Existential Threat Model of Conspiracy Theories. In *European Psychologist* 25 (1), pp. 16–25. DOI: 10.1027/1016-9040/a000381.

van Prooijen, Jan-Willem; Ligthart, Joline; Rosema, Sabine; Xu, Yang (2022): The entertainment value of conspiracy theories. In *British journal of psychology* (London, England : 1953) 113 (1), pp. 25–48. DOI: 10.1111/bjop.12522.

van Prooijen, Jan-Willem; Song, Mengdi (2021): The cultural dimension of intergroup conspiracy theories. In *British journal of psychology* (London, England : 1953) 112 (2), pp. 455–473. DOI: 10.1111/bjop.12471.

Weber, Max (2018): *Ekonomi ve toplum*. 1. baskı. İstanbul: Yarı Yayınları.

NORM, NORMAL, YENİ NORMAL YA DA DEĞİŞEN ALIŞKANLIKLARIN GÖLGESİNDE İNSAN OLMAK...

Norm, Latince gönye anlamına gelir. Aynı zamanda gönyeli olma ve dik açı anlamına da gelmektedir. Normal de norma uygun demektir. Sosyolojide yazılı ve yazısız norm ayrımı yapılır ve yazılı normlar kanun, tüzük, yönetmelik, yönerge ve kararnamelere; yazısız normlar da töre, örf, adet, gelenek, göreneklere karşılık gelir. Buraya kadar sorun yok. Türkçede yaygın kullanımda normal: olan, olagelen, zaten öyle olan ve olması gerekene karşılık olarak günlük dilde sıkça kullanılır. Bunun yanında ve bunlara ek olarak tuhaf bir içerikle gelen bir başka kavramsallaştırma daha vardır: Normalleşme. Normalleşme, asıl ve değişmez olan yazılmamış fakat toplum tarafından bir doğallıkla kendiliğinden uygulanan kurallar bütünü olan norm'u yani örf, adet ve töreyi, şartlara göre değişebilir kılan bir kavram olarak son dönemin gözde ifadesidir. Normalleşme, olup biten sarsıcı olayların yatışması ve her şeyin eski haline dönmesini kasteder görünümüdür. Medya dilinde oldukça sık kullanılan normalleşme, pandemi söz konusu olduğunda evrilerek ve çıtayı daha da yükseğe taşıyarak, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını kavramsallaştıran "yeni normal" terkinin geliştirmiştir.

İlk bakışta pandemi, virüs, aşı, önlemler, yasaklar gibi konulardan bağımsız gibi görünen dijital dünya, atakları ve etkileriyle pandemi süreci

içinde etkin bir görev üstlenmiştir. Bu görevin ne olduğuna geleceğiz. Yakın zamana kadar sanal âlem tanımının kullanımda olduğunu hatırlarsak geçen süre içinde gerçeklik ve giderek artırılmış gerçeklik tanımları üzerinden diğer tarafta sosyal medya tanımıyla, sosyal alanın kendisi gibi çalışmaya başlayan uygulamalarla hem bireysel hem kurumsal hem de kamusal alanda hızla yayılma gösteren dijital dünya, dijitalizm tanımıyla bir ölçüde nesnellik kazandı. Her şeyin kendi içine aktararak yeniden yaratıldığı bu cereyanlı dünya, alışmış gerçekliği silerek yeni bir gerçeklik inşasında iddialı işler ortaya koydu. Fakat bazı köklü alışkanlıklar, daha doğru tabiriyle bazı normlar, dijital ortamın yayılmasına gösterdiği doğal direnç nedeniyle büyük yazılım şirketlerinin yeni dünya tasarımına uyum sağlamadı. Yapılması gereken yeni bir dünya için normların değişmesi ve yeni normlar hakkında konuşacak ortamın oluşturulmasıydı. Pandemi yasakları ve peşinden gelen "büyük kapanma" ile hep bir ağızdan, eski normlari değiştirmenin; selamlaşmanın bile uzaktan yapılması, misafirliklerden kaçınılması, ev içlerinde bile herkesin mesafeli olması gerektiği uzmanlar tarafından sürekli salık verildi. Bu bir bakıma dışarı çıkmanın dijital dünyaya doğru yönelmenin, ilişkilerin sosyal medya imkânlarıyla

gerçekleştirildiği bir ortamı meşru kıldı. Giderek bütün ihtiyaçların uygulamalarla karşılandığı bir gerçekliği hazırladı. Pandemi ile artış gösteren çevrimiçi sipariş furçası mahalle esnafından alıp size getiren bir aracının kabul görmesini bile sağladı.

Doğrudan iletişimin giderek yok olduğu ilişkiler ağında bizi her şeyimizle bir aracıya mecbur bırakan bir ortam hazırlanmış oldu. Agustinus meşhur eseri "İtiraflarım"da tanrıyla geleneksel ve doğal olarak kurulan doğrudan iletişimi yazıyla yapmaya çalışarak oluşturduğu arayüz hiç yabana atılmaması gereken etkili bir araçtır. Özellikle Agustinus'un bu uygulamasından sonra günah kabininin kiliselerde yer ettiğini görmek konunun ciddiyetini ortaya koymaya yeter. Herhangi bir iletişimin ya da ilişkinin doğrudan olmayışı, bir başka şeyin aracılığı ile ve aracıyı sadece meşrulaştırmayan, aynı zamanda tek imkân gören bir algının gelişmesine kolaylıkla neden olur. Fakat arayüz üzerinde konuşulmak çok geç kalınmış bir konu-

dur ve pandemi ile girilen süreç bunun çok ötesinde, sadece ilişki ve iletişimi bir arayüz üzerinden sağlamayı artık normal gösteren yeni hedeflere doğru yürümektedir. Yeni hedef bütün dünyanın kayıt altına alındığı ve izlendiği, her kişinin ve her türlü fiziki ve psikolojik durumunun takip edildiği ama kişilere tek tek müdahale etme ya da her kişiyi özel kurgularla manipüle etme kastı da taşımayan fakat hepsinin topluca alışkanlıklarını değiştirerek yönlendirilebilir hatta kolayca yönlendirilebilir olmalarını sağlamak için dirençlerini içeriden kırmak, dijitalizmin uzun vadeli hesabı olarak görünebilir.

Ev içlerine gelmeden önce bir başka tuhafılık ve zorbalık, maske takma zorunluluğu ile gün yüzüne çıktı. Maske takma zorunluluğu kendi başına herkesin uyması gereken bir kural olarak ortaya koyuldu ve virüsten korunmak için muhtemel bir önlemdi. Maskelerin gerçekten ve nasıl koruduğuna ilişkin animasyonlar yayınlandı, kaç kat olması gerektiği, her katmanının nasıl bir seviyede

— 66 —

**Çünkü maskenin; tuhaf
bir biçimde kişide,
kimlik, kişilik, şahsiyet
ve hatta insaniyet
özelliklerini silen, herkesi
aynılaştıran ve hatta
bunu da herkesi aynı
kişiliksizlikle aynılaştıran
bir özelliği olduğu, öteden
beri felsefi düzlemde
bir araştırma konusu
olagelmıştır.**

— 67 —

etkili olduğu sosyal medyada basit deneylerle gösterildi. Artık virüsle topluca ve ortaklaşa maske takmak üzerinden mücadele edilecek ve herkesin maske takması öğütlenecekti. Fakat öyle olmadı, maske takmak bir zorunluluk olarak getirildi ve bu zorunluluk özellikle toplumsal iletişimde takıntılı kişilerin hadlerini aşmalarına ya da azıcık da olsa yetki sahibi kişilerin yetkilerini aşarak baskı kurmalarına neden olacak bir gözetmen üretti. Özellikle sosyal ortamlarda maskeleri aşağıya düşmüş ya da herhangi bir biçimde nefes alma güçlüğü çeken kişilerin nefes almak için bile olsa maskelerini açtıklarında "normal" olmayan bir saldırıya maruz kaldığı, sadece ortamdakiler tarafından değil, medyaya yansıyan görüntülerle muhatap olan herkes tarafından linçe uğratıldı. Sosyal ortamlarda tacize, takıntılı kişilerin sataşmasına, maske takmayan kişilerin topluca diğerini linç etmeye götüren sert tavırları özellikle OKB'ye yatkın olan takıntılı kişilerin kendileriyle ilgilenmek yerine başkalarıyla uğraşmasına haklılık kazandırmış, bu karakterde kişilerin bu tavırları sosyal ortamlarda toplumsal dayanışmayı neredeyse ortadan kaldıran tacizlerle, her an ve her ortamda herkese karşı maskesini düzgün takmamış olması yüzünden baskı kurmak hakkını kendinde görme-

sine, kendini bir gözetmen ya da gardiyan gibi konumlamasına neden olacak bir yetki kazandırmıştır. Sosyal ortamlarda dayanışmanın ve olası sohbetlerin, takıntılı bireylerin insafına bırakılmış olmasına neden olan bu uygulama, öyle olmamasına rağmen onlara böyle bir konuda söz hakkı tanınmasına, kılık kıyafetinden ya da beğenmediği başka bir özelliğinden ötürü müdahale edemediği herkese, maske üzerinden sataşmada bulunarak her ortamda gerginliğe neden olduğu gibi, bu kişiler, benzeri durumlara yapıcı bir tavır ile gösterilecek bir uyarıyı başından imkânsız kılmışlardır. Çünkü maskenin; tuhaf bir biçimde kişide, kimlik, kişilik, şahsiyet ve hatta insaniyet özelliklerini silen, herkesi aynılaştıran ve hatta bunu da herkesi aynı kişiliksizlikle aynılaştıran bir özelliği olduğu, öteden beri felsefi düzlemde bir araştırma konusu olagelmıştır. Bunun yanında hizmet sektöründe çalışan kişilerin maske takma zorunluluğuna karşın hizmet sundukları kimselerin maske takmak zorunda olmamaları, maske takmayanın statüsü nedeniyle maske takanı uyarmasına neden olacak bir kast sisteminin belirmesine yol açmıştır. Yani hem maske takmayan kişilere zor şartlarda maskeli olarak hizmet edecek hem de maske takmayan ve hizmet gören kişilerden azar işitecek

bir kast oluşturma girişimi toplumun sağduyulu tavrı, o maskenin arkasında tanıdığımız ve bizden biri olan, hepimiz gibi onurlu ve şahsiyetli bir insanın olduğunu unutturamadı. Her an birinin bir yerden çıkıp maske konusu üzerinden selamsız sabahsız sataşması korkusu sosyal anksiyeteye neden olacak kadar gergin bir iletişime, kılık kıyafeti ve görünüşü ile yargılamayı toplum olarak zarar zor aşmışken, maske takma konusu üzerinden linçe neden olacak kadar katı bir önyargının yeniden yükselmesine zemin hazırlamıştır. Öyle ki, bu konuyu maske yasağının kalktığı bugün yazmaya ancak cesaret edebiliyorum. Örneğin bir grubun maske takma zorunluluğun tercihe bırakılmasına itiraz ederek "biz okul bahçelerinde, sosyal alanlarda maske takmayı sürdüreceğiz" diyerek açıklamada bulunmaları gayet mümkündür. Üstelik zaten kendilerine bırakılmış olan bir tercihin, tercihe bırakılmayacak kadar önemli ve hassas olduğunu vurgulamaları, devletin zorunluluk olarak getirip sonra kaldırdığı uygulamayı sosyal ve sivil bir yerden bir baskı unsuru olarak sürdürmeye çalışmaları beklenmelidir. Çünkü bugün insanların

geçmişte olduğundan daha fazla görünüşe, biçime, kılık kıyafete göre değerlendirildiği düşünülürse bunda pandemi sürecinin fiziksel temastan kaçınmayı öneren mesafesinin, duygusal alanda da gerçekleştiğini ya da çoğalmasına neden olduğunu gözlemleyebiliyoruz. Bu yargılayıcı tavrın normalleşmemesini özellikle bu konuda eski normalleri de aşarak değerlere bağlı iletişimin mümkün olduğu bir geleceği arzuluyoruz.

Sosyal alanlardan ev içlerine geçtiğimizde en bildik tanımla aileyi, toplumun temelini oluşturan en korunaklı yapı olarak tanımlayabiliriz. Herhangi bir zorluktan, yorucu ve yıpratıcı bir süreçten çıkmanın adıdır eve dönmek. Eve dönmek, en yakın olanlara, aileye ve kalbine dönmek gibidir ki, bu metafor çokça kullanılır. Çünkü en korunaklı, güvenli ve en huzurlu yerdir. Evi ve aileyi, ailenin bütün fertleri dışarıdan gelecek bütün tehditlere karşı doğal bir refleks ile koruma güdüsüyle hareket eder. Aile fertleri birbirlerine başka kimsenin kimseyle olamayacağı kadar doğal bir bağ ile bağlıdır. Bunu sarsmaya, özellikle çoğun-

luk ölçütünde sarsmaya kimsenin gücü yetmez. Fakat dijital aygıtların ve uygulamaların ürettiği yeni tip alışkanlıkların aile içindeki iletişimde sorunlara neden olduğu bir süredir biliniyor; herkes kendi ailesinde bunu kolaylıkla gözlemleyebilir. Bu durum pandemi ile başlamış değildir. Her kişinin kendi dünyasına elindeki cihazla kapanması pandemi ile başlamış olmasa da kapanma zorunluluğu ve diğer tedbirlerin de getirdiği pek çok kısıtlama insanı dışarıdan kısıtiran bir baskı uygulamıştır. Alışlageldik aile içi iletişim ve sevgi paylaşımları, uzun süre bir arada ve dışarıya kapalı olarak kalmaları nedeniyle giderek artan gerilimin gölgesinde, aile bireylerinin her birinin diğerine tahammülünü azaltan ve giderek her kişinin kendi dünyasına kaçmasına neden olacak ortamı bir zorunlulukta açmıştır. Fakat kaçılan yer, her kişinin kendi değerleriyle inşa ettiği kendi dünyaları değil, dijital uygulamalarla hazırlanmış arayüzlerle doludur. Bir arayüz aracılığı ile iletişim kurmak, Augustinus'un "İtirafı"na yaptığımız gönderme hatırlanırsa yani suçlarını ve günahlarını tanrıya konuşarak değil de yazı aracılığı ile iletmek, yazının yazıldığı kağıt ile bir arayüz oluşturarak aracı ile iletmek şekline dönüşürken, kiliseye günah çıkartma kabininin Augustinus'tan sonra girdiği hesaba katılırsa İtirafın yazıldığı kağıdın, günah çıkartacak olanla rahip arasındaki perdeye dönüştüğü, arayüzün kendisine fiziksel olarak böyle bir yer açtığı hatırlanırsa, pandemi ile başlayan süreçte dijital iletişimin arayüzünün, maske arkasından konuşmaya benzediğini, sosyal ortamlarda başkalarını maske üzerinden yargılayanların bunu maske arkasından yapmaları, sanki sosyal medyada bir olayı, olguyu sahte hesaplarla ve dijital arayüz ile yargılıyor gibi bir rahatlık ve güvenliği maske arkasından konuşarak elde ettiklerini düşünmek bağlamın dışında olmasa gerek.

Sosyal medyanın normali nasıl ki bir arayüzün arkasından ve kendi kimliğini gizlemiş olarak satışmaksı, pandemi sonrası sosyal ortamlarda da maske ile kendi kimliğini gizlemiş olarak ve yine bir arayüz olan maskenin arkasından yargılamak normalleşmemeli, yeni normale dönüşmemelidir. Bugün gençlerin eskiye ait olarak görüp dışlamaya çalıştığı alışkanlıklar kendi kararlarıyla üzerine düşünerek alınmış bir tavır değildir. Daha çok perde arkasından, uygulamanın arkasından ya da ekranın arkasından konuşmaya dönmüş olan iletişimlerinin değişmesini sağlamak elbette en başta ailenin görevidir. Eğer pandemi ve kapanma sürecine dijitalleşme eşlik etmeseydi çok sağlıklı ve unutulmayacak güzel anlar yaşanmış, anılar birikmiş olurdu. Pandeminin psikolojik etkileri tek başına bir salgının etkisi değil, iletişim araçlarındaki değişimin de etkisidir. Yeni iletişim araçları, yani cereyanlı ortamlar ve uygulamalar hepimizi bir camının arkasında tutarak hayata ve birbirimize dokunmamızı eksiltiyor. Geleneksel alışkanlıklarımızı yani normlarımızı, normalleşme kavramıyla değiştirmeyi ve hepimizi güvenli bir mesafede, bir konfor ortamında, yalnızlaştırarak, iletişimsiz kılarak, cesaretimizi kırarak yeni bir normale hazırlıyor. Bu süreçten sağ çıkmak sadece geleneklere, normlara sahip çıkarak olmayacak, sahip çıktığımız normların bizi sarıp koruyacak inceliklerine odaklanmak, onları görünür kılmak fakat bunu yaparken değer pazarlamacısına dönüşmeden, konunun vahametinin özellikle sonraki nesiller açısından farkında olan bir ciddiyetle, yüzünde maske olsa da gözlerinden kalbin görüldüğünü bilerek, içtenlikle bir selam, bir gülümsemeyle, kendi normlarımıza ve normalimize dönmeyi denemeliyiz.

PANDEMİK DİJİTAL KÖY; KARANTİNADA EĞLENCE İHTİYACI

İletişim kuramlarında hatırı sayılır bir yere sahip olan McLuhan, kabileden, birincil dereceden kopuşu yazının icadıyla başlatıp yeniden kabile olmamızı sağlayan temel prensibin yazıdan önceki döneme görselliğe yeniden dönüş olarak belirtmektedir. Yazı, insanlar arası karşılıklı bağımlılığı azaltmakta ve güçlü bir merkezi zımnen otokratik bir siyasallığı oluşturmaktadır. McLuhan'ın Soğuk Savaş zamanında yazdığı Gutenberg Galaksisi (1962) kitabı yaşadığı dönemin izlerini taşımakta, eski Ahit'te anlatıldığı üzere insanlığın Babil Kulesi'ni yaparken birbiriyle ayrışmasını yeni dillerin ortaya çıkması olarak geçmekte ve dünyanın tek bir köy gibi oluşmasının temel nedeninin yazıyla, alfabeyle ayrışması olarak görmektedir. McLuhan'a göre, yazı bu yönüyle ideal bir kimlik olarak tanımladığı dünya vatandaşlığını engellemektedir. Düşünür yazının karşısına görüntüyü koymaktadır. Görüntü, Eski Mısır'da anlamı olduğu gibi imgeyle vermektedir. Soğuk Savaş'ta Sovyet Bloku ile NATO arasındaki gerilimin gölgesinin altında, McLuhan'da "karşılıklı bağımlılık" kavramı, aşılması gereken bir ütopya vaadidir. "Yeni elektronik karşılıklı bağımlılık, dünyayı küresel bir köy imgesinde yeniden yaratır" (2017: 55). Ancak yazarın kendi metinlerinde sıklıkla kullandığı bu tür yargılar, kurduğu evrenin kendince çalışma usu-

lünü açıklamamaktadır. Yazının var ettiği merkezi yapıların insanı özgür iradesine ket vurduğunu ifade ederken her zeminde tartışmaya açık özgür iradenin engellenmesine elektronik devrimin sürdürmeyeceğini pek sorgulamamaktadır. Bu tartışmaya imkân veren Covid-19 virüsünün ardından yaklaşık 3 senelik bir zaman dilimi geçti. McLuhan'ın elektronik devrimin karşılıklılığı arttırabileceğine ilişkin iddialarının üzerinden ise yaklaşık yarım asır geçmiş durumda. 3 senelik süreç içerisinde Covid-19, küresel düzeyde eşitsizlikleri daha görünür kılarken elektronik devrimlerin en az ilaç sanayi kadar hayati olduğunu daha çok kanıksattı. Covid-19 sürecinde sinema ve dizi alanı da daha radikal bir biçimde elektronik devrimin kendileri için gördüğü yeni yapılarda, geleneksel mediumlarından/araçlarından uzaklaşarak var olmaya başladılar. McLuhan'ın bir diğer kitabının ismi olan "medium is the message" (araç mesajdır) bu yeni mecralar için de oldukça açıklayıcı bir parola oldu.

Sinema artık salonda, dizi de artık televizyonda -eskisi kadar- izlenmemektedir. Covid-19, küresel düzeyde (karantina önlemleri, sert tedbirler gereği) etkili olurken, etkili olan bir diğer şey de izleme alışkanlıklarını kökten bir biçimde değiştiren Netflix, Amazon Prime vb. Türkiye'de de yerel düzeyde

benzerleri üretilen Exxen, Blu TV gibi dijital yayın mecraları oldu. Türkiye’de dijital yayın platformlarının abone sayılarının milyonu bulması, bu tür mecraların gündelik hayatın içerisine dâhil olması ve küresel düzeyde diğer izler kitle ile aynılaştırması bir McLuhancı söylemi tahakkuk edebilecek düzeydedir. McLuhan’ın Küresel Köy, karşılıklı bağımlılık ve neredeyse merkezsizleşme üzerinden yürümektedir. Ancak Covid bu yönüyle McLuhan’ın önerisinin bir laboratuvarı olarak görüldüğünden elektronik devrimin milyonların karşılıklı ilişki kazandırıp kazandırmadığı ve onları iletişim kanalları itibariyle daha özgür kılıp kılmadığı sorularına ilişkin bazı kestirimlerde bulunmayı mümkün kılmaktadır.

Pandeminin Yeni Oyuncuları

Netflix’in 2016’da Türkiye’de yayın yapmaya başlamasının ardından Blu TV, ardından Puhu ve Exxen

gibi Türkiye merkezli dijital yayın platformları da kuruldu. Küresel bir öncü olan ABD şirketi Netflix, önceleri DVD kiralama şirketi olarak başladığı ticari hayatında abonelik sistemine geçişle birlikte 2007’de dijital yayın platformuna dönüştü. Çevrimiçi kiralama ve indirme şirketi olarak da dünya çapında güçlü bir mecra oldu, hatta büyük ölçüde alanında tekel haline geldi. Pandemide dijital yayın platformlarının çokça konuşuluyor olması ise şirketin, kendisinden sonra kurulan şirketlere model olan yapımcı özelliği nedeniyle. Sinema salonlarının pandemi nedeniyle kapanması çevrimiçi yayın platformlarının etkinliğini artıran bir olgu oldu. Şirketler izleyicilerin sıklıkla izlediği film ve dizilerin içeriklerini çoğaltarak yeniden üretmekle izleme vasatı oluşturdu. Yayın platformları yapımcılık özelliğini salgının etkin olduğu zaman dilimi içerisinde daha da arttırarak yalnızca kendi içeriklerini değil, aynı zamanda pek çok filmin ve dizinin yayın haklarını da alarak; iç ve dış yapımcılık, dağıtım ve gösterim gibi bir seyir hattının ne-

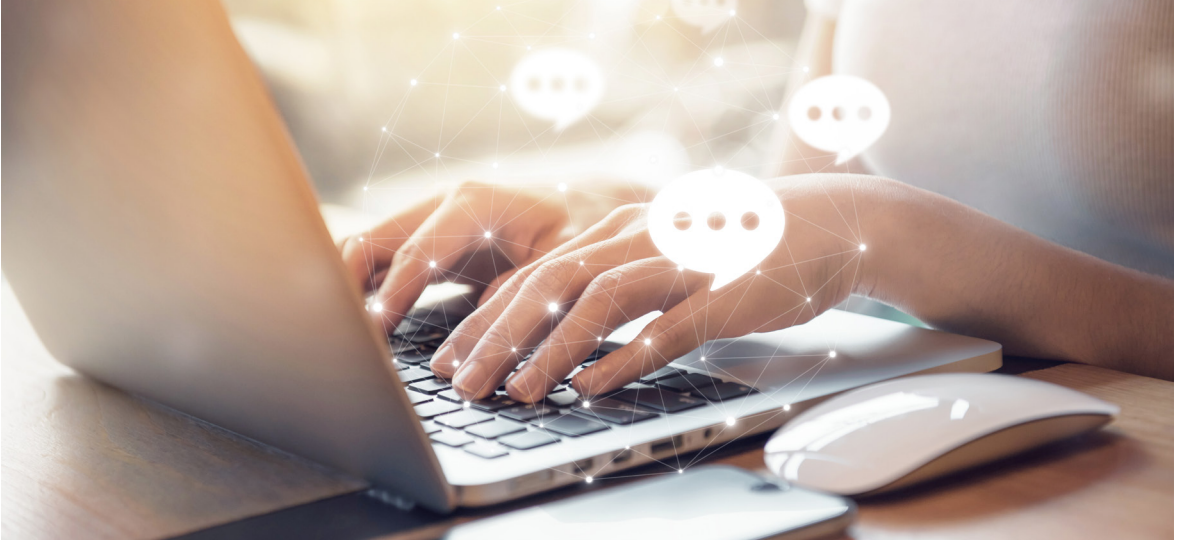
Pandemi ile birlikte gündelik yaşamın bu önemli tecrübesi, sinemanın sokaktan ve son yıllarda hızla artan AVM içi bir yer olmaktan evdeki seyre; erişim kolaylığı, ekonomik olarak cazip olması ve izleyiciye kendi vaktini tayin gibi sebeplerden dolayı alan açmaktadır. Sinema, kalabalığın bir arada olma fikrini mümkün kılarken pandemik izleme az sayıda kişiyi ya da tekil izlenceyi arttırmaktadır.

redeyse tüm mülkiyetini ele geçirdi. Bu mülkiyet ağı aynı zamanda sinema salonlarında da gösterilen filmleri Akademi (Oscar) adayı olarak göstermeye başladı. Örneğin yalnızca 2001 yılı içerisinde Mank, Da 5 Bloods ve Ma Rainey's Black Bottom gibi filmler başta olmak üzere Netflix, Oscar'da farklı kategorilerde pek çok yapımıyla 36 adaylık başvurusunda bulundu. Netflix, kendi meşruiyetini agresif bir biçimde büyüyerek sağladı. Bu temel strateji izleyicilerin pandemi süresince kendisine rıza ürettirebileceği bir hamleler devamı olarak düşünülebilir. Sinema salonlarının pandemide büyük ölçüde iskarta-ya çıkması, belirli yaş aralıklarına uygun geniş repertuvaya sahip film ve dizilerde hem evcil hem de dışardaki kitleyi oluşturdu. Netflix ve benzer platformların en önemli iddiası ise (seyirciye) özel üretimi destekleyecek bir yapı oldukları yönündeydi. Böylelikle dijital yayın platformları küresel köyü hem standart hem de standart üstü besleyecek bir yeri simüle etti.

McLuhan'ın Küresel Köy ütopyası, elektronik devrimle mümkündür ve gelişen medya teknolojileri ise bu vadin aparatları oldu. Yeni medya teknolojisi, McLuhancı bir müjdeyle izleyiciyi pasif konumdan aktif bir konuma yükselttiğini beyan ediyordu. Pandemide küre-

sel çapta karantina uygulamaları ile özgürlüğü elinden alınmış bir izleyiciye özgürlük sanısı verebilecek yetkinliğe ulaşmaktaydı. Ancak toplumbilim açısından bakıldığında hareketliliğin kısıtlandığı, hareketliliğin dijital izlerle ölçümlendiği, hayatiet alametinin de takiple ilişkilendiği bir zaman kesitine tanıklık edilmekteydi. 127 yıllık bir tarihe sahip sinemanın, video-kaset, DVD gibi gelişmelerin etkisiyle karşılaşması sinema salonunun gerekliliğini sorgulamaya itti. Ancak pandemi nedeniyle tartışmanın ana odağı ise, dijital platformların sinemaya etkisidir. Film izleme niteliğine mekânı da dâhil eden analizlerde sinema eski zamanlara ait bir olgu gibi sunulurken toplumsallaşmanın yerine ise uzaktan, mesafeli diyalogu mümkün kılanın dijital platformlar ikame edildi. Instagram'ın, Facebook ve Twitter'ın mesafeli iletişime teşne yapısı nedeniyle sinema da salonsuz bir hüviyete dönüşme riskini taşıyordu. Pandemi nedeniyle bu süreç daha da hızlanmış görünmektedir. Henri Lefebvre, Mekanın Üretimi'nde (2014) sinema tecrübesinin modern şehrin gündelik yaşamının bir parçası olduğunu ifade etmekteydi. Pandemi ile birlikte gündelik yaşamın bu önemli tecrübesi, sinemanın sokaktan ve son yıllarda hızla artan AVM içi bir yer olmaktan evdeki seyre; erişim

kolaylığı, ekonomik olarak cazip olması ve izleyiciye kendi vaktini tayin gibi sebeplerden dolayı alan açmaktadır. Sinema, kalabalığın bir arada olma fikrini mümkün kılarken pandemik izleme az sayıda kişiyi ya da tekil izlenceyi arttırmaktadır.

Film üretim sürecinde, yeni bir pazar olarak yeni prodüksiyonlarla üretimin devamlılığını sağlayan ve bağımsız sinemayı destekleyen Netflix, çoklu cihazdan ve her yerden izlenebilmesi ile sinema sektörünün dağıtım ve gösterim ayağını dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. 2020 yılından bu yana devam etmekte olan Covid-19 salgının etkisiyle uluslararası büyük film yapım şirketlerinin 2021 yılında vizyona giren yeni filmlerini sinemadaki gösterimleriyle eş zamanlı olarak çeşitli dijital yayın platformlarında gösterime sokması, sinemanın gösterim ayağındaki değişimin henüz yeni başladığını ortaya koymaktadır. Dijital platformlar, kültürel tüketicinin alışkanlıklarını kendi kullanım sürelerini doldurmadan çok daha önce değiştirmeye aday görünmektedir. Bu anlamda, tüketici motivasyonunun arzu nesnesi olan Netflix'e yenilerinin eklenmesini bekleyebiliriz.

Sinema Salonundan 'Her Yer Salon'a...

Pandemi, sinema salonlarına yasakları da beraberinde getirdikten sonra geleneksel izleme alışkanlıkları yeni seyir tarzlarını oluşturdu. Pandemi sürecinde gelişen alternatif izleme tarzını oluşturan en önemli karakteristik fark izleme zamanının seyirciye ait bir kontrole bırakılmasıdır. İzleyicinin seyir değişimi dijital yayın platformlarındaki abonelik sistemli izleme oranlarını arttırmaktadır. Sinema salonlarında gösterime giremeyen filmler dijital yayın platformlarıyla anlaşmalar yaptı, filmleri tasarım aşamasında olanlar ise bu tip dijital yayın platformlarının desteğine ihtiyaç duydu. Pandemi 2020'li yıllarda yalnızca salonlarda, evlerde değil hayatın her alanına aynı zamanda taşınan izleme deneyimi oluşturdu. Taşınabilir araçlarda kaydedilmiş içeriklerle beraber toplu taşıma araçlarından kafelere değin pek çok alanda izleme süresini ve çeşitliliğini arttıran yeni bir 10 yıla girildiğinin habercisi oldu. Pandemide nihai kerte de dijital yayın platformlarına bağımlılığın arttığı

"görölmekle aynı zamanda dijital yayın platformlarının bağımlılığı arttırma yönünde izleyicilerin izleme alışkanlıkları nispetince yayın üretme skalası arttı.

Djital Yayın Platformu, izleme deneyimini belirleyici müktesabatıyla birlikte gelmekte, izleme alışkanlıklarını değıştiren ve yeni seyir alışkanlıkları kazandıran bir sözlüğe dönüşmektedir. Örneğın Netflix, izleme bağımlılığında kendini bir fiile ve biçime dönüştürmektedir. Netfixing, bir kişide obur bir seyir, bir dizinin tüm bölümlerini tek bir oturuşta, kısa bir süre içerisinde izleme alışkanlığını ifade ederken, Netflix Effect ise birden fazla aracın tek bir araçta toplanmasını sağlayan çoklu ortam sağlamayı, bireyselleştirmeyi arttırma¹, taşınabilir aygıtlar² sayesinde mekândan bağımsızlaştırma gibi geleneksel izleme alışkanlıklarından kopmayı tanımlamaktadır. İzleme alışkanlıklarının da küreselleşmesi, aynı zamanda abone sayılarının artması, dolayısıyla içeriklerin de standartlaşması açısından önemli olmaktadır. Elektronik devrim, bu yönüyle karşılıklı bağımlılık ihtiyacını arttırmakta, merkezin güçlü bir şekilde yeniden ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Zira şirket 2021 Ekim ayı itibarıyla "Netflix'in dünya genelindeki toplam abone sayısı 213,6 milyona ulaştı. Abone sayılarında son zamanların fenomen dizisi Squid Game'in etkisi hissedildi. Yaklaşık 142 milyon abone 'Squid Game' adlı diziyi izlemeye başladı ve bunun sonucu bu dizi Netflix tarihinin en fazla izlenen dizisi oldu. Şirket çeyreğı 213,6 milyon abone ile tamamladı" (Bloomberg, 2021) Netflix ve benzeri platformlar, ürettiğı içerikleri küresel bir ortak

alan oluşturmakta fakat güçlendirdikleri belirli bir merkezi küresel köy haline getirmektedir. Karşılıklı bağımlılık yerine bir merkezin çizdiği ilişki ağı küresel köye hâkim görünmektedir. Bu küresel köy söylemi pandemiyle birlikte kendini dayatan bir yaşama biçimi haline gelmektedir. Netflix vb. ulus-aşırı şirketler, yapım stratejileri de buna uygun gelişmekte, izleyicinin beğeni ihtimallerinin bileşkesi ile içerikler oluşturmaktadır. Abone sayısının Hakan Muhafız, Atiye gibi örneklerle yerel biraz da oryantalist kodlarla üretmektedir. Burada yerel evrensele açılan bir egzotizm titreşimi veren bir içerik üreticisi, evrensel ise paranteze alınan Netflix profesyonelleri olarak görünmektedir. Pandeminin oluşturduğu küresel köy bu yönüyle sadece Covid-19'un değıl Batı Avrupa merkezli oryantalizm kodunu da yayan bir duruma işaret etmektedir.

Kaynakça

Lefebvre, H. (2014) Mekanın Üretimi (Çev. Işık Ergüden) İstanbul: Sel Yayınları

McLuhan, M. (2017) Gutenberg Galaksisi/Tipografik İnsanın Oluşumu (Gül Çağalı Güven) İstanbul: Yapı Kredi

"Netflix'in abone sayısında "Squid Game" artışı" <https://www.bloomberght.com/netflix-in-abone-sayisinda-squid-game-artisi-2290089> Er. Tar. 24 Şubat 2022)

1 Netflix, Exxen vb. platformlarda üretilen içeriğı izlemek için bir ekranı satın alma seçeneğı olduğu gibi çoklu ekran satın alma da söz konusudur. Bazen bir ekrandan birden fazla seyirci izleyebilme imkanı olsa da aynı anda izleme seçeneğı bulunmamakta, kurumlar bunu bir ihlal olarak değerlendirmektedir.

2 Mobil uygulamaları ile akıllı telefonlar üzerinden, laptoplardan içerikler izlenilmekte ve abonelere kayıt etme ve kaydı istediğı zaman (uçakta, trende, otobüste vb.) izleyebilme mekanı ve zamanı vermektedir.

KARANTİNADA KÜLTÜR SANAT EDEBİYAT

Dünya Vuhan'dan gelen görüntülerle çalkalanıyordu. Birçok yerde virüsün yayılımı söz konusuydu. Ardından ölümleri duyar olduk. İstanbul henüz sarsılmamıştı. Dolayısıyla kültürel etkinlikler de bir endişe bulutunun ardında normal seyrinde ilerliyordu. 2020 sıkıntılı geçecekti, bu belli olmuştu. Henüz evlere kapanmadan, maske denilen şeyin yaygınlaşmasıyla tanışmadan uluslararası son etkinliğin yolunu tuttuk. Dünyanın farklı ülkelerinden gelen birçok sanatçı konserlerini, etkinliklerini iptal ederken John Malkovic bu yolu tercih etmedi. 13 Mart gecesi Zorlu PSM'de son kez bir arada olduğumuz "The Music Critic Show" konserini izlerken teselliye dijital mecralarda arayacağımız, 'mekan' özlemi içine gireceğimiz ve bu sürecin uzun süreceğini belki tahmin ediyor ancak arzu etmiyorduk. Malkovic ve ekibi İstanbul adlı eseri söylerken Türkiye iki gün sonra ilk ölüm haberiyle sarsılacaktı.

Kovid-19 salgını daha önce deneyimlenmemiş bir yola sevk etmişti ülkeleri. Yaşı erişenlerin hatırlayacağı sayım günleri sokağa çıkma yasaklarında bir günlük evde kalmalar dışında 'evde kal'manın güvende olmak anlamına geleceği kimin aklına gelirdi.

Korona önlemleri alınırken bu durum en çok toplumun sosyalleşme alanlarını etkiledi. İşler acaba uzaktan yönetilebilir miydi, çalışmalar evde kalınarak yapılabilir miydi? Peki ya sanat?

Sinema, tiyatro salonları kapanmıştı, etkinlikler bilinmeyen tarihlere ertelenmiş, hareketli bir yaşam içinde tempolu bir koşuşturmaya alışık olan sanatçılar için zorunlu izolasyon dönemi başlamıştı. Yazarlarla buluşulan kitap fuarları artık okurun çok uzağındaydı.

Vizyon bekleyen filmler, seyirciyle buluşmak için tarih açıklamış tiyatrolar, bol alkışlara alışık konserler birden çekiliverdi hayattan. Kültür merkezleri ilk kez bu kadar ıssız yerler haline dönüşüvermişti. Türkiye genç nüfusuyla ciddi potansiyeli barındıran bir ülke. Londra, Paris, New York ne kadar canlıysa İstanbul da o kadar canlıydı.

Sinema sektörü pandemi dönemine girerken aslında başka sorunlarla boğuşuyordu. Sinema salonları, dağıtımçıları ve sektörün oyun kurucuları karşı karşıya gelmişti. Cem Yılmaz, Mahsun Kırmızıgül, Şahan Gökçek ve Yılmaz Erdoğan'ın da aralarında olduğu çok sayıda isim Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelmiş, ardından değişiklikler Resmi Gazete'ye yansımıştı.

Yapımcılar istediğini almış, sinemalarda promosyon ve indirimli bilet dönemi kapanmıştı. Artık filmi salonlara gönderen yapımcıların eleştirdiği 'patlamış mısır-kola' ikilisi bilet fiyatlarının dışına çıkmıştı.

TBMM'den geçen yasa sonrası ilk buluşma Yılmaz Erdoğan'ın "Organize İşler: Sazan Sarmalı 2" filminin

özel gösteriminde gerçekleşmişti. Yüzler gülüyordu. Sektörü şaşırtan ve neler oluyor dedirten bir girişim ise ‘Sazan Sarmalı’ vizyonda iken gerçekleşti. Vizyona girdiğinde 2,5 milyon kişi tarafından izlenen Organize İşler 2 Sazan Sarmalı filmi, iki hafta geçmeden üstelik vizyondayken küresel medya ağı Netflix tarafından gösterime alınmıştı. Sektörün bu şoku atlatması kolay olmadı. Seyirciyi salonlara çeken sinema sahipleri bu kez beyazperdenin büyüsunü bozan küçük ekranla boğuşmak zorunda kalacaktı.

Pandemiye girilen süreçte pek çok salon kapanırken popüler filmler artık izleyicinin bir tık ötesindeydi.

39. İstanbul Film Festivali, 8. Boğaziçi Film Festivali, 57. Antalya Altın Portakal Film Festivali, 12 Punto TRT Senaryo Günleri, Uluslararası Göç Filmleri Festivali ve daha birçok festival, alınan tedbirler kapsamında kısıtlı izleyiciyle veya çevrim içi olarak yapıldı.

Salgın döneminde Kültür ve Turizm Bakanlığı destekleri arttırarak sinema sektörüne yaklaşık 150

milyon liralık destek sağladı. Netflix, İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSV) ve Sinema Televizyon Sendikası’nın kamera arkasındaki çalışanlar için oluşturduğu ‘Kovid-19 Sinema ve Televizyon Sektörü Desteği’ 6 milyon TL’ye yakın bir rakamdan oluştu.

Tiyatro dünyası da zorlu süreci destekle ayakta geçirmek durumunda kalacaktı. Çok sayıda özel tiyatroyu bir araya getiren Tiyatro Kooperatifi önemli adımlar attı. Resmi kuruluşlar, Belediyeler ve tiyatro sahibi oyuncular bu oluşumun yanında durdu, tiyatro yapamayan gruplara destek paketleri hazırlandı. Tiyatro Kooperatifi’nin Kadıköy Belediyesi ile birlikte gerçekleştirdiği ‘Sanat Parkta’ etkinliği içinde dönen torpil ise sanat dünyasını ayağa kaldırmıştı. Kooperatif çatısı altında olmayan özel tiyatrolar bu zorluk dönemini Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın desteğiyle atlatmaya çalıştı. Bakanlık sektör temsilcileriyle bir araya geldi, Devlet Tiyatroları Türkiye’nin her yerindeki sahnelerini özel tiyatrolara açtı. Pandemi kurallarına uygun gerçekleştirilen oyun gösterimleri gelecek kaygısının arttığı bir dönemde hem tiyatrolara hem de izleyicilere nefes oldu.

Sürecin başında pek çok sanatçı performanslarını kendi dijital mecralarına taşıdı. Online tiyatro gösterimleri, uzaktan konserler gerçekleştirildi. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, yeni tip koronavirüs ile mücadele kapsamında alınan tedbirler nedeniyle evde kalmak zorunda olunan dönemde, İletişim Başkanlığı koordinasyonunda dijital hesaplarından "7 Tepeden 7 Kıtaya" konserleri düzenledi. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Kültür Sanat Vakfı (İKSİV) ve Zorlu PSM ile çok sayıda sanatçı, belediye ve kültür sanat kurumları, konserleri sosyal medya hesapları üzerinden gerçekleştirdi.

Türkiye ve dünyada, Kovid-19 önlemleri kapsamında geçici bir süreliğine kapılarını kapatan çok sayıda müze online olarak sanatseverlerle buluştu. Dolmabahçe ve Topkapı saraylarının da online olarak gezilebildiği platformlarda, Ankara, Bursa, Sivas, Gaziantep ve Eskişehir gibi şehirlerin önemli mekanları da ziyaret edilebildi. Bu dönemde çok sayıda sergi de online olarak izlenebildi.

İstanbul Modern, SALT, Yapı Kredi, Pera pek çok arşivlik işleri erişime açarken, Sakıp Sabancı Müzesi de, "İstanbul'da Bir Sürrealist: Salvador Dalı" sergisini çevrim içi olarak sanatseverlerle buluşturdu.

Pandemi döneminde evde kalan okura yayın dünyası da kayıtsız kalmadı. Pek çok dergi ve yayın online erişime açıldı. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan "Etkin Kütüphane Evinizde" etkinlikleri kapsamında farklı içerikler ve online aktiviteler canlı olarak takipçilere ulaştırıldı, e-kitaplar ücretsiz olarak okura sunuldu.

Türkiye Yazarlar Birliği (TYB), 1984'ten itibaren düzenli olarak yayınladığı "Türkiye Kültür ve Sanat Yıllıkları"na online erişim verdikten kısa bir süre sonra, TYB bünyesinde hizmet veren Mehmet Akif Araştırmaları Merkezinin yayınladığı 9 kitaptan oluşan seti de online olarak okuyuculara açtı.

Pandemi döneminde okur online kitap satış sitelerine yöneldi. Evde kalınan süreçte en çok çocuk kitapları ilgi gördü, satışlar yüzde 200 arttı.

Kitap okurunun ilgisini çeken sesli kitaplar pek çok uygulamayla yaygınlık kazandı. Storytel, Dinlebi, Kitapyurdu Sesli Kitap uygulamalarında yerli ve yabancı çok sayıda kitap usta isimlerin seslendirme-siyle yer aldı. TRT Dinle ise geniş arşiviyle kulaklara seslenirken, çeşitli mecralarda gelişen podcast yayınları da ivme kazandı.

Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi veritabanlarını uzaktan

Pandemi döneminde okur online kitap satış sitelerine yöneldi. Evde kalınan süreçte en çok çocuk kitapları ilgi gördü, satışlar yüzde 200 arttı.

erişim hizmetine açtı. HiperKitap, Britannica Online, Pressreader, TÜBİTAK, İSAM arşivi, Dîvânı Lugâtî't-Türk'ün de aralarında olduğu çok sayıda kaynak e-devlet şifresiyle ulaşılabilir hale geldi.

Bir anda dijitalleşmenin içine 'sığındığımız' dönemin bıraktığı görünmez hasarlar, virüsün hayatımıza taşıdığı sıkıntıların yanında ölçülebilir mi? Genç kuşağı klavyesinden tutup 'bireyselleşen' bir dünyaya kültür şoku yaşatacak şekilde taşıyan bu süreci nasıl değerlendirmeli?

İçinden geçtiğimiz sürecin kültürel hayata yansımaları hakkında tespit ve değerlendirmelere yer veren en önemli çalışma Erdem Dağdemir'in Karakarga Yayınları'ndan çıkan kitabı oldu. Kovid-19 sonrası değişen kültür paradigmalarını "Bir Kültür Virüsü" adlı eserine taşıyan Dağdemir, kitabın "Kültür Endüstrisi 4.0" başlığını taşıyan bölümünde dijital dünya ile değişenleri anlatırken şu tespiti paylaşıyor: "Kültür endüstrisinin ve dolayısıyla onun mühendisleri olan kültür mühendislerinin amacı, yeni kültür paradigmalarının benimsenmesi üzerine çalışmak ve toplumların zihnini bu doğrultuda hazırlamak veya biçimlendirmektir.

Upgrade edilmiş Kültür Endüstrisi 4.0 ile birlikte, tüketimin daha hızlı yapılmasının yanında ölçülebilir olması, yönlendirilebilir olması ve bireysel olması gerekir. Kültür Endüstrisi 4.0, bireyseldir."

Pandemi döneminin kısıtlamaları yazarlarda nasıl karşılık buldu? Karantina günlerinde hayatımıza yansıyanlar Fatma Barbarosoğlu ve Nazife Şişman'ın dünyasında da karşılık bulur elbet. İki yazarın telefonla paylaştığı düşünceler, yazıya dökülür, e-posta yazışmaları ise bir kitabın müjdecisi olur.

Nazife Şişman, İnsan Yayınları'ndan çıkan "Karantina Günlerinde Evin E-Hali"nin kitaplaşma sürecini şöyle anlatıyor: "Karantina günlerinde yalnızlık içinde hepimizin yaşadığı o karamsar tablonun içindeyken bana 'Dilsiz' filminin yönetmeni Murat Pay bir link attı. 'Normalde gösterimde olmayan bir filmi şu şifreyle izleyebilirsiniz' dedi. Ben filmi izledim. Film o günlerdeki atmosferde ruhumda çok iyi geldi. Linki izin alarak Fatma Hanım ile de paylaştım. Eş zamanlı olarak filmi tekrar izledik ve sonra film üzerine konuşmaya başladık. Zaten telefonda uzun uzun konuşan iki arkadaşız kavramsal konularda çok çalışmalarımızı karşılıklı payla-

şırız, birbirimize metinler okuruz. Böyle bir telefon geleneğimiz zaten vardı, film üzerinden de bunu sürdürdük. Bu esnada bunları madem biz telefonda konuşuyoruz, yazıya dökelim dedi Fatma."

2020 mart, nisan, mayıs aylarında karantina altındaki gündelik hayatın kaydını tutan Fatma Barbarosoğlu ve Nazife Şişman, ev ve dijital ortamın iç içe geçtiği, korku ile pencereden bakılan, maske-siz sokağa çıkılmayan arayışlar dönemini notlarıyla geçmiş ve gelecek arasında bir yerde "E-Hali"ne iliştiriyorlar.

Peki pandeminin zihin dünyamıza bıraktığı asıl virüs nedir ve bireyselleşme dünyasında nasıl sonuçları olacak? Erdem Dağdemir şu değerlendirmeyi önümüze çıkarıyor: "Kovid-19 virüsünün hayatımıza bir kültür virüsü olarak da girmesinin sebebi, değişen kültürel ekonomik ve ideolojik paradigmalara göre toplumların zihinlerini hazırlamak ve oryantasyonu sağlamaktır. Dijital dünyanın kapısı ilk kez açıldıktan sonra, insanlar sanal alem denilen sohbet odalarında kelimeleri kullanarak insanlarla sosyalleşirken, şimdilerde kelimelerin dahi kullanılmadığı bir görüngü dünyasının esiri

olmuşlardır. Söylenenin değil, gösterilenin önemli olduğu bu göstergeler dünyasında anlam hızla tüketilip sistem tarafından emilmektedir."

Pandemi döneminde edebiyat, kültür-sanat dünyamızdan birçok isim aramızdan ayrıldı. Sezai Karakoç, Prof. Dr. Alaeddin Yavaşca, Prof. Dr. Teoman Duralı, Rasim Öztekin, Ferhan Şensoy, Yavuz Bahadıroğlu, Emine Işinsu Öksüz, Hasan Saltık, Kartal Tibet, Şafak Tavkul, İbrahim Kalkan, Sabina Toziya, İnci Çayırılı, Nusret Çetinel, Talat Güreli, Yalçın Turgut Balaban, Mustafa Yazgan, Sezai Aydın ve Fatma Girik gibi pek çok kıymetli isim ebediyete intikal etti.

Savaşların gölgesinde normalleşmeye adım atılan günümüze gelene kadar çok badireler geride bıraktı. Uzun süredir ertelenen pek çok proje gözle görülür hale geldi. Genç kuşakların gönüllü ekran karşısında kaldığı, yetişkinlerinse zoraki deneyimlediği 'evde iş' çalışması aslında bir yönüyle dünyanın iplerini birbirine bağlayan güçlü sektörleri daha görünür hale getirdi. Özellikle yeni nesil dijital platformlar sunduğu alternatifli yöntemlerle gündelik hayatın bir parçası olmaya doğru gidiyor.

— 66 —

Edebiyatta ve sanatta güçlü damarlara sahip olmak, tarihi birikim konusunda yetersiz olmamak ve gelecek vizyonu oluşturmada beklentilere sahip olmak en büyük avantajlarımız.

— 77 —

Netflix, BluTV, Gain, Exxen, Mubi, Amazon Prime ve ardından ülkemizde yayına hazırlanan Disney+, ülkemiz genç nüfusuna hitap ederken hayatımızda geniş yeri olan televizyon yayıncılığı da dönüşüyor. İslam ve Müslümanlar hakkında, en iyi film, dizi, belgesel ve çocuk programlarını evrensel bir izleyici kitlesine sunmak amacıyla yola çıkan Alchemiya ise henüz ülkemizde yok. BBC’de uzun yıllar yapımcılık yapan Navid Akhtar’ın CEO’luğunu üstlendiği platformda Batı’nın yanı sıra İslam dünyasından da çok sayıda içerik sunuluyor. Müslüman sinemacı, yapımcı ve senaristler yetiştirmek hedefinde olan platformda şimdilik İngilizce altyazılı film, belgesel ve diziler yer alıyor. TRT’nin hazırlığını yaptığı dijital platform için henüz resmi bir açıklama yok. Pandemi sonrası kültür üretimine yönelik dijital platformların daha da çeşitleneceği düşünülebilir. Gerek uluslararası gerekse de ulusal kültür üretim mekanizmaları izleyicinin sadece tüketici değil, üretici olarak da yer alacağı platformlara doğru hızla ilerliyor.

Türkiye izleyicisi henüz kendisine ulaşan içeriklerin tüketicisi konusunda. Ülkemizin dönüştürücü gücünü yansıtan çalışmalar için henüz emekleme aşamasında olduğumuz söylenebilir. Özellikle dizileri dünyanın her tarafında izlenen bir ülkenin, ‘Dünyanın iyiliği için Türki-

ye’ mottosuyla insani yardım gayreti ve savaşların kavurduğu yerlerde barış çabası içinde olması bir umut oluşturuyor. Gerek Batı ülkelerinde gerekse Asya, Latin Amerika ya da Afrika’da yüzlerin döndüğü Türkiye’nin dijital imkanları daha iyi değerlendirilebilecek bir potansiyel barındırdığına kuşku yok. Edebiyatta ve sanatta güçlü damarlara sahip olmak, tarihi birikim konusunda yetersiz olmamak ve gelecek vizyonu oluşturmada beklentilere sahip olmak en büyük avantajlarımız.

Pandemi döneminde dijital gücünü keşfeden ülkemizin genç nüfusu, kültürde ve sanatta oluşturulabilecek ‘hafıza’ ile hem kendi içinde derinleştirdiği sorunlar yumağından kurtulabilecek hem de düne kadar ismini bilmediği ülkelerde, coğrafyalarda bile yapacağı kültürel hamlelerle yaşanabilir bir dünyanın izlerini adımlayacak. Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı ve TİKA gücüyle kültürde ve eğitimde uzakları yakın eden anlayış, şairin ifadesiyle “Acılar umudu buldurur bize/ Bir zırha büründüm bu çağa karşı” dedirtebilir.

Kültür Endüstrisi üzerinden mühendislik çalışmasına maruz bırakılan genç nüfusun üzerindeki sanal tozlarını silkeleyerek son sözünü yine şaire bırakalım: “Türkümüz dünyayı kardeş bilendir/ Gökleri insanın ortak tarlası.”

SEZAI KARAKOÇ'TA MİLLET, ÜLKE, DEVLET VE MEDENİYET KAVRAMLARI

İlk kez 1995'ten sonraki yıllarda 8 cilt halinde okura sunulan üç kitabının, Sezai Karakoç'un "bir siyasî düşünür olarak" portresini pekiştirdiğini söyleyebiliriz. Karakoç elbette çok boyutlu bir düşünür, çok yönlü bir sanatçıdır. Siyaset düşüncesi ve felsefesi, onun düşünür yönünün bir cephesidir. İlk kez 1968 yılında basılan "İslamın Dirilişi" adlı temel kitapla ana çerçevesi çizilen bu boyut, söz konusu 8 kitapta ülke, millet, medeniyet, devlet, devlet kurumları gibi ana başlıkların ve ilgili alt konuların ayrıntılı işlenmesiyle bir dünya görüşü bütünlüğünü pekiştirmiştir.

Önemle belirtmek gerekir ki, Sezai Karakoç'un 1991'den itibaren vefatına kadar 30 yıl boyunca yaptığı konuşmalar, en az bu tarihe kadar basılmış kitapları kadar; belki de daha önemlidir. Önce Diriliş Partisi, 2007'den itibaren de Yüce Diriliş Partisi Genel Başkanı sıfatıyla; halka ve basına açık yaptığı ve her biri bir konferans bütünlüğündeki söz konusu konuşmalar dikkate alınmadan Karakoç'un düşünceleri hakkında söylenecekler eksik kalacaktır. (Bu konuşmaların toplam 250 saati bulan 190 tanesinin çok mühim bir kaydına yucedirilis.org.tr adresinden ulaşılıp izlenebilir ve indirilebilir.)

60'lı ve 70'li yılların idealist genç aydınların toplumsal ve siyasal düşünceleri büyük oranda "İs-

lâm'ın Dirilişi", "Sur", "Sütun", "Farklar" gibi eserlerle beslenmişti.

Adını andığımız ve tamamı 90'lı yılların ortalarında okura sunulan eserler ise, "lise" eğitiminden sonra gelen "fakülte" eğitimi gibi, önceki eserlerin düşünce zeminini genişletip geliştirerek okuru adeta aksiyona hazırlamaktadır. Bilhassa bu son eserler, kemale ermiş bir düşüncenin açık, berrak, yüksek tesirli ve adeta teori aşamasından uygulama aşamasına geçmeye hazır temel bir kılavuzu hüviyetindedir.

Bu kitaplar yayımlanış tarihlerine göre "Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi" (1995), "Yapı Taşları ve Kaderimizin Çağrısı" (1996) ve "Çıkış Yolu" (2002) adlarını taşımaktadır. Kitaplardan "Yapı Taşları" iki cilt, diğerleri üçer cilttir ve her cilt yurtdışında andığım adlarına ilaveten ayrı alt başlıklar taşımaktadır.

"Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi"¹ adlı üç ciltlik eser, özellikle birinci cildindeki "Medeniyetimizin Büyük Krizi" başlıklı ve rakamlarla numaralanmış toplam 100 sayfa uzunluğundaki 17 yazıyla dikkati çekmektedir. Bu yazılarda büyük bir kuşatıcılıkla medeniyetimizin tarih içindeki seyri, dönemleri, günümüze yansıyan yönüyle ele alınarak, çağımızda büyük ve köklü bir kriz içinden

1 Diriliş Yay. 1. baskı 1995 İst, Üç cilt, 466 s.

geçmekte olduğu tespiti yapılmakta, bu krizin tarihi, sosyolojik, kültürel, siyasal sebepleriyle geniş bir analizi ortaya konmaktadır.

Temel tez'in "medeniyet tezi" olduğu vurgulanan eserin ikinci ve üçüncü ciltlerinde, medeniyetimizin içine düştüğü bu krizden çıkış için gerekli donanımına işaretlerle, "İman", "İslam", "Öte Dünya", "Kader", "Peygamber", "Hakikat" ve "Dava Ahlakı" gibi kavramlar ele alınmakta ve "İslam milletinin ve İslam medeniyetinin Dirilişi" ana teması etrafında yorumlanmaktadır.

Karakoç'un konferans ve meydan konuşmaları metinlerinin, yazarın kendisi tarafından titizlikle gözden geçirilmesiyle okura sunulan üç ciltlik "Çıkış Yolu"² ise, ağırlıklı olarak Ortadoğu'yu ele almaktadır. İslam ülkelerinin içinde bulunduğu tabloyu geçmişten günümüze analiz ederek, "İslam Birliği"nin neden vazgeçilmez bir zaruret olduğunu izah ve bu birliğin gerçekleşmesi için atılması gereken öncelikli adımları işaret etmektedir.

Ağırlıklı olarak toplum, toplumsal değişim, aydın, toplum önderi, devlet adamı, toplumun örgütlü siyasal kurumları ve devlet kavramlarının ele alındığı "Yapı Taşları ve Kaderimizin Çağrısı I-II"³ ise, Diriliş dergisinin haftalık olarak yayımlandığı 1988-1992 arası dönemindeki Karakoç'un başyazılarından meydana gelmiştir. Kitabın her iki cildi de "Başyazılar" alt başlığını taşımaktadır.

Karakoç, hemen tüm eserlerinde sanatla tefekkürü birbirine bağlı süreçler içinde ele almıştır. Sanat yazıları ve şiirleri siyaset, toplum, devlet ve medeniyet meselelerinden soyutlanmadığı gibi, doğrudan siyasetle ilgili eserleri de sanat terbiyesinden, edebiyat disiplininin mahrum bırakılmamıştır. Karakoç'un sanat görüşünü, genel hayat görüşünün bir parçası; bir uzantısı olarak gördüğü hususu hatırlandığında, böylesi bir ayırmaya zaten yer olmadığı da görülecektir.

Karakoç "kişilik bir bütündür" demekle, sanatla düşüncenin yahut sanat adamlığıyla toplum me-

2 Diriliş Yay. 1. baskı 2002 İst. Üç cilt, 600 s.

3 Diriliş Yay. 1. baskı 1996 İst. İki cilt, 446 s.

selelerine ilginin birbirinden ayırtılamayacağını yazı ve konuşmalarında sıkça vurgulamaktadır.

Siyaset ve Aydınların Sorumluluğu

Karakoç'a göre siyaset, özet bir tarifle "Devlet ve toplumun tüm işleri ve idaresi"⁴ demektir. Bu sebeple, "Milletin hakiki kuvveti" (s.143) bu hayati görevi, yeteneksizlerin, ehliyetsizlerin, istismarcıların eline bırakmamalı, hatta politikanın çirkinliğini ileri sürerek idealist insanları güya koruyormuş gibi yapanların aldatıcı propagandaları tesiriyle, görevini ve sorumluluğunu üstlenmekten de geri durmamalıdır. "Politikanın kötülüğünü çirkinliğini ileri sürerek, milletin hakikî kuvvetini ürkütüp toplum meydanına yaklaştırmamak istiyorlar bazı dümen suyuna kürek çekenler. Devlet ve toplumun tüm işleri ve idaresi demek olan siya-

setin kötülerin elinde kalması için, hak suretinde görünerek aldatıcı propaganda yapıyorlar."⁵

Kendi kültür ve medeniyet değerlerimizin muarızları, son yüz yıl boyunca hep etkin olmuş, bütün düşünür ve dava adamlarımıza yaptıkları yok sayma, gizleme yahut karalama kötülüklerini maalesef Karakoç'tan da esirgememişlerdir.

Karakoç'un ülke, millet ve devlet konularındaki ezberleri bozup yerleşik yanlışlıkları, doğruları söylemek suretiyle yok edici tutumu, söz konusu yanlışlıklardan beslenen anlayışları da rahatsız etmiştir. Zaman zaman 'kendisinin büyük şair olduğu, siyasetle ilgilenmemesi gerektiği vs.' yollu itirazlar, bu türden rahatsızlıkların üstü örtülü bir başka ifadesi sayılmalıdır. Bu görüşe göre günümüzün gençliği mesela loş ve bohem bir ortamda, mum ışığında, uyduruk "ezgi"ler eşliğinde diyelim Karakoç'un 18 yaşında yazdığı gençlik şiirlerini –hatta bir tek şiirini- okumakla yetinmeli, O'nun, milletimizin ve medeniyetimizin dirilişi

4 Yapı Taşları ve Kaderimizin Çağrısı-Başyazılar II, Diriliş Y. 1. Baskı 1996 İst. "Ya Diriliş Ya Ölüm!";S. 144

5 Age. s 143

davasıyla, düşünceleriyle, mücadelesiyle tanışmamalıdır!

Bu tür itirazlara bir cevap da olmak üzere, adını andığımız eserde “Ya Diriliş Ya Ölüm!” başlıklı yazıda şöyle demektedir: “Aldanmamak lazımdır. Harun Reşid ya da Kanunî devrinde yaşamıyoruz ki, şair sadece şairliğini, bilim adamı da bilim adamlığını yaparak düzenin devamını sağlamakla yetinilsin. Bugünkü gidiş, şairin de, bilim adamının da ölümüne doğru bir gidiştir. Bu sebeple, idealist düşünce ve sanat adamları ve her türlü aydın kişi milletin ve ülkesinin hizmetine koşmalı, günlük politikanın aleti olmadan toplumu tufeyli politikacıdan kurtarmalıdır. Siyaset için siyaset değil, ideal için siyaset yapanlar, ücretli meslek askerine karşılık, vatanını savunurken şehit olan asker durumunda olacaktır.”⁶

İdealist aydın, toplum görevi için hamle yaptığında yalnızca “tufeyli politikacıyı” değil, aynı zamanda güya aydını korumaya çalışan “ikiyüzlüyü” de karşısında bulacaktır. Dava ahlakı sahibi idealist aydınlar, bu duruma da hazırlıklı olmalıdırlar: “Aydınlar, aldanmayınız. Toplumun kaderini, inancını yitirmiş, idealden mahrum, çıkar ve mevki düşkünü, politika bezirgânı kişilerden kurtarmak için ileri atıldığınızda, sizi korur gibi görünen ikiyüzlülere kanmayınız.”⁷

Karakoç, devlet ve toplum idaresi konusunda görev üstlenmeyi, inanmış aydının kaçınılmaz bir sorumluluğu olarak görmektedir. “İnanmış kişi, şuurun, görev üstlenmenin, sorumluluktan kaçmamanın en yüksek derecesine ermiş kişidir...”

Diriliş, inanmış aydınların şuurlanışı, sorumluluğunu hissedışı ve yüce görevi üstlenişidir.”⁸

“Gerçek” Bir Siyasi Parti

Siyaseti, sıklıkla gördüğümüz ve çekindiğimiz olumsuz anlamıyla değil; ideale hizmet anlamıyla tanımlayan ve aydınları kaçınılmaz sorumluluğu üstlenmeye çağıran Karakoç, siyasî kurum ve kuruluşları da ideal ölçüsünde adeta yeniden tanımlamakta, onların hem bünye, hem de işleyiş ve fonksiyonları açısından özelliklerinin ne olması gerektiğini yukarıda adını andığımız eserlerinde tartışmaktadır.

“Parti ve Biz” başlığını taşıyan seri yazılarda, Karakoç, ideal anlamda bir partinin nasıl olması gerektiği konusunda, bir hizmet aracı olarak partinin hizmete elverişli hale getirilmesi için bu “Batılı” enstrümanda yapılması gereken esaslı değişiklikleri ele almaktadır. “Partiyi, toplumun güvenliği, sağlamlığı ve mutluluğu için kurulmuş bir organizma olarak düşünmek gerekir...Toplum hakkındaki düşüncelerin gerçekleşmesi için aynı ideale bağlı kişileri sinesinde toplayan bir kuruluş olarak bir araç.”⁹

Sezai Karakoç’a göre gerçek parti, “milletimizin ruhuyla bağlı olduğu medeniyetimiz hakkında çilesi çekilmiş yeni bir yorumla yola çıkan bir ideal adamın ve kadronun, toplum, siyaset, ekonomi konusunda yeni düşünceler ve öneriler getirerek, toplumumuzu, metafiziğinden ahlâkına, sosyal, siyasal yapısından ekonomisine kadar yeni baştan düzenleme atılımı ve aşkının eseri”¹⁰ olmalıdır.

6 Age. s. 144

7 Age. s. 145

8 Age.”Sorumluluk Çağı”, s. 130

9 Age. “Parti ve Biz”, s. 50

10 Yapı Taşları ve Kaderimizin Çağrısı I, Diriliş Yayınları, 2. baskı, Şubat 1999 İst. “Gerçek Parti”, s. 198

Partilerde lidere sevgi saygı ve itaat olmalı, ancak körü körüne, kayıtsız şartsız bağlılık söz konusu olmamalıdır. Partinin her şeyden önce siyasal ve toplumsal bir kurum olduğu unutulmamalı, bir mezhep ya da bir tarikat gibi örgütlenmekten kaçınılmalıdır. Parti lideri, partililer üzerinde gizli bir dinî sulta yahut bir tür şeyhlik müritlik ilişkisi kurmamalıdır.

Propaganda amacıyla dahi olsa yalan söylenmemeli, partililik yapılmamalı, tepkiden değil, idealden doğmuş olmalı ve ana ilke hakikat olmalıdır. “Gerçek parti yalana değil, hakikatlere dayanan partidir. Kişilere değil, düşüncelere; ilkelere dayanan partidir. Şahıslar geçip gider, partiler de kalmaz. Ebediyen kalacak olan hakikattir.”¹¹

Devlet

Sezai Karakoç, pek çok eserinde devlet ve devlet kurumları hakkında kapsamlı görüş ve önerilere yer vermiştir. Yapı Taşları ve Kaderimizin Çağrısı’nın ise ana konusu adeta “devlet”tir. Eserde, “Devlet” ortak başlığını taşıyan bir seri yazı yer almaktadır. Toplam 10 bölümden oluşan bu uzun seri yazılarda Karakoç, tarih boyunca görülmüş devlet biçimlerinden, yönetim şekillerinden günümüz devletlerine ve devlet ideolojilerine kadar birçok konuyu, devlet-medeniyet, devlet-din ve devlet-birey ilişkisi açısından ele alıp yorumlamaktadır.

Devlet- Din İlişkisi

Toplum kurumlarının en önemlilerinden olan devlet, çağlar boyunca insanlığa yön veren inançlar ve düşüncelerden etkilenecek, “çağın zihin ve eylem

etkisini” hissederek şekillendiği gibi, toplumların hayatı, inançlar, düşünceler, ahlak ve kişilikler de devletlerden, devlet idaresinin tutum ve özelliklerinden etkilenmiştir. Karakoç, bu karşılıklı etkileşimin çatışmaya dönüşmesinde ferdin özgürlüğü ile otoritenin, din ve toplum barışı ile bunu sağlayacak devlet otoritesi arasında doğru dengenin kurulamamasının yattığını belirterek, şu tespitleri yapar: “Otorite tanımama anarşiye kapı açar. Devlet otoritesini putlaştırma (ise), insanı hiçe sayış, zulme, o da toplumu içten içe çökerten, yıkıp çürüten bir psikolojik çözülmeye yol açacaktır.

Kişiyi hiçe sayıp tüm hakkı devlete vermek, geçmişte prototipini firavunların, nemrutların oluşturduğu sistemin doğmasına sebep olur ki, devleti, hatta devletin başı insan veya sülaleyi tanrılaştırmaya kadar gider. Bu, dinin hakkını devletin gasp etmesi anlamına gelir. Yani, meşhur deyişle, Sezar’ın hakkı Sezar’a, Tanrı’nın hakkı da Sezar’a demek olur bu.”¹²

Günümüzde komünizmin de devlet aygıtını aynı putlaştırmayla, “kişi ruhunu devlet silindiri altında ezme”yi amaçladığını, devleti bir şirket gibi görme eğilimininse, devleti putlaştırmının verdiği hasara tepkiden doğduğunu söyler.

Karakoç, antik çağlarda devletin, dinin yerine ve devlet başkanının da Tanrı yerine geçmesiyle insanın ezildiğini, bu sebeple Tek Tanrı inancını getiren peygamberlerin bu sistemleri yıktığını belirttikten sonra, tümüyle dinî bir sınıfın devletin de mahsurlarının bilhassa Hristiyanlık geçmişinde görüldüğünü belirtir. Sonuç olarak bu konuda hassas bir denge işlemektedir. “Devletle dini birbirine tam yabancılaştırmak, onları birbirinden tam

11 Age. s. 201

12 Yapı Taşları I, “Devlet I”, s. 47

koparıp ayırmak, ya da onları özdeşleştirmek, iki aşırı ucun ifadesi olur”¹³

Buna mukabil bilhassa kural koyma, ödül yahut ceza verme, bu konuda müeyyide uygulama gibi hususlarda dinin alanıyla devletin alanı çakıştığı için, (devletsiz bir Müslümanlığın hemen hemen imkânsızlığı gibi) devletin dinden ayrı, kopuk olması da eşyanın tabiatına aykırıdır. “Devlet, mükâfatlandırıcı, ödüllendiren ya da cezalandıran, insanın elini kolunu bağlayan bir güç. Dinin uhrevî âlem için öngördüğü ceza ve mükâfatı ya da benzerlerini dünyada ister onun adına, ister kendi adına uygulayan kurum olarak, dine yabancı durmaz, kendinden soyutlayamaz, kendi teoriğinden dışlayamaz.”¹⁴

Devlet Medeniyet İlişkisi

Karakoç, devlet idealinin, bir ırk, bir sınıf, bir parti menfaati ile özdeşleştirilmesinin, toplumu felakete sürükleyeceğini öngörür, “Devlet ideali, insanlık idealiyle bütünlenmedikçe, o korkunç kuvvetiyle yıkan, önlenemez bir felaket halini” alacağına ve “devlet ideali insanlık idealine, o da medeniyet ruhuna bağlanmadıkça”¹⁵ devletin bir zulüm mekanizmasına dönüşmesinin kaçınılmaz olacağına vurgu yapar.

Günümüzde devletle din ilişkisinin ve devletle medeniyet ilişkisinin araştırılıp üzerinde düşünülmesi gereken önemli konular olduğunu, geleceğin devletin çehresinin bir canavara mı, yoksa bir meleğe mi benzediğinin de ancak bu yönde-

ki çalışmalar ve düşünceler ışığında görüleceğini söyleyen Karakoç, “Medeniyet idealini devletten, din ideal ve etkisini de medeniyetten soyutlamaya ve dışlamaya çalışan günümüz ideoloji”¹⁶lerinin insanlığı mutlak bir felakete sürüklemekte olduğunu altını çiziyor.

İslam, Devleti Zaruri Görür

Kimi yazarlarca zaman zaman tartışılmış olan, İslamiyet için “devlet” aygıtının gerekip gerekmediği konusunda Karakoç nettir. “Devlet” başlıklı 7. yazısına “İslam, devleti zaruri görür”¹⁷ cümlesiyle başlayan Karakoç, bu konudaki tutumunu tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ortaya koyar. “İslâm, devleti zaruri görür. ‘İyi’nin yerine getirilmesi, ‘kötü’nün önlenmesi ve engellenmesi, Müslümanların üzerine bir borçtur. Bu da zorlayıcı bir güçle mümkündür. Devlet bu sebeple bir zarurettir. İslâm, toplu olarak yaşamayı, kişi olarak yaşamamanın üstünde görür. Toplu yaşama da, devlet yaşantısını mecburi kılacaktır.”¹⁸

Karakoç, İslâm dininin, siyasal ve toplumsal yönetim için her zaman geçerli kurallar ve ilkeler belirttiğini, dinin temel ilkesinin hakikat ve erdem oluşu dolayısıyla, İslâm’ın devlet fikrinin de bu ilkelere dayandığını söyler. Sezai Karakoç’a göre İslam toplumunun yönetim ilkeleri şu başlıklar halinde özetlenebilir:

- Hakikat ve erdem ilkesi,
- Emanetlerin ehline verilmesi ilkesi,
- Meşveret ve danışma ilkesi, (şura prensibi),

13 Age. s. 49

14 “Devlet II”, s.52

15 “Devlet II”, s. 52

16 Age. s. 53

17 “Devlet VII”, s. 72

18 “Devlet VII”, s. 72

- Adaletin yerine getirilmesi ilkesi,
- Barışı ve güvenliği sağlama ilkesi,
- Kazanç oranı ve şeklinin sınırsız olamayacağı (helâl kazanç) ilkesi.

“İslâm devleti, ırk, belli bir dil, belli bir mezhep esasına dayanmaz. Hatta, ehl-i kitap gayri Müslimlerinin bile devlete tâbi olmaları şartıyla İslam toplumuyla yan yana yaşama hakları tanınmıştır.”¹⁹

Karakoç devletin, bir öz-biçim ikilisinde “biçim”e tekabül ettiğinden hareketle, öz’ün biçimden önce gelişi dolayısıyla devleti yaşatacak olanın bu “öz” olduğunu, muhtevası boş bir organizasyonun devlet olamayacağını, tarih boyunca İslam toplumlarının uğradıkları afet, işgal ve istilalara rağmen yeniden kendi devletlerini kurmak üzere toparlanabilmelerini sağlayan temel faktörün de onlardaki bu “devlet şuuru” olduğunu belirtir. “Devlet gereksinimi, su gibi, ekmek gibi hep hissedilmiştir bu toplumlarda. Kendi devletini de hep müslüman devleti olarak düşünmüşlerdir bu

toplumlar. Devlet, onların gözünde, kutsal değilse bile, kutlu bir kuruluştur. Yusuf Has Hacı, bu yüzdendir ki, devlet nazariyesine “Kutluluk Bilgisi” (Kutadgu Bilig) adını vermiştir. Asıl olan öz, niyet, anlam, amaç ve ruhtur. Biçim, temiz ve saf, derin ve aşklı özlerden gelirse, gerçek biçim olarak görevini yapacaktır. Özü bulandırmayan biçim (şekil), yine o özle akraba olan biçimdir.”²⁰

Barışı Tesis İçin Savaşa Hazır Ordu

Yapı Taşları ve Kaderimizin Çağrısı adlı eserin “Devlet” başlıklı yazıları boyunca ilerlerken, aynı zamanda günümüz dünyasının devletlerine, ideolojilerine ve uygulamalarına da toplu bir bakışla vakıf oluyor, karşılaştırma, tenkit ve tahliller yapıyoruz. Devletin barışı sağlama fonksiyonuyla ilgili yazısında Karakoç, kapitalizm, komünizm, faşizm gibi ideolojilerin savunucusu ve uygulayıcısı devletlerin hümanizm, barış, barışçılık gibi

19 “Devlet IV”, s. 61

20 “Devlet VIII”, s. 80-81

konulardaki tutumlarının sahteliğini şu çarpıcı sözlerle ortaya koyuyor: “Komünizm bir gün devletin ortadan kalkacağını söylerken, en koyu ve en katı devletçiliği ve devlet baskısını yapmakta, diliyle savaşın kötü olduğunu genç ve aydınlar arasında (ama kendi ülkelerinde değil, dışarıda) yayıp dururken, en zalim savaşlarla mazlum milletleri kırmakta devam ediyor. Kapitalist dünya da en insancıl filmlerle, rahipleri en merhametli, en fedakâr, en olgun, erdem anıtı kişiler gibi takdim ederek, Hz. İsa’nın merhamet, barış ve insancılıkla ilgili sözlerini propaganda aracı gibi kullanarak ülkelere sızdıktan sonra, vakti gelince, birden yüzündeki maskeyi atıp ruhunun bütün korkunç görünümüyle ortaya çıkmakta, insanları acımasızca en modern silahlarla yok etmektedir... Beyrut’un başına gelen, Gazze’nin başına gelen, Filistin’in başına gelen, Afganistan’ın başına gelen, Filipinlerin başına gelen, Vietnam ve Kore’nin başına gelen, İran ve Irak’ın başına gelen sayısız olaylar, insanların ölüp durması, kadınların ve çocukların çektikleri hesapsız çileler. İşte, Batı’nın sözde

sulhçuluğunun, antimilitarizminin, insancılığının sonuçları.”

Karakoç, yalnızca günümüzdekini değil, İslam dışı ideolojilerin yahut çarpıtılmış Hristiyanlığın şekillendirdiği devlet aygıtının tarih boyunca yaptığı büyük zulümleri de hatırlatır, bugün de üstelik “kendilerine “süper” adını taktıkları halde, geçmişin devletleriyle kıyaslanabilecek bir soyluluktan yoksun”²¹ ve “âli” (yüce) bir devlette olması gereken vasıfların çok uzağında, küçük düşürücü ve bayağı türden kötülükler içinde olduklarını örnekleriyle önümüze sermektedir.

Dünya barışını ise ancak Müslüman ruhundan; toplumun devlet şuurundan doğmuş bir “yüce devlet”in sağlayacağını, gerçek adaletin ve insancılığın da ancak böyle bir devletle mümkün olacağına inanan Karakoç, bu fonksiyonları üstlenmiş bir devletin ordusunun yüksek savaş yetenek ve gücünde olmasının hayati bir önemde olduğuna özel bir vurgu yapıyor: “Eğer müslümanlar, birgün kendilerine gelir, kendi medeniyetlerinin

21 “Devlet X”, s. 87

dirilişini gerçekleştirir, kendi birliklerini ve devletlerini kurarlarsa, gerçek insanlık ve barış adına savaşa her zaman hazır olmak zorundadırlar. Ordu ve silah, hakkı ve özgürlüğü korumak için en büyük özen gösterilecek değerlerdir. Zulme, haksızlığa, zorbalığa, emperyalizme karşı, İslâmın silahı en etkin, en şiddetli, en keskin silah olmak zorundadır.”

Karakoç, Müslümanların olumsuz anlamda “savaşçılıkla” suçlanmasının da (şimdilerde ise bilindiği gibi savaşçılığın da ötesinde terörizmle suçlanmaktadır. Ş.A.) bir kandırmaca olduğunu belirterek, savunmanın ihmal edilemeyecek bir alan olduğu hususunda uyarıda bulunur: “Nazizm, faşizm, komünizm ve kapitalizmin zalim savaşçılığına karşı, gerçek sulh ve hakikat için bir araç olarak savunma savaşçılığına sarılmaları, propagandalara kanmamaları, bir varoluş ya da yok oluş sorudur Müslümanlar için. Evet, Müslümanlar kıyamete kadar savaşçı olarak kalacaklardır. Katliama, zulme, istilaya, haksızlığa ve batıla karşı savaşçı olarak kalacaklardır.”²²

“Devlet” başlıklı seri yazı boyunca bir yan konu gibi ama süreklile işlenen fikir, IX ve X. yazılarda öne çıkmış, vurgulanmıştır. Bu ana tema, kendi güvenlikleri, gelecekleri ve dünya barışının sağlanması için Müslümanların derlenip toparlanıp kendi büyük, güçlü, adil devletlerini kurmalarının bir zaruret olduğu düşüncesidir.

Esasen bu fikir, kitabın tüm yazılarına hâkimdir. Hatta kitabın adındaki “Kaderimizin Çağrısı” ibaresi, bu ana konuya bağlı olarak açıklığa kavuşmaktadır. Kaderimiz, tarih, konjonktür, kısacası her gösterge, bizi, esir edilmemek; tamamen silinip yok edilmemek için kendi medeniyetimizin

büyük devletini –bir kere daha –kurmaya çağır-maktadır.

“Toplum” başlıklı ve numaralı altı yazı ile “Devlet Adamı” başlıklı ve yine numaralı yedi yazı, bu kitabın bir arada ele alınması gereken diğer çok önemli seri yazılarından. Devlet adamının sezgisi güçlü, keşif ve buluş yeteneği gelişmiş, olgun, bil-hassa tarih konusunda bilgili, dünyayı tanıyan ay-dın kişilikli, ufuk ve vizyon sahibi olması gerektiği gibi hususlar, tarihten ve günümüzden örneklerle işlenmektedir.

Bir Medeniyet Toplumu Olarak “Millet”

“Millet” kavramı, Karakoç’un düşüncesini açıklamada temel bir kavramdır. “Çıkış Yolu III- Kutlu Millet Gerçeği” adlı eserinde “millet” kavramını açıklarken, fiziken somut bir varlık olmakla birlikte manevi bir kimliği ve “ortak bir ruhu” olduğunu söyler. Bu ortak ruhu oluşturan temel zeminin ise “medeniyet şuuru” olduğunu vurgular. “Aynı ideali paylaşan, aynı ihtiyaçları taşıyan, aynı medeniyeti meydana getirmek için duygularını, düşüncelerini, ruhunu, yürek ve bilgilerini harekete, faaliyete geçiren insanlar bir millet meydana getirirler.”²³

Karakoç’a göre millet, kendini ancak “devlet” ile gerçekleştirebilir. Devleti ve devlet kurumlarını, millet olarak yaşayabilmenin hem bir gereği, hem de bir sonucu olarak görür. Ona göre, ancak ırk-çılığı aşarak, ortak bir inanç, ortak bir ülkü, ortak bir ruh etrafında kenetlenip millet olabilmiş topluluklar devlet inşa edebilir ve devlet ancak millet kaidesine dayanarak ayakta kalabilir. Millet ru-

22 “Devlet IX”, s. 86

23 Çıkış Yolu III, Millet Toplantısı.

huna yabancılaşmış, milleti var eden, ayakta tutan değerlerden kopmuş, milletin amaçlarına aykırı amaçlar edinmiş bir devlet organizasyonu, hem kendi varlığını tehlikeye atmış, hem de milletin kendini gerçekleştirmesini engellemiş olur.

Karakoç, İslam Milleti'nin ortaya çıkışının, ırkçılığın yenilmesi sayesinde mümkün olduğunu ve milletimizi oluşturan farklı ırklara mensup insanların zaman zaman ırkçı, ayrılıkçı, çatışmacı girişimlerde bulunsa da halen milletimizin bir bütün olduğu gerçeğinin yaşadığını söylemektedir. Karakoç'a göre, bir bütün olan İslam Ülkesi Batı tarafından paramparça edilmiş olsa bile, bu parçalar üzerinde yaşayan insan toplumları halen "bir millet" teşkil etmekte, siyasi, ekonomik, kültürel programlar bu gerçek üzerine bina edilmediği için sağlıklı işlememektedir. Bir medeniyete ve bir millete mensup tüm ırklar, kardeştir, medeniyetimizin geçmiş parlak devirlerini, bu kardeşliğin o dönemde tesisine borçluyuz. Bugün de ırkların kardeşliğinin bir hakikat oluşu, ancak İslam Milleti kavramına, İslam'ın "millet" tarifine dönmekle mümkün olabilecektir.

Sezai Karakoç, İslam'ın açık bir din, İslam Milleti'nin de açık bir millet olduğunu, yeryüzünün tüm halklarından, tüm ırklarından insanların katılımına, ortaklığına açık olduğunu belirtir. Bu anlamda

Yahudilikte olduğu gibi kapalı bir din ve kapalı bir millet olmayıp, milletin ve medeniyetin eşit ve saygın mensubu olma hakkı da belli bir ırka, zümreye veya sınıfa ait değildir.

“İslam Ülkesi Bir Bütündür”

Yapı Taşları ve Kaderimizin Çağrısı'nın ilk cildindeki

“Bütünleşmek” başlıklı ve “İslam Birliği” fikrini işleyen yazıdan, çok veciz ve çarpıcı cümlelerle kaleme alınmış bir alıntıyla bitirelim: “İki yüz yıldır geri çekiliyoruz. Düşmansa, bizi izliyor. Yeryüzüne serpili 200.000 camimizi yok edenler, Anadolu'da cemaatsizlikten sahipsiz kalmış birkaç kilisenin hesabını sormak küstahlığını gösteriyorlar. Şu son toprağımızı da parçalamak, Ermenilere peşkeş çekmek istiyor Hristiyanlık taassubunun kara kuvveti.

Ölçülerimizi ve çerçevelerimizi değişmemiz gerekiyor. İçimize saçılmış, sözde felsefe kılıklı yabancı düşünceleri teker teker ayıklayıp arı duru birlik idealine ulaşmalıyız. “Ortadoğu, Ortadoğulularındır”, “İslâm ülkesi bir bütündür”, “tüm sun’i sınırlar düşmanlarımızın eseridir”, “bütün müslümanlar tek bir millettir”, “müslümanlar, ırk, dil ve mezhepleri ne olursa olsun, kardeşler”, “bir müslüman neden İstanbul’dan Şam’a, Şam’dan Bağdat’a, Bağdat’tan İstanbul’a pasaportla gitsin! Atalarımızın ortaklaşa kurduğu bu şehirlere bir müslümanın girip çıkması için, hangi hakla yönetimler engeller koyabiliyor?” gibi düşünceleri ruhlara yeneden ekmenin yollarını aramalıyız. Müslümanlar birbirlerine ırk, bölgeler açısından, mezhep ya da rejim açısından bakmayı terk etmelidirler. Suriye, Irak, Türkiye, Mısır ve diğer islâm ülkelerini bir federasyonda toplayıp aradaki sınırları kaldırmanın yollarını araştırma, hayat memat meselesi olmuştur. Medeniyet ve insanlık açısından, yani adıyla sanıyla İslam açısından bakıldığında, bu eciş bücüş devletlerin, Ürdün’ün, Lübnan’ın, Libya’nın bir anlamı yoktur. Bütün bu ülkelerin tümü tek bir ülkedir: İSLAM ÜLKESİ!...

Batılların çizdiği sınırlar, milletimizi boğan esaret zincirleridir. Bu zincirleri kıracak nesil, kurtarıcı diriliş nesli olacaktır.”²⁴

TEOMAN DURALI: İDDİAN VARSA HERKES SENİN DİLİNİ ÖĞRENİR

Hazreti Peygamber (s.a.v.), “Âlimin ölümü âlemin ölümüdür.” der.

Çok yakında zamanda iki âlim ahirete irtihal etti. Biri içinde yaşadığımız yüzyılın büyük mütefekkirlerinden, diriliş eri Sezai Karakoç 16 Kasım 2021’de... Diğeri ise yirmi gün sonra 6 Aralık 2021’de dil bilimci, mütefekkir ve çağımızın ender feylesoflarından Şaban Teoman Duralı... Allah, her ikisine de rahmetiyle muamelede bulunsun...

Sünnetullah gereği evren, elbette boşluk kabul etmez. Fakat öyle insanlar vardır ki onların boşluğu da kolay kolay dolmaz. Mevzubahis eşhas da onlardan sadece ikisi... Haklarında ne kadar çok yazı, akademik araştırma, sempozyum, film, belgesel vb. yapılırsa da onları ve düşüncelerini anlatılabilmek çok zor.

Bu yazıda sadece Teoman Duralı’yı ve özellikle onun dile bakışını anlatmaya çalışacağım. Elbette farkındayım ki yetersiz kalacaktır. Şimdiden sevgili okuyucudan affımı dilerim.

Şaban Teoman Duralı, 7 Şubat 1947’de yüksek mühendis olan babası Sabih Duralı’nın devlet görevi gereği Zonguldak’ta bulunduğu sırada Alman olan annesi Hilda Hanım’dan doğdu.

1973’te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü’nden mezun oldu. 1977 yılında bi-

yoloji felsefesi hakkındaki teziyle felsefe doktoru unvanı aldı. 1988’de profesör olan Duralı; Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi ve Viyana Üniversitesi’nde uzun yıllar akademisyen olarak görev yaptı. Çok küçük yaşlardan itibaren bildiği Türk dillerine olan merakı dolayısıyla Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde araştırma gezilerinde bulundu. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi’nde dersler verdi. Son olarak İbn Haldun Üniversitesi’nde Felsefe Bölüm Başkanlığı yapıyordu.

Teoman Duralı çalışmalarında; felsefe tarihi, biyoloji felsefesi, siyaset felsefesi, savaş felsefesi ve dil bilimi üzerine yoğunlaşmıştı.

TRT 2’de Mücahit Erboğa’nın moderatörlüğünde 94 bölüm yayınlanan “Felsefe Söyleşileri” programı ise Duralı’ya dair zihnimizde tazeliğini korumaya devam ediyor.

Duralı’nın dile olan merakını ifade etmiştik; çok iyi bildiği İngilizce, Fransızca, Almanca, Latince, Yunanca, İtalyanca, Felemenkçe, İspanyolca, Rusça, Malayca dillerinin yanında Türk dillerine ve daha birçok dile vukûfiyeti de bilinmekteydi.

Dile bakışından önce Hoca’nın hayatına dair bazı anekdotlar aktarmak istiyorum: Hoca, ilkökul beşinci sınıfa kadar okumaktan hiç hazzetmemiş. Hatta biraz da utanarak; birinci sınıfta alfabeyi,

ikinci sınıfta da çarpım tablosunu ezberleyemediği için sınıfta kaldığını anlatırdı. Beşinci sınıfa geldiğinde aniden bir okuma merakına kapıldığını anlatan Hoca, buna sebep olarak da Almanya'dan babasına gelen bir misafirin küçük bir atlas hediye etmesiyle başladığını söyler. Hatta öyle ki atlas âşık olduğunu ve gece gündüz atlas üzerinde seyahat ettiğini söylerdi. Hoca'nın seyahate olan tutkunluğu da bu atlasla beşinci sınıfta başlıyor. Gezmeyi o kadar çok seviyor ki çocuk aklıyla gemi kaptanı olarak bütün dünyayı dolaşmayı hayal ediyormuş.

Liseyi Ankara'da okuyan Teoman Hoca, Ankara'dan hiç ama hiç hazzetmezdi. Ankara için, "insanın ruhunu öldüren" bir yer derdi. Zonguldak'ta ufku gördüğünü ve Ankara'ya gelince ufkunun köreldiğini anlatan Hoca'yı yine coğrafya hayatta tutmuş. İlkokulda alfabeyi bile ezberleyemeyen çocuk, coğrafya bilgisine dair; dağların yükseklikleri, ovaların genişlikleri, denizlerin derinlikleri, ülkelerin yüz ölçümleri, başkentleri vb. ne varsa hepsini tek tek ezberliyormuş.

Teoman Hoca'nın dil merakı da işte buradan geliyor. Ufkunu açan coğrafya, zamanla, onu, o bölgelerdeki dilleri öğrenmeye sevk ediyor. Ankara'da iken bir arkadaşının babasının büyükçe bir kütüphanesi olduğunu anlatırdı Hoca... Fakat yazık ki kütüphanenin çoğu Fransızca kitaplardan oluşuyordu. Hiç Fransızca bilmemesine rağmen, kitapları anlamaya çalışır, Fransızca sözcükleri Türkçe telaffuz ederdi. Bunun için de Hoca, "Fransızca, zaten çok manyak bir dildir, asla yazıldığı gibi okunmaz. İngilizce gibi, 'one' diye yazarsınız 'van' diye okursunuz. Böyle bir rezillik olmaz. Fransızca da buna yakın bir şeydi." derdi.

Hoca, Türkçeye, hastalık derecesinde merak ve sevgi duyardı. Türkçeye olan merakı da okunduğu gibi yazılmayan dilleri saçma bulmasıyla başlıyor aslında. Bu merakı sayesinde okuldan kaçıp Türk Dil Kurumu'nun kitaplığına giden Hoca, Türk dilleri lehçeleri ile eski Türkçe yani Göktürkçe, Uygur Türkçesi gibi dilleri öğrenmeye başlıyor. Bu öğrenmeyi o kadar ileri bir seviyeye götürüyor ki, başarısız bir öğrenci olmasına rağmen liseyi bitirdiğinde

bir Türkiyatçının donanımına sahip olduğu söylerdi.

Bu arada Teoman Hoca, radyoya da takıntılı bir adamdı. Gençlik yıllarında kısa dalgadan yayın yapan radyo kanallarını dinlediğini söylerdi. Bazı radyo kanallarında Türk lehçelerinde yayınlar vardı; Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Tatarca vs. Bunları dinlemeyi çok sevdiğini, bu yayınlardan birçok şey öğrendiğini ama o yıllarda bunları nerede kullanacağını bilmediğini söylerdi. Sonrasında da eklerdi, “Ama sonra gel gör ki ileriki yıllarda en çok benim gittiğim yöreler oralar olmuştur. Ben Doğucuyum, Batı’yı sevmem. Doğu’ya giderim hep. Hem Türkiye’nin doğusuna hem dünyanın doğusuna. On yıla yakın Malezya’daydım. Yedi yıla yakın Türk Cumhuriyetlerindeydim. Ayrıca Moğolistan’a gittim. Orada Kazakça kullanma imkânım oldu. Çünkü orada Kazak azınlık vardır. Ömrüm vefa etse Moğolca da öğrenmek isterim.”

Merhum Teoman Hoca, çocukluğunda atlasla başlayan gezme merakını hayata geçirmiş nadir insanlardan biridir. Çok gezmiştir. Gitmediği yer yok desem çok da abartmış olmam. Bunu söylerken her ülkenin başkentini ya da önemli şehirlerini gezdiğini iddia etmiyorum. Dünyanın birçok ücra köşesine gitmiş, birçok kabileyle

karşılaşmış, başından neler geçmiş neler... Hoca gezi anılarını anlatırken sanki hayal ürünümüştü gibi geliyor dinleyiciye. Tabii burada Hoca’nın anlatım üslubuna değinmeden de geçemeyeceğim. O kadar güzel bir anlatımı var ki Teoman Hoca’nın en karmaşık mevzuları bile inanılmaz betimlemelerle hikâye ederek dinleyiciyi mest ediyor her seferinde... Mesela bir anısında şöyle diyordu, “O zamanlar dünya daha ilgi çekici bir yerdi. Küreselleşme yoktu. Çok farklı kültürlerle dolu bir dünyaydı. Mesela şunu hatırlıyorum, 1971’de İran’dan Afganistan’a geçtiğimde dünyamı değiştirdim sanki. Dehşet bir fark! Kılık kıyafet, tavırlar, dünyaya bakış, anlayış... O zaman gördük ki, dünya Avrupa’dan ibaret değil, Avrupa da İngiltere’den ibaret değil.”

Teoman Hoca’ya medeniyet nedir diye sormuştum. Hoca, medeniyeti, devlet kurmayla başlatır. Devletten önce medeniyet yoktur, der. Kültürü ise medeniyetten burada ayırır. İnsanın oldu olası bir kültürü vardır, insan kültürsüz olamaz, der ve devam eder; “Bütün yaşayışımız öğrenme üzerine kuruludur. Anneden başlar, kademe kademe yürür. Temel olayları gerçekleştirme biçimi kültürdür. Hafızasını kaybetmiş bir insana baktığınızda (mesela Alzheimer hastasına) bü-

**1971’de İran’dan
Afganistan’a geçtiğimde
dünyamı değiştirdim
sanki. Dehşet bir fark!
Kılık kıyafet, tavırlar,
dünyaya bakış, anlayış...
O zaman gördük ki, dünya
Avrupa’dan ibaret değil,
Avrupa da İngiltere’den
ibaret değil.”**

tün bu olayları becerememektedir. En önemlisi dili. İnsanlar aynı kandan gelen bireylerin oluşturduğu topluluklar olarak yaşamışlardır. Aile, akraba, oba... Ve bir toprak parçasına yerleştiklerinde devlet dediğimiz kurum meydana geliyor. Doğu Asya'da, Çin'de, Güney Asya'da, Hindistan'da... Ve nihayet Basra körfezinin kuzeydoğusunda Sümerliler, ilk devletleri kuruyorlar. Ve bu toprak parçası üzerinde bir siyasî, hukukî, iktisadî hükümler kuruluyor. O teşkilatı bir adam yürütüyor ya da bir takım idare ediyor. Ve çok sonraları bildiğimiz gibi seçimle iş başına gelenler var. Medeniyet sözü zaten devletten geliyor; Medine'den geliyor. Medine, şehir devleti demektir. Devletler ikiye ayrılırlar, küçük devletler ya da şehir devletleri diyebiliriz buna. Diğeri de büyük topraklara sahip olan imparatorluklar. O imparatorlukların içinde değişik soydan gelen toplumlar yaşıyor. Kentlerde daha çok, daha mütecanistir. Daha belirli toplumlar var. Ama artık kanda açlık söz konusu değildir. Değişik kandan gelen insanlar bir araya gelirler, kan birliği yerine ülkü birliği oluştururlar. İşte bu devletlerin kültürü, medeniyeti oluşturur. Bir kültürler federasyonudur medeniyet. İslam Medeniyeti vardır mesela. Türk'ün, Fars'ın, Hindu'nun kültürlerini toplar o, kendi şemsiyesi altında. Ayrıca baskın bir kültürleri vardır medeniyetlerin. İslam Medeniyeti'nin baskın kültürü 6. yüzyıldaki Mekke Kültürü'dür, Hicaz Kültürü'dür. Yeni Çağ'ın din dışı Avrupa Medeniyeti'nin baskın kültürü 17. yüzyıl Paris Kültürü'dür. Öbür kültürler de var mı, var. Ama bu daha öne geçiyor, renk veriyor oraya. Öbür kültürlerde yaşamaya devam ediyorlar tabii. Yani İslam Medeniyeti içinde Türk'ün binlerce yıllık kültürü varlığını sürdürüyor. Fars'ın ki sürdürüyor. Ama İslam Medeniyeti'ni hepsinin üstünde bir ortak çatı gibi görebiliriz.”

Yaşadığımız çağı da “Çağdaş İngiliz-Yahudi Küresel

Medeniyeti” olarak tanımlar Teoman Hoca... Hatta aynı isimle bir de kitabı vardır Dergâh Yayınları'ndan çıkma... Kendisine, bu tanımları açıklar mısınız diye sorduğumda yine bir anısıyla cevap verir: “2003 yılında Viyana Üniversitesi'nde ders veriyordum, misafir öğretim üyesi olarak. Yine yolda ısıklıkla bir şarkı çalışıyorum. Karşıdan bir adam geliyordu, yanıma gelince büyük bir öfkeyle, ‘Sen ne yapıyorsun lan!’ dedi, aynen böyle. ‘Isıklık çalışıyorum’ dedim. ‘O çaldığın yasak, seni ihbar ederim.’ dedi. ‘Hadi hiç durma, kime ihbar ediyorsan et!’ diye cevap verdim. Medeniyetle ilgili benden yazı istiyorlardı, Avusturya'da basılacaktı. Benim icat ettiğim bir terim var: Çağdaş medeniyete, ‘İngiliz-Yahudi Medeniyeti’ diyorum. Bizim Batı Medeniyeti filan dediğimiz saçma sapan bir şey. Ve İngilizce bir makale yazdım. Makalenin başlığı, ‘İngiliz-Yahudi Medeniyeti'nin teşrihi’, açılması yani. Bu makalemi reddettiler. Sırf başlığından dolayı. Yahudi lafı geçiyor diye reddedildi, içeriğinden değil. Sadece bugünkü medeniyetin ne olduğu ne olmadığını anlatmaya çalışıyorum yazıda. İngilizce kitabımda da zaten bunu açıklıyorum. Kitap her nasılsa çıktı Avrupa'da. İngilizler ile Yahudi ittifakının ürünü ABD'dir. Ve bugün bunu bütün dünyaya yaymakla meşguller.”

Teoman Hoca'nın bütün fikirlerini bir yazıda ele almak elbette mümkün değildir. Benim bu yazıda yapmaya çalıştığım, çeşitli zamanlarda Hoca'yla konuştuğumuz ve bir söyleşide sorduğum bazı soruları burada kısa kısa derlemek oldu. Yine bunlardan biri vicdan ile akıl arasındaki ilişki idi. Hoca, bu ikisi arasındaki ilişkiyi şöyle tanımlıyor: “Vicdanın ucunda akıl vardır. Allah'ı bir elektrik santraline benzetirsek, buradan çıkan enerji doğrudan doğruya binalara, evlere verilmez. Doğrudan giderse yakar, mahveder. Trafo dedikleri indirme merkezlerine gelir. Bu merkezler dağıtır

santralden gelen enerjiyi. Akıl da böyledir, Allah'tan gelen hitabı benim anlayacağım şekle sokar, bana yönlendirir. O akıldan benim bilincime gelen Allah hitabına 'vicdan' diyorum. Zaten 'vecde' Arapçada işitmek demek. İşitiyorum ben Allah'ı orada. Bu esasında bir diyalogdur içimizde. Ama Allah'ın gündemden çıkarılması ile içimizdeki diyaloga monolog demeye başladık."

Aklın kurallarını bize bildiren, onları araştıran sahaya da mantık diyoruz. İşte felsefe, bu mantık üzerinde yürür. Şimdi akli temel aldık mı, aldık. Tanrı gündemden çıkarıldı mı, çıkarıldı. Akıl kimde var, insanda var. O hâlde insan en üst varlıktır. Hümanizma bu.

Ve devam ediyor: "Akıl, Allah'a bağlı. Dinden Allah'a bağlı olan akıl, dinî bir terimdir. 'Akledemiyor musunuz, akletmiyor musunuz?' diye Allah sorar. Yeni Çağ ne yapmıştır, akıldan Allah'a giden kabloyu kesmiştir. En üst merci Allah iken bu sefer akıl olmuştur. Akılcılık dediğimiz olay budur. Akli esas alan araştırma/çalışma alanı nedir, felsefedir. Felsefenin temelinde akıl vardır. Duyguya bakmaz sadece akılla iş görür. Aklın kurallarını bize bildiren, onları araştıran sahaya da mantık diyoruz. İşte felsefe, bu mantık üzerinde yürür. Şimdi akli temel aldık mı, aldık. Tanrı gündemden çıkarıldı mı, çıkarıldı. Akıl kimde var, insanda var. O hâlde insan en üst varlıktır. Hümanizma bu."

Teoman Hoca'nın dile olan ilgisini, merakını ve vukûfiyetini yazı boyunca ara ara anlatmaya çalıştım. Dille ilgili en önemli sorunu-

muz nedir diye sorduğumda ise bana şu cevabı vermişti: "Bence en önemli sorunumuz dilimizi yitiriyor oluşumuzdur. Bu arada İbn Haldun'da benim en çok karşı çıktığım konu da budur: Yükseköğretim dilinin, tedrisat dilinin İngilizce olması bir felakettir. En başta gelen teslimiyet budur. Çünkü bizim en önemli varlığımız dilimizdir. Biz bu medeniyete karşı bir seçenek yaratmaya çalışıyorsak önce bunu dilde yapacağız. Çünkü düşünmenin dışı yansıması dildir. Dili kullanmıyorsam düşünmüyorum demektir. En önemli esaret de zaten düşünmemezliktir. Ben düşünmenin zirvesindeyim bir felsefeci olarak, daha öte bir düşünme olmaz. Ve ben ancak Türkçe düşünerek bir şey ortaya koyabiliyorsam, Türkçeyi artık felsefeyi ifade edecek bir kıvama soktığuma inanıyorum. Alıntı yaparak yapamıyorsunuz bunu. Türkçe, özgün bir felsefe yapma imkânını elde etti. Şimdi ben bugün açık bir felsefe yapma imkânını elde ettim. Bir resmim var, felsefî resmim var. Hasbelkader kitaplarımda bunu ve özellikle son kitabımda açığa çıkarmaya çalışıyorum bu resmi. Burada kullandığım istilâhlar, Türkçeye mahsusturlar. İnsana mahsustur hayat, başka canlılarda hayat bulamazsınız. Yaşama vardır. Bakın bu ayrımı da ben yapıyorum. Bizim hem yaşamamız vardır

hem de onun üstüne hayatımız var. Yaşamının temelinde madde vardır. Hayatın temelinde maneviyat vardır. Manevî bir tarafımız vardır. Bunu tam olarak tercüme edemiyorsunuz. Ne diyeceksiniz İngilizlere, 'spirit' mi diyeceksiniz. Almancada 'geist', Yunancada 'logos' kısmen karşılıyor ama İngilizce çok uzak kalıyor. Derste çocuklara, 'Felsefeyi ifade etmede İngilizce zayıf kalıyor.' dedim. Çünkü yüzeysel bir dil. Halis Türkçede ben derinliği buldum. Arapçadan ve Farsçadan aldıklarımızla oluşturduğumuz bir Türkçe bu. Bin küsur yıldır biz bunlarla iç içeyiz ve o medeniyeti yaşıyoruz. Ben İslam felsefesi uzmanı değilim. Yetkim yok o alanda konuşmaya ama yine de konuşuyorum. Çünkü ben İslam Medeniyeti'nin toplumunda dünyaya gelip büyüdüm. Benim arka planım İslam Medeniyeti'dir. Ben dünyanın birçok yerinde ders verdim. Onların kendilerini sağlam bildikleri alanlarda onlara ders verdim; biyoloji felsefesi, evrim gibi... Kalkıp İslam felsefesiyle ilgili hiçbir şey söylemedim. Çünkü ben o alanın adamı değilim. Onların borusunu öttürüyorum. Ama onlar benim öttürdüğüm boruyu çok ilgi çekici buldular. Buradan yetişmiş bir insan olarak yaptım ben bunu. İyi ki orada okumamışım. Ders anlatırken onlara Türkiye'de yaşayıp büyümüş bir insanın vereceği ilginç örnekler sunuyorsun. Yaşadığım günlerin, çağın Türkiye'sinden, Anadolu'sundan filan örnekler veriyorum. Ve yapmacık olarak da değil, çok doğal bir akıl içinde aldım bunları. Bunlar yazılarıma da yer yer zaman zaman yansıyor. Bütün bunlardan bir felsefe yapmak, yapıyı ortaya koymak gerekiyor, buna da sistem diyoruz. İşte o sistem senin içinden çıktığın medeniyetin izlerini

taşıyor."

Dünyanın ortak İngilizce dediğimse ise Hoca şu cevabı verdi: "Şimdi sen kendi dilini kullan, o, bunu ilgi çekici bulduğunda tercüme edecektir. Senin diyeceklerin varsa, o seni öğrenmek zorundadır. Ve öyle diller var ki bunlardan bir filozof çıkmıştır ve ben o dili öğrenme mecburiyetini hissediyorum kendimi. Mesela Danimarka dilinde bir Søren Kierkegaard çıkmıştır. Öyle önemli şeyler söylemiştir ki oturup üşenmeden o dili öğrenmek zorunluluğu hissettim. Ben hayran oldum onun felsefesine, oturup Dancayı öğrendim. Bu nasıl bir şey dedim. Tek bir adam için öğrendim. Ve ne buldum? Kierkegaard, istemeden, bilinçsiz bir şekilde bana İbn Arabî'nin bir başka çeşidini sunuyor. Hristiyanlıktan hareketle İbn Arabî'yi konuşuyordu. Ama İbn Arabî'yi bilmiyor, o ayrı. İddian varsa öğretirsin. Ve Türkiye'de bu söylediğim iddiaya sahip olan kimse yok."

Her nefis ölümü tadacak, elbet bir gün toprak olacaktır. Fakat yaşayacak olan o nefsin eserleri, sadaka-i cariyesidir. Bunun için de kalanlara, yaşayanlara sorumluluk düşer. Herkes gibi Merhum Şaban Teoman Duralı'yı da yaşarken anlayamadık. İnşallah bu yazı onu anlamaya ve anlatmaya vesile olur...

Vesselam...

Not: Yazıda geçen alıntılar, Açık Medeniyet Gazetesi'nin Ağustos 2018 yılında yayımlanan 6. sayısında Teoman Duralı ile yaptığım röportajdan alınmıştır.

Memur-Sen

Salgın Boyunca

Milletin Yanındaydı

Memur-Sen olarak pandemi sürecinde kamu personelinin sorunlarına zamanında müdahil olduk. Gerektiğinde hükümet ile gerektiğinde ilgili kurumlarla iletişime geçerek sorunların etkin bir şekilde çözümünde rol oynadık. Diğer taraftan ihtiyaç sahibi vatandaşlarımızın yardımına koştuk. Deprem bölgelerine de sel felaketine uğrayan il ve ilçelere de yardıma koştuk. İki yılı aşkın süre boyunca hem yönetimimiz hem de ekiplerimizle kamu personelimizin ve vatandaşlarımızın yanında olduk. Bu süreçte yürüttüğümüz faaliyetlerin tamamını anlatmak birkaç sayfaya sığmaz. Bu nedenle bu faaliyetlerden öne çıkanları aşağıda bulacaksınız. Kamu personelimizin ve vatandaşlarımızın yanında durmaya, sorunlarını çözmeye, onlara destek olmaya devam edeceğiz.

- **23 Mart 2020** Memur-Sen, ölümlerle sonuçlanan koronavirüs vakalarının ardından, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na yazı yazarak, "Kamu kurum ve kuruluşlarında faaliyetlerin devamını sağlayacak şekilde asgari düzeyde personel bulundurulmasını, diğer personelin ise 'İdari İzinli' sayılmasını" talep etti.
- **26 Mart 2020** Memur-Sen, Bilim ve Sanat Eğitim Merkezlerinde ve meslek liselerinde üretilen yüz koruyucu siperlerden 20 bin adet, koruyucu maskelerden de 30 bin adet olmak üzere toplamda 50 bin adet ürünün sağlık çalışanlarına dağıtılması için maliyetini üstlendik.
- **Mart 2020** Koronavirüsle Mücadele Kapsamında "Biz Bize Yeteriz" kampanyasına 1 Milyon TL, ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmak üzere yardım kuruluşlarına 1 Milyon TL olmak üzere toplam 2 Milyon TL bağışta bulunduk.
- **10 Nisan 2020** Memur-Sen Genel Başkanı Ali Yalçın Covid-19 salgını tedbirlerinin başında gelen maske ve koruyucu siperliklerin üretiminin yapıldığı okullara destek ziyaretinde bulundu.
- **14 Nisan 2020** Türkiye, Covid-19 salgını ile mücadele ederken, tedbirlerin başında gelen maskeyi vatandaşlara ulaştırmak için yoğun bir çaba sarf eden PTT çalışanları unutulmadı. Memur-Sen Genel Başkanı Ali Yalçın, Birlik Haber Sen Genel Başkanı Ömer Budak ve Memur-Sen üyeleri PTT çalışanlarına destek olmak amacıyla maske dağıtımında yer aldı.
- **21 Nisan 2020** Memur-Sen Konfederasyonu, koronavirüs ile mücadelede en önemli savaşı veren ve evlerine gidememelerinden dolayı misafirhanelerde konaklamak zorunda olan sağlık çalışanlarının yemek sorununa ilişkin çözüm çağrısını Cumhurbaşkanlığı'na yazılı olarak iletti.
- **29 Nisan 2020** Memur-Sen, hayır kurumları aracılığı ile ihtiyaç sahibi ailelere ulaştırılmak üzere kumanya yardımında bulundu. Toplamda 1.500.000 TL değerindeki kumanya yardımı İHH, Deniz Feneri ve Türkiye Diyanet Vakfı aracılığı ile ihtiyaç sahiplerine ulaştırıldı.
- **30 Nisan 2020** Memur-Sen Konfederasyonu tarafından her yıl, Anadolu'nun çeşitli meydanlarında ve illerinde coşku ile kutlanan 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Bayramı, salgın nedeniyle uluslararası online olarak kutlandı. Uluslararası konferansa 7 kitadan emek hareketleri katıldı.

- **12 Mayıs 2020** Memur-Sen Konfederasyonu, Kovid-19 salgını nedeniyle kan stokları azalan Kızılay'a destek olmak amacıyla vatandaşları kan vermeye çağırdı. Kan bankalarına destek amacıyla Memur-Sen Genel Merkezi'nde kan verme etkinliği gerçekleştirildi.
- **16 Mayıs 2020** Memur-Sen Genel Başkanı Ali Yalçın, Vefa Sosyal Destek Grupları'na katılarak ihtiyaç sahiplerine gıda malzemesi dağıttı.
- **Mart Nisan Mayıs 2020** Memur-Sen Genel Başkanı Ali Yalçın, koronavirüsle mücadele kapsamında çalışma hayatında atılacak adımlara ilişkin düzenlenen toplantılara katıldı. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenliği Bakanlığı ve AB KİK başta olmak üzere bazı siyasi parti ve sivil toplum kuruluşlarıyla gerçekleştirilen toplantılarda atılması gereken adımlarla ilgili Memur-Sen'in önerileri paylaşıldı.
- **14-16 Ağustos 2020** Memur-Sen ve Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından organize edilen Disiplinlerarası Yaklaşımla "Aile Kongresi – I" video konferans yoluyla gerçekleştirildi. 2 gün süren konferansta 8 oturumda 30'dan fazla sunum gerçekleştirildi.
- **27 Ağustos 2020** Giresun'da meydana gelen sel felaketinden etkilenen vatandaşlara destek için Memur-Sen heyeti bölgeye gitti.
- **29 Ağustos 2020** Memur-Sen Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Öztürk ve beraberindeki heyet, Adana Kozan'daki yangında evlerini kaybeden ailelere destek verdi.
- **16 Eylül 2020** Memur-Sen Genel Başkanı Ali Yalçın ve Memur-Sen Genel Sekreteri ve Sağlık-Sen Genel Başkanı Semih Durmuş, Gölbaşı'nda fiyasyon çalışmasına katıldı.
- **Ekim 2020** "Covid-19 Salgınının Emekçiler Üzerindeki Etkisi ve Sendikaların Rolü" video konferansı 50'den fazla ülkeden sendikacı gençleri bir araya getirdi. Video konferansta koronavirüsün çalışma hayatı ve emek dünyasına etkileri, emek dünyasının işbirliği ihtiyacı tartışıldı.
- **18 Kasım 2020** Memur-Sen Konfederasyonu, İzmir'de meydana gelen depremde zarar gören vatandaşlar için AFAD'a 500 bin TL'lik bağışta bulundu.

- **9 Aralık 2020** Memur-Sen ve OSTİM Teknik Üniversitesi tarafından düzenlenen Kamu Yönetimi ve Kalkınma Kongresi'nin ilki düzenlendi. Pandemi nedeniyle online olarak video konferans ile gerçekleştirilen ve kalkınmanın üç temel ayağı olan kamu, özel sektör ve akademi arasındaki iş birliğinin bugünü ve yarınını ele alındığı kongre 2 gün sürdü.
- **2020-2021** Memur-Sen, evlatları PKK tarafından kaçırılan Diyarbakırlı annelerini ziyaret etti, ana kademeleri ve Kadınlar Komisyonu ile çeşitli aralıklarla eyleme destek verdi.
- **8 Mart 2021** Memur-Sen Kadınlar Komisyonu tarafından hazırlanan "Covid-19 Bağlamında İş ve Aile Hayatı Uyumu" başlıklı rapor Memur-Sen Kadınlar Komisyonu Başkanı Sıdıka Aydın tarafından kamuoyuyla paylaşıldı.
- **27 Nisan 2021** Daha önce Türkiye'nin farklı şehirleri ve meydanlarında kutlanan 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü, 2021 yılında da salgının gölgesinde geçti. Memur-Sen Konfederasyonu ve Hacı Bayram Veli Üniversitesi işbirliğinde 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü'nde "Çalışma Hayatında Yeni Zihniyet İhtiyacı Ve Pratik Uygulama Zemini Olarak Kamu Görevlileri Sendikacılığı" temalı uluslararası kongre gerçekleştirildi.
- **1 Mayıs 2021** Memur-Sen, 1 Mayıs bildirisini pandemiyle en ön safta mücadele veren sağlık çalışanlarına destek amacıyla Ankara Şehir Hastanesi'nin bahçesinde okudu.
- **25 Mayıs 2021** Memur-Sen Konfederasyonu, havadan ve karadan abluka altına alınan Gazze'de acil ihtiyaç duyulan, yaralıların transferini sağlayacak, acil yardım müdahalesinin yapılabileceği tam teşekküllü, ileri düzey bir ambulansı Türk Kızılay aracılığıyla bölge halkına bağışladı.
- **5 Temmuz 2021** Memur-Sen Konfederasyonu, artan enflasyon oranlarına karşı çeşitli platformlarda ısrarla çağrıda bulunduğu seyyanen zam talebi konusunda 81 ilde eşzamanlı eylem gerçekleştirdi.
- **16 Haziran 2021** Memur-Sen Konfederasyonuna bağlı Genç Memur-Sen, adaylar tarafından da eleştirilene konu olan ÖSYM'nin sınav ücretleriyle ilgili hazırladığı raporu düzenlediği basın toplantısıyla kamuoyuyla paylaştı.

Memur-Sen'in
Bilimsel, Akademik ve Sosyal Hayata Katkısıdır.

+90 312 230 48 98 www.memursen.org.tr